SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: univ. doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, univ. prof. dr. E. Jóna, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, univ. doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Ružička J., Osobitné typy dvojčlennej vety — — — — — — — — — 65
Mihál J., Z Kukučínovho slovníka — — — — — — — — — — — 89

Diskusie

Horák G., K jednému druhu vedľajších viet so spojkou *keď* — — — — — 105

Zprávy a posudky

J. Orlovský, Slovenská syntax. F. Kočiš — — — — — — — — — — 112

Rozličnosti

Žúžoľ. J. Ružička — — — — — — — — — — — — — — — 120
Kvantita slova okruhliak. Š. Vragaš — — — — — — — — — — — 120
Siedmak, siedmačka (nie „sedmák, sedmáčka"). A. Keder — — — — — — 121
Knieža, str. i m. L. Dvonč — — — — — — — — — — — — — 122
Je slovo Postupim mužského alebo ženského rodu? L. Dvonč — — — — — 124

Odpovede na listy

O väzbe začať s niečím. — — — — — — — — — — — — — — 126
O skloňovaní miestnych mien typu Dubie. — — — — — — — — — — — 126
O vetách s podmetom nikto a každý. G. Horák — — — — — — — — — 127

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 25 1960 ČÍSLO 2

OSOBITNÉ TYPY DVOJČLENNEJ VETY

Jozef Ružička

Za dvojčlenné vety pokladáme také vety, ktorých gramatickým jadrom je spojenie podmetu s prísudkom. Preto sa za jednoznačne dvojčlenné pokladajú vety so slovesným prísudkom a s vysloveným (vyjadreným) podmetom. Za gramatický podmet pokladáme prísudkovému slovesu nadradené substantívum (alebo jeho náhradu), ktoré vyjadruje substanciu intenčne spätú s dejom. Gramatický podmet je nezávislý, prísudku nadradený vetný člen, vyjadrený pomenovacím tvarom použitého slova. Pravda, gramatickým podmetom vety môžu byť rozličné výrazy.

Nesporné sú prípady, kde podmetom je: podstatné meno, osobné zámeno alebo ukazovacie zámeno v nominatíve (napr.: *V o d a sa vyparuje. — Aj t y sa bojíš? — Ani t o ti nestačí?!)*, syntakticky substantivizované prídavné meno, príčastie alebo číslovka (napr.: *S ý t y hladnému neverí. — C e s t u j ú c i majú dodržiavať dopravné predpisy. — S e d e m je základná číslovka.)*, neurčitok (napr.: *P r a c o v a ť je povinnosťou každého zdravého človeka.)*, substantivizovaná príslovka alebo substantivizované citoslovce (napr.: *Prenikavé f u j sa ozýva štadiónom.)*, vedľajšia veta (podmetová, napr.: *K t o n e m á v h l a v e, musí mať v pätách.)*. V týchto prípadoch je podmet vyjadrený explicitne, t. j. osobitným slovom alebo výrazom majúcim úlohu slova.

Na základe tradičnej definície podmetu a vety vôbec pokladali sa isté typy viet za sporné. Pochybovalo sa o nich, či sú dvojčlenné. Vcelku tu ide o tieto prípady: 1. vety s nevysloveným podmetom určitým alebo neurčitým a všeobecným, 2. niektoré vety s pasívnou konštrukciou, 3. vety s prísudkom v imperatíve, 4. isté uvádzacie vety, 5. vety s genitívnym podmetom, 6. vety s formálnym podmetom *t o*.[1]

[1] Vo väčších gramatikách je obyčajne samostatná kapitola, v ktorej sa hovorí o osobitných typoch dvojčlenných viet. Tak napr. aj Jozef O r l o v s k ý v knihe *Slovenská syntax* (Martin 1959) na str. 86—87 píše v rámci kapitoly *Osobitné typy dvojčlenných viet* o štyroch typoch takýchto viet. Sú to 1. vety s nevyjadreným (zamlčaným) podmetom, 2. vety so všeobecným podmetom, 3. vety s neurčitým podmetom a 4. vety s podmetom v 2. páde. Vcelku sa charakterizujú uvedené štyri typy viet takto: „Podávateľ tu myslí pri vyjadrení myšlienky na pôvodcu deja, no nevyjadrí ho priamo, ale tak, že si ho

Vety s nevysloveným podmetom

Vety s nevysloveným podmetom sú dvojčlenné, i keď ich podmet nie je vyjadrený explicitne. Na podmet sa iba poukazuje gramatickým prostriedkom — výrazivom zhody medzi podmetom a prísudkom vety. Explicitné vyjadrenie podmetu — osobným zámenom — sa žiada jednak pre jednoznačnú zrozumiteľnosť vety, jednak pre iné príčiny.

Keďže gramatická osoba je pri slovese iba výrazivom syntagmatickej viazanosti slovesa k podmetu vety, neprichádza do úvahy predpoklad, že sa osobnou príponou pomenúva podmet vety. V tejto prípone je obsiahnutý významový prvok osoby (séma osoby) iba vtedy, keď sa dá pri dôraze vyjadriť explicitne osobným zámenom alebo iným slovom v platnosti zámena tretej osoby. To znamená, že sa osoba explicitne pomenúva v príznakovom variante vetnej konštrukcie. Ak sa však ani v príznakovom variante neobjaví pomenovanie pre osobu, potom ani v slovesnej prípone niet významu osoby. Hľadaním príznakových variantov a ich porovnávaním s nepríznakovými môžeme nájsť gramatický dôkaz dvojčlennosti alebo jednočlennosti vety.

Podľa uvedenej zásady kladieme na jednu rovinu vety s vysloveným a nevysloveným podmetom.

U r č i t ý p o d m e t môže byť vo všetkých osobách a číslach. Vyjadruje sa najčastejšie podstatným menom alebo osobným zámenom. Príznakovým variantom vety s nevysloveným určitým podmetom je veta s vysloveným podmetom. Napr.: *Neprídeš? — Ani ty neprídeš?*[2]

O vetách s určitým podmetom hovoríme vtedy, keď v nich ide o podmet v istej osobe *(ja, ty, on — ona — ono, my, vy, oni — ony)*. Ak treba, pomenúva sa táto osoba aj vlastným menom alebo apelatívom; toto pomenovanie tvorí so zámenom apozitívnu skupinu. Napr.: *ja, Ondrej Tráva...; my, zamestnanci školstva...; ona, matka dvoch detí...; vy, riaditeľ podniku...* Ináč je rozhodujúca situácia alebo kontext. Vidieť to na príkladoch:

Ani si neviete predstaviť, akú som mal radosť, keď som prvý raz zablúdil do parku. Dostal som sa tam za hlasom srdca, alebo neviem akou náhodou, s prúdom vysmädnutých, vyprahnutých ľudí, práve takých, aký som bol i ja. (Tatarka) —

prijímateľ môže doplniť podľa tvaru — osobnej koncovky — určitého slovesa" (str. 86).

Uvedená definícia je úzka, lebo neobsahuje všetky sporné typy dvojčlennej vety. Orlovského definícia sa hodí iba na prvý typ (vety s nevyjadreným podmetom), t. j. vety s nevyjadreným určitým podmetom, ale už nie na vety so všeobecným podmetom (tu totiž podmet nemôže byť explicitne vyslovený), a vôbec sa nehodí na ostatné dva typy, v ktorých podmet je explicitne vyjadrený.

[2] V z n i k schémy dvojčlennej vety bez osobného zámena *(Prídeš?)* možno vo všeobecnosti vykladať iba na základe elipsy. Ale dnešný stav v slovenčine nedáva podklad pre chápanie viet bez osobného zámena ako eliptických.

U nás sa tôto plemeno vyskytuje veľmi zriedkavo. Patrí k veľkým holubom a je iba o málo menšie ako rímske. Zovňajškom sa im veľmi podobá, no líši sa niektorými znakmi. (Ferianc)

Osobné zámeno sa častejšie používa pre jednoznačnosť prehovoru najmä v rozprávaní. Tu by sa zmysel rozprávania stal nejasným bez zámenných podmetov, lebo nemôže byť vždy na pomoci situácia.

Žena gazduje v Žabanoch, o n v meste ťahá plácu: dôchodky duplované. (Kukučín) — J a som sa hlasno rozosmiala, o n celkom vážne odišiel po svojej práci. (Šoltésová) — Preto vždy sa máme presvedčiť, či tieto telesné znaky zodpovedajú štandardu, lebo o n y podmieňujú výkon psa. (Slimák)

Aj na týchto príkladoch vidieť, že používanie osobných zámen v podmete jednotlivých viet uvoľňuje úzke spätie viet do vyšších celkov. Každý dej je akoby izolovaný.

V dialógu sa zámenný podmet používa viac na vyjadrenie postoja podávateľa k obsahu výpovede, lebo zmysel vety sa môže urobiť plastickým napr. aj gestikuláciou a pod. Tu teda ide o expresívnu funkciu zámenného podmetu.

Ľaľa ti, o n a daruje, o n a zahodí pánovi osemdesiat korún. (Stodola) — „Aha — ako sa ti o n a zastane! O n a chcela! Počkaj si t y — teraz j a chcem: a muzika bude, bude a bude. Mne nebude nik rozkazovať v mojom dome, aby ste v y vedeli!" (Kukučín)

Na záver o vetách s určitým podmetom treba zdôrazniť, že podmet možno v nich explicitne vysloviť osobným zámenom: *ja, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony*. Voľba zámena je daná tvarom slovesa a zmyslom situácie.

O vetách so v š e o b e c n ý m p o d m e t o m hovoríme vtedy, keď podmet vety zahrnuje v sebe pomenovanie každej osoby alebo veci, ktorá v danej situácii alebo súvislosti je schopná byť logickým subjektom prísudkového deja. Pritom môže ísť o celý kolektív alebo o hocktorého člena kolektívu. Preto vysloveným gramatickým podmetom nie sú osobné zámená, ale môžu to byť napr. slová *ľudia, človek, všetci, každý, bárskto, hockto, všetko, hocičo, žiaden, nikto, nik, nič* ... Príklady na vety s vysloveným všeobecným podmetom:

Hovorieval, že je najlepšie, keď k a ž d ý z vlastnej misy je. (Kukučín) — Okolo plota stál zástup, ale n i k mu nešiel na pomoc. (Barč) — Ku grošu č l o v e k príde ťažko a nepatrí sa ho rozhadzovať na daromnice. (Miináč)

V slovesných vetách s nevysloveným všeobecným podmetom sa môže v zásade použiť tvar ktorejkoľvek osoby. Niektoré sú, pravda, zvyčajnejšie, iné zasa celkom zriedkavé.[3] Najčastejšie sa takto používajú tvary 3. osoby množ. čísla, zriedkavo zasa tvary 1. osoby.

[3] Tu sa pridržiavam výkladu Gejzu H o r á k a, *Využitie slovesnej osoby v spisovnej slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 239—276. — Odmietam však jeho nerozhodnosť v celkovom posúdení gramatickej kategórie osoby, najmä jeho výrok, že „o tretej gramatickej osobe sa hovorí aj vtedy, keď dej sa chápe ako taký, čo podmet

Dobré víno i bez viechy v y p i j ú. (prísl.) — Úradne ma o d v á ž a j ú na letisko v aute, kufríky z rúk b e r ú, aby sa mi vraj srdiečko nenamáhalo. (Tatarka) — Vrana vraj vycíti, kde m a j ú flintu, a chová sa opatrnejšie než straka. (Alexy) — No, a keď žobrák príde do sedla, ťažko ho v y h o d í t e. (Kukučín) — Ak c h c e š žiť, m u s í š ťahať, do čoho ťa zapriahli. (Ondrejov) — Zo žaby perie n e n a p á r a š. (prísl.) — Ako r o b í m e, tak s a m á m e. (prísl.) — Rám d v í h a m e pravou rukou, s t l a č í m e ho nadol. O d r e z a l i s m e dve tehly. (Ondrejov) — N e d b á m na mesiac ani na hviezdy, keď mi slnce svieti. (prísl.)

Aj tu treba poukázať na to, že sa vo vetách so všeobecným podmetom nemôžu použiť ani pri dôraze osobné zámená *ja, ty, on* ... Osobné zámená majú totiž vždy určitý zmysel.

V syntaktickej literatúre po prvý raz vymedzil vety so všeobecným podmetom Josef Z u b a t ý. Rozlíšil ich od jednočlenných viet. Tak dostal protiklad *man-Sätze* (vety so všeobecným podmetom) a *es-Sätze* (vety bezpodmetové, jednočlenné). Zubatý bral do úvahy iba vety s nevysloveným podmetom. Preto nepoukázal na rozdiel medzi vetami so všeobecným podmetom a vetami s neurčitým podmetom.[4]

O n e u r č i t o m p o d m e t e hovoríme vtedy, keď podmetom je podľa zmyslu zámeno *ktosi, čosi, dakto, dačo, niekto, niečo, voľakto, voľačo.* Ide tu o poukaz na neurčitú osobu alebo vec, neznámu pre podávateľa vety. Príklady na vety s vyjadreným neurčitým podmetom:

Ty si dnes náramne malý na to, aby sa ťa n i e k t o bál. (Kavec) — Č o s i mu šepkalo, že takéto peniaze by boli veľmi nečestné. (Žáry) — V radoch sa k t o s i zasmial. (Urban) — Lebo vo svete sa v o ľ a č o dialo a iste sa aj v Blatňanoch d a č o chystá. (Zúbek) — Len keby nám v o ľ a k t o pomohol. (Králik) — Hájnik nás nevidel, lebo pršalo a bola tma, že keby mi bol dal d a k t o zaucho, nebol by videl ani, komu sa poďakovať. (Tajovský)

Pomerne zriedkavejšie sú vety s nevysloveným neurčitým podmetom. Práve preto sa nepoužívajú častejšie, lebo sa formálne nedajú dobre odlíšiť od viet s nevysloveným všeobecným podmetom. Pozorujeme to na príkladoch:

„Veru lepšie, pre obidvoch," povedal Ignác Hazucha. „Keď n e p o v i e š a s c h o v á š s i pred kamarátom, čo s i m y s l í š, raz v y t i a h n e š na neho nôž." (Tatarka) — „Mladý pán, všetky kačky nám u k r a d l o," povedá. (Kukučín) — Chudák Mišo zostal, akoby ho p o d ž a l. (Kukučín) — Ale razom zatíchne, keď otvorím dvere, ani čo by s e k o l. (Kukučín) — Nie div, že na salaši začalo mu žíriť, ani čo by b o l naňho p r i l i e p a l. (Kukučín) — N e b o j t e s a, ja sa nestratím, sľubovala komusi a so záľubou sa započúvala do zvuku svojich rezkých krokov. (Miná č)

(agensa alebo patiensa) nevyžaduje" (str. 239 n.). V takýchto prípadoch používané zámeno *ono* nemôže sa pokladať za homonymum osobného zámena, ako to tvrdí Horák. Toto slovko *ono* je citová častica, ktorá nemá vetnočlenskú platnosť a preto ani nemôže vyvolávať zhodu.

[4] Pozri jeho štúdiu *Die „man"-sätze,* Studie a články II, Praha 1954, 437—476. — Pôvodne uverejnené v roku 1907.

Ako vidno aj z príkladov, vo vetách s nevysloveným neurčitým podmetom ide najčastejšie o osobného agensa *(ktosi)*, výnimočne aj o zviera *(čosi)*.

Všetky uvedené typy viet s nevysloveným podmetom treba hodnotiť ako úplné dvojčlenné vety.[5] Nemožno v nich vidieť ani eliptické vety, hoci vznikli na základe elipsy zámenného podmetu.

Vety s pasívnou konštrukciou

V syntaktickej literatúre sú sporné aj niektoré typy pasívnych viet. Za dvojčlenné vety sa niekedy vyhlasujú aj vety so zvratným tvarom nezvratných slovies typu *ide sa*. Napr. Roman Mrázek jednoznačne tvrdí, že české vety typu *„V továrně se pracuje* nepatří rozhodně do rámce jednočlenných slovesných vět, a pokud se k nim řadí, děje se to neprávem. Správně je třeba začleňovat je do vět s všeobecným podmětem, t. j. dvoučlenných".[6] Mrázek však sám podvracia svoju základnú myšlienku tvrdením, že v uvedenom type viet *ide sa* „jde o úmyslné nevyjádření, odstranění podmětu, a to z různých důvodů" (str. 432).

Vety typu *ide sa* treba presne rozlíšiť od viet typu *idú*. Vety typu *idú* — ako sme to vyložili v predchádzajúcich odsekoch — sú dvojčlenné s nevysloveným všeobecným podmetom. V prípade potreby sa tento podmet pomenúva výrazom so všeobecnou platnosťou *(ľudia...)*. V takýchto vetách sa používajú aj reflexíva tantum. Napr.: *V dedine sa vypytujú, kedy prídeš.* (úzus)

Vety typu *ide sa* obsahujú zvratný tvar nezvratných slovies. Je to zvratný tvar, ktorým sa vyjadruje vynechanie gramatického podmetu pri slo-

---

[5] Na rozdiel od našej gramatickej tradície, podľa ktorej v uvedených vetách ide o pôvodnú elipsu podmetu, v rusistike sa často hodnotia tieto vety ako jednočlenné. Tak napr. v najnovšej vedeckej syntaxi spisovnej ruštiny *Sovremennyj russkij jazyk, Sintaksis* (Moskva 1957) hovorí sa na str. 273—320 o jednočlenných vetách *(tipy odnosostavnych predloženij)* a sú tam aj typy: *opredeľonno-ličnyje predloženija, neopredeľonno-ličnyje predloženija* (str. 275—282). Tieto vety sa kvalifikujú ako prísudkové jednočlenné vety, a to preto, lebo sloveso v nich má takú úlohu ako prísudok v normálnych dvojčlenných vetách.

Vety s neurčitým alebo všeobecným podmetom pokladá za jednočlenné napr. aj František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 301—302. Vychádza pritom z tézy, že oblasť všeobecného podmetu sa rovná oblasti bezagentnosti, a tak dostáva na jednu rovinu typy nezvratné *(bez kuráže málo dokáže...)* a zvratné *(tam sa spí!, ide sa...)*.

Pravda, v iných súčasných sovietskych jazykovedných prácach sa uvedené typy nepokladajú jednoznačne za jednočlenné, alebo sa priamo hodnotia ako dvojčlenné. Tak o nich hovorí napr. aj E. M. Galkinová-Fedoruková v knihe *Bezličnyje predloženija v sovremennom russkom jazyke*, Moskva 1958, 96—103.

[6] Pozri jeho štúdiu *K syntaxi vět s nestálým reflexivem v ruštině a češtině*, Sovětská věda — Jazykověda III, Praha 1953, 431—448.

vesách osobných a osobne použitých. Neprítomnosť podmetu, očakávaného na základe významu a intencie použitého slovesa, vystihuje sa práve zvratným tvarom *ide sa*. V týchto vetách niet gramatického podmetu; sú to jednočlenné vety s osobnými slovesami, použitými v bezpodmetovom zvratnom tvare.[7] Príklady:

Ani trochu ju nemýlilo, že s a r e č n i l o. (Tatarka) — S tým je malér skončený. Ani otcovi s a o tom n e p o v i e. (Rázus) — S učiteľkou je väčšie trápenie, než s a p r e d p o k l a d a l o. (Hečko) — Tu s a h l a d u j e, tam s a h l a d u j e. Zavše sme posledné omrvinky vyjedali z plecniaka. (Figuli) — I my sme sa pohli, ale i tak sme ešte počuli tiché zaklopanie, vôbec nie úctivé, ako s a k l o p á v a l o na tieto dvere, ale vonkoncom nie nástojčivé alebo pokorné. (Zelinová)

Pravda, s týmito jednočlennými vetami, ktorých jednočlennosť je založená na vetnej konštrukcii s osobitným zvratným tvarom, nemožno zamieňať dvojčlenné vety so zvratným tvarom majúcim pasívny význam, pričom gramatickým podmetom je podradená (vedľajšia) veta. Aj tu je sloveso osobné a osobne použité, aj tu je vylúčený logický subjekt, ale funkciu gramatického podmetu má vedľajšia veta. Príklady na takéto dvojčlenné vety:

K l e b e t i l o s a o ňom, ž e chorým namiesto liekov predpisuje desiatky bolestných ružencov. (Hečko) — Darmo s a n e h o v o r í, ž e hra o peniaze je diablova nástraha. (Zúbek) — V dedine z a č a l o s a p o š u š k á v a ť, ž e im ho striga vymenila za pekné, podarené dieťa. (Kukučín) — O Števovi Fašangovi s a n e v e d e l o, k d e je. (Ondrejov) — V dvore s a č a k a l o, ž e povie múdre slovo. (Hečko)

Podstatu pasíva nemožno vidieť vo vynechaní logického subjektu (agensa), ako to svojho času navrhoval francúzsky jazykovedec A. M e i l l e t, ale v tom, že v úlohe gramatického podmetu vystupuje pri činnostných (akčných) osobných slovesách ich logický objekt (patiens). Logický objekt sa stáva gramatickým podmetom, pričom logický subjekt sa alebo vysúva z pozície gramatického podmetu, alebo aj z vety vôbec.[8]

Gramatickú kategóriu slovesného rodu (genus verbi) treba pokladať za kategóriu, v ktorej sa istým formálnym spôsobom na slovese vyjadruje intenčný vzťah slovesného deja k nadradenej substancii. Príznakovým členom protikladu slovesného rodu je pasívum. Za pasívum pokladáme for-

[7] Celú problematiku slovesných tvarov typu *ide sa* detailne rozoberám v štúdii *Bezpodmetový zvratný tvar*, Slovenská reč 25, 1960, 3—25.

[8] Meilletov náhľad (... le vrai rôle du passif est d'exprimer le proces là où l'agent n'est pas considéré ...) prevzal aj Bohuslav H a v r á n e k v diele *Genera verbi v slovanských jazycích I, II*, Praha 1928, 1937. Preto Havránek rozlišuje osobné a neosobné pasívum, t. j. hovorí o pasíve nielen v prípadoch typu *Reči sa hovoria a chlieb sa je* (=osobné pasívum), ale aj v prípadoch typu *Do nášho ústavu sa vchádza vedľajším vchodom* (= neosobné pasívum).

málne vyjadrenie objektového vzťahu nadradenej substancie k deju: slovesu nadradené meno je jeho logickým objektom (zásahom). Všetko ostatné ako bezpríznakové je aktívum. Z toho vychodí, že o pasíve možno hovoriť len pri prechodných činnostných slovesách: *dom sa stavia, žiak je chválený, chválený žiak.* Príklady na pasívne tvary:

A už sa nečuje ani Nikov rozčúlený hlas. (Kukučín) — Káva sa vtedy nepila, pilo sa víno a v zime rakija-terkelica... (Kukučín) — Prosto, Balsazár verí všetkému, čo sa mu šikovne narozpráva. (Figuli) — „Jaj, dávno to bolo v nich zaštepené," okríkne ju Porubčiačka. (Figuli) — O chvíľu začínajú sa boženíci a výborníci trúsiť po jednom, po dvoch k richtárovmu bývaniu. Sviatočne vyholení, v nachvat obutých čižmách, s nachýlenou hlavou, akoby načúvali radám neviditeľného pobočníka, kráčajú hore dedinou vážne a dôstojne. Sú obťažkaní vedomím svojej dôležitosti a všetci prísne uzavretí pred akoukoľvek pletkou. (Chrobák) — ... dieťa má vedieť, ako sa správať, aj keď nik naň nedáva pozor, aj keď nie je výchovou zamestnané. (Jurovský)

Za aktívum pokladáme aj prípady, v ktorých logický subjekt je vytlačený z pozície gramatického podmetu alebo aj z vety vôbec. Preto nepokladáme za potrebné hovoriť v slovenčine o neosobnom pasíve. Tu hovoríme o jednočlenných vetách aktívnych s bezpodmetovým zvratným tvarom, napr.: *V takých krpcoch chodí sa ako v perine.* (Chrobák)

Prípady jednočlennej vety typu *ide sa* (tzv. neosobné pasívum) majú s pasívom spoločné to, že sa v nich používa osobné sloveso a že logický subjekt nie je v pozícii gramatického podmetu. Iný styčný bod tieto typy viet nemajú. Zvratný tvar má celkom inú funkciu: raz intenčnú, raz vetnú.

Vety typu *ide sa* kladú sa niekedy na tú istú rovinu ako vety so všeobecným podmetom. Tento náhľad — u nás ho nedávno znovu formuloval František Kopečný — obstojí do tej miery, že ani vo vetách typu *idú,* ani vo vetách typu *ide sa* nie je vyjadrený logický subjekt deja, hoci sa predpokladá na tom základe, že tu vždy ide o osobne použité osobné sloveso. Tieto dva typy viet sú však gramaticky zásadne odlišné, čo sa vyjadruje aj takým jednoznačným spôsobom, akým je zvratný tvar nezvratného osobného slovesa. Pravda, konštrukcia so zvratným tvarom nevylučuje vyjadrenie logického subjektu v rámci vety. Ale jednočlennosť vety sa tým nestráca: iba všeobecne ponímaný logický subjekt viet typu *ide sa* je nahradený určitým logickým subjektom, ktorý sa potom vyjadrí datívom substantíva alebo osobného zámena (ktoré, pravda, má vždy zmysel určitý). Príklady viet s takýmto logickým subjektom:

Čertom len tak kýchalo sa od temianu... (Dobšinský, Povesti) — Vládnemu komisárovi sa zívlo na plné ústa. (Hečko) — Len z tohto hluchého miesta sa mi už preč žiada... (Tajovský) — Dýcha sa mi voľnejšie a krčím plecami ako šestnásťročná. (Zelinová)

Podobne ako prípady so zvratnými tvarmi chápeme aj konštrukcie

s trpným príčastím. V slovenčine totiž niet zásadného rozdielu medzi dvoma formami pasíva: použitie zvratného alebo zloženého tvaru nemá za dôsledok zásadný rozdiel vo vetnej konštrukcii. Možno uviesť iba to, že sa pri použití zloženého tvaru v istých prípadoch vyjadruje aj logický subjekt prísudkového deja. Príklady:

Ľudský organizmus je obklopený počas celého svojho života najrozmanitejšími predmetmi a javmi vo svojom okolí, ktoré naň pôsobia ako podnety... (Jurovský) — Ale prísna metrická organizácia je vyvažovaná systematickými nezhodami veršového členenia a syntaktickej stavby. (M. Bakoš)

Za dvojčlenné pasívne vety pokladáme aj hlavné vety súvetia s podmetovou vedľajšou vetou. V prísudku hlavnej vety musí byť, samozrejme, prechodné sloveso. Príklady:

Bolo povedané, že čo sa stalo, že to zabudneme. (Kukučín) — Ale bolo predsa súdené, aby jeho teória o obuvi najavo vyšla. (Kukučín) — Bolo tak dohovorené, že keď počuje slávyvolanie, má spustiť hromový tuš. (Jesenský) — „A či ho nebudete ženiť? Veď má už osemnásť!" diví sa kmotra, akoby nebolo roznesené po celej dedine, že boháči Borievkovie oženia syna ako chudobári, bez písma — keď príde z vojenčiny. (Timrava)

Za dvojčlenné vety s infinitívnym podmetom pokladáme aj vety, ktorých prísudkom je verbum postulandi s datívnou rekciou mennou. Sú to slovesá: *rozkázať, nakázať, kázať, prikázať, nariadiť, naložiť, nakladať, naručiť, veliť, zakázať; dovoliť, privoliť, dopustiť.* Pri týchto slovesách infinitívom vyjadrený dej predstavuje logický objekt verba postulandi, a preto sa pri pasíve stáva tento infinitív gramatickým podmetom. Napr.: *Bolo mu zakázané odchádzať. — Tu je dovolené fajčiť.* Proti tomuto hodnoteniu vetnej konštrukcie ako dvojčlennej nemožno uvádzať námietku, že infinitív ostáva závislý pri synonymných slovesách s akuzatívnou mennou rekciou (teda napr.: *prinútiť niekoho odísť, huckať niekoho urobiť niečo* a pod.).[9] Rozdiel v rozložení mennej a neurčitkovej rekcie má odraz aj pri zmene aktívnej vetnej konštrukcie na pasívnu.

Vety so slovesom v rozkazovacom spôsobe

Zatiaľ čo sa vety s nevysloveným podmetom (s nezvratným tvarom prísudkového slovesa) pokladali v našej jazykovednej tradícii od čias Josefa Zubatého zväčša za dvojčlenné, otázka imperatívnych viet je celkove sporná dodnes. Vyskytol sa aj u nás náhľad, že impera-

[9] Uvedenú námietku uvádza Ľubomír Ďurovič v diskusnom príspevku *K syntagmatickým vzťahom infinitívu*, uverejnenom v zborníku K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 71—73. — Vcelku teda odmietame Ďurovičovu tézu, že „od slovies postulandi je infinitív závislý vždy, bez ohľadu na ich aktívny alebo pasívny tvar, a že tu teda o infinitívnom podmete hovoriť nemožno" (str. 73).

tívne vety typu *Čítaj!* sú práve tak jednočlenné ako vety typu *Prší.*[10] Takýto náhľad je známy aj zo staršej odbornej literatúry. Zhruba sa zakladá na tej skutočnosti, že tvar imperatívu pre 2. os. jedn. čísla čiže základný tvar imperatívu v mnohých indoeurópskych jazykoch nemá nijakú príponu. Samotný slovesný koreň má úlohu gramatického tvaru.[11] Tak je to vo väčšine prípadov aj v slovenčine, pretože niet nijakej prípony v tvare 2. os. jedn. čísla imperatívu, ak sa prítomníkový slovesný kmeň (získaný z tvaru 3. os. množ. čísla indikatívu prézenta) končí na jednu spoluhlásku alebo na takú skupinu spoluhlások, ktorá sa vyskytuje aj ináč na konci slova.[12] Napr.: *sejú – sej!, pracujú – pracuj!, nesú – nes!, bežia – bež!, pustia – pusť!* V takýchto prípadoch ide vlastne o nulovú osobnú príponu. Nulová prípona čiže morfologická nula má však zmysel len v uzavretom systéme protikladov.[13] K formálnym príznakom základného tvaru imperatívu treba prirátať aj alternácie koncových konsonantov: *d-ď, t-ť, n-ň, l-ľ (kladú – kladď!, pletú – pleť!, hynú – hyň!, kolú – koľ!).* Tvary pre 1. os. pl. a 2. os. pl. sa tvoria aglutinačným pripojením osobných prípon *-me, -te* k základnému tvaru *(nes! – nesme! – neste!).* V rámci paradigmy (čiastkového systému) tvarov aj neprítomnosť osobitnej morfémy čiže tzv. morfologická nula má zástoj plnoprávnej gramatickej prípony. Utvorením osobitných tvarov pre 2. os. plurálu sa ustálil aj význam pôvodného nediferencovaného imperatívneho tvaru, ktorý sa predtým používal v každej situácii bez ohľadu na to, či vykonávateľom vysloveného deja mala byť jedna osoba alebo viac osôb. Používanie pôvodného imperatívu bolo asi také, ako sa aj dnes používajú primárne i sekundárne výzvové citoslovcia, napr. *pst, pozor.*

---

[10] Toho náhľadu je Ján Mihál, *Zo slovenskej skladby,* Slovenská reč VI, 1937–38. Na str. 284 píše, že slovesné jednočlenné vety sú v slovenčine trojaké: imperatívne *(Čuš!, Čušte!, Vitaj!, Vitajte!, Hybaj!),* oznamovacie (prírodné zjavy, napr. *Prší. – Blýska sa.*) a staré slovesné vety adverbiálnej povahy *(vraj, reku, vari, reci).*

Zo staršej literatúry možno uviesť, že imperatívne vety pokladali za jednočlenné napr. Karl Brugmann, *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen,* Berlín 1925, 10, 15–16, ako aj Josef Baudiš, *Řeč,* Bratislava 1926, 33.

[11] Preto sa tento tvar niekedy nazýva „morfologicky minimálnym slovesným tvarom". Pozri napr. A. V. Isačenko, *O imperatíve v ruštine a slovenčine,* Sovětská jazykověda IV, 1954, 1–11. – Zaujímavé je Isačenkovo tvrdenie, že tvary s nulovou príponou sú najčastejšie v slovenčine, menej časté v ruštine a pomerne najmenej používané v češtine, ktorá „zachováva ešte flektívne formy imperatívu".

[12] Touto formuláciou pozmeňujeme výklad Eugena Paulinyho, *Tvorenie imperatívu v spisovnej slovenčine,* Slovo a tvar I, 1947, 103–105. – Úplnú našu formuláciu pozri v diele Eugen Pauliny – Jozef Ružička – Jozef Štolc, *Slovenská gramatika, 2. vyd.,* Martin 1955, 252–254.

[13] K tomu pozri napr. Roman Jakobson, *Le signe zéro,* Mélanges Bally, Ženeva 1939, 143–152. Tu Jakobson hovorí nielen o morfologickej tvarovej nule, ale aj o nule v systéme fonologickom, syntaktickom a štylistickom. Zaujímavé sú najmä jeho poznámky o nulovom slovoslede (podmet + prísudok + predmet + prísl. určenie).

Iné stanovisko zaujal Eugen P a u l i n y.[14] Imperatívne vety pokladá za nevyhranený typ nachádzajúci sa medzi jednočlennými a dvojčlennými vetami. Svoj náhľad odôvodňoval tým, že pri imperatíve „subjekt sa nikdy nevyslovuje", i keď „sa rozumie z koncovkovej morfémy".

Obidva uvedené náhľady majú isté nedostatky. Ukáže sa to pozorovaním materiálu. Vyjdeme pritom z gramatickej formy.

Pri oznamovacích slovesných vetách sme videli, že sa osobné zámeno v podmete používa iba v istých prípadoch, možno povedať — v príznakových variantoch vetnej konštrukcie. Tak je to aj v imperatívnych vetách. I keď sa takéto prípady vyskytujú najmä v písanej reči pomerne zriedkavejšie, podávajú jednoznačný dôkaz o tom, že imperatívne vety sú fakticky (obsahovo aj formálne) dvojčlenné.

Osobné zámeno *ty* sa používa v imperatívnych vetách pomerne najčastejšie. V takých vetách ide o logický alebo citový dôraz na činiteľovi deja. Často ide o protiklad osôb zúčastnených na dialógu *(ja — ty, ja — vy)*.

„J a som na to, aby bol poriadok," bráni sa richtár. „T y choď do kuchyne!" (Kukučín) — Pri sprostom m a j t y rozum a pri múdrom ešte viac. (prísl.) — „C h o ď t y, j a nejdem." (Kukučín) — „Nedám," hovoril Ondriš. „Hocikomu nedám. Ten musí vedieť dobre hrať, komu ich požičiam." „Tak z a h r a j t y!" skríkol ten istý. (Barč) — „Ale dobre, pre mňa d r ž s i t y svoje pondelky." (Kukučín) — „Jurko, nože nám t y p o m ô ž · odsťahovať sa od vás." (Hečko)

Aj zámeno 1. os. množ. čísla a 2. os. množ. čísla sa používa najmä v citovo podfarbených vetách. Je to expresívne alebo emfatické použitie príznakovej konštrukcie s osobným zámenom.

„Ale čo nás, Urbanko, po starých hriechoch, p o ď m e m y medzi viniče! A medzi sudy!" (Hečko) — „Žena, navarže čaju," obrátil sa Chorvát k žene. Ale tá už bola skrčená pri sporáku a zakladala oheň. „A m y p o ď m e," obrátil sa na ostatných. (Moric) — „A čože ste, sused, odrazu taký múdry?" vykríkol ponad plot Letanovského syn Jožo a odpľul si. „Len s a v y nikomu n e v y h r á ž a j t e a nezastrájajte! Vojsko je tu, treba hubu držať a nič sa nestane!" (Bednár)

Osobné zámeno sa musí použiť, keď sa činiteľ má bližšie určiť (zdôrazniť, vyzdvihnúť, obmedziť) časticou, napr. *i, aj, aspoň, najmä, ani.*

A s p o ň t y m a j trocha rozumu, keď ona nemá ... (Čajak) — „Nezávidť ty nič, ale p r a c u j i t y tak, ako sme sa my usilovali, a budeš mať všetkého dosť!" (Kukučín) — „Nebuzardar, a s p o ň t y p o v e d z svojmu kráľovi, že láska Dariušina nemohla byť vyluhaná." (Figuli) — Neznalas' citu ľudskosti, neznalas', pekná tigrica: a n i m y n e z n a j m e milosti! (Botto)

Sem treba zaradiť aj vety, v ktorých miesto imperatívu je infinitív alebo výzvové citoslovce. Aby sa naznačil adresát výpovede a súčasne aj podmet vety, musí sa použiť osobné zámeno. Tak je to aj v oznamovacích vetách.[15]

[14] *Systém slovenského spisovného jazyka, II. časť*, Bratislava 1946—47 (skriptá).

[15] Pri infinitíve v rozkazovacích vetách možno predpokladať elipsu pohybového slovesa v imperatíve: *A ty choď spať!* — Ináč by musela byť medzi zámenným podmetom *(ty)*

„A ty spať!" povie Anči, ktorá bola prišla za jej chrbát a pozerala ponad jej plecia na dvor. (Timrava) — „Len vy ho ta," ozval sa richtár, „keď je voz tuná. Zajtra bude o furmana väčšia tvŕdza." (Kukučín) — Ale strana rozhodne a ty kuš... (Urban) — „Mišo, na si ty železo," volal mládenec. „Ja sa tu pri dverách bojím." (Kukučín)

Pri imperatívnom prísudku býva dakedy aj substantívny podmet. Tu treba rozlišovať dva prípady.

Po prvé, substantívny podmet v nominatíve je vo vetách, v ktorých podávateľ vyslovuje svoje rozhorčenie, že musí z cudzej vôle alebo pod nátlakom okolností konať dej. Imperatív sa tu nepoužíva v pôvodnej výzvovej funkcii. Podávateľ hovorí o sebe v 2. osobe jedn. čísla.

„Chlap si myslí, že je bohviečo — a žena len rob a hrdluj na takých... takých trúdov!" (Kukučín) — „Ach, či sa Boha neboja," vzdychla ďalej stará, „takto materiam synov kaziť. Mať ho vychová, horko-ťažko vyriadi, a keď chlapec vie na vlastných krídlach lietať, potom odvedú ho od nej a pokazia. Potom biedna mať plač a sužuj sa; seď tam v kúte, kým ťa i stadiaľ nevyženú..." (Kukučín) — „A keď nemáš odkiaľ, poberú ti všetko, i choď chudobný človek, kde chceš, s palicou po dobrých ľuďoch." (Kalinčiak)

Po druhé, substantívny podmet je vo vetách predstavujúcich priam zmeravené klišé želacích viet. Sú to ináč často používané želania, najmä v ľudovej reči a konverzačnom štýle.

„Pomáhaj pán boh!" povedali sme. „Pán boh usluš!" zaďakovali nám... (Bednár) — „Boh zachovaj!" odvetil ticho Verný. (Jégé) — Boh mu daj pokoj duši! (Kukučín) — Varuj nás Boh od tejto lenivosti a záhaľčivosti! (Ľ. Štúr) — „Hovädskú úrodu tam máš, čert ťa ber!" (Hečko) — Požehnané buď jeho meno! (Jégé)

Zriedkavo sa podmet k imperatívu vyjadruje vetou, napr.: *Zachráň sa, kto môžeš!* Ide tu potom o podraďovacie súvetie s podmetovou vedľajšou vetou.

Hore háj, dolu háj, pod hájom studničky, koho hlávka bolí, napi sa vodičky! (Botto) — Preto, kto si Slovák, maj sa k slovenčine... (Ľ. Štúr) — Buď prekliaty, kto nám tú vieru berie! (Jégé)

Všetky uvedené prípady ukazujú, že v imperatívnych vetách môže byť zámenný alebo aj iný podmet v nominatíve a že pritom platia tie isté gramatické pravidlá ako v oznamovacích vetách.[16] Trochu iná je otázka,

---

a infinitívnym prísudkom *(spať)* naznačená pomlčkou výrazná pauza: *A ty — spať!*

Podobne ide o elipsu slovesa v prípadoch tohto typu: *„A ty domov!" oborila sa richtárka na muža.* (Timrava)

Pri citoslovciach netreba predpokladať elipsu, lebo citoslovce môže byť ekvivalentom slovesa v určitom tvare.

[16] Preto pre slovenčinu neplatí konštatovanie, že osobné zámená *ty, vy* pri tvaroch imperatívu majú expresívny ráz, ani konštatovanie, že osobné zámená stoja najčastejšie pri imperatíve vtedy, keď od slovesa závisí priamy alebo nepriamy predmet vyjadrený osobným zámenom 1. alebo 2. osoby. Tak píše o ruštine V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, 1947, 596. — Tieto konštatácie preberá aj A. Isačenko, c. d., 9—10.

či sa má za podmet pokladať aj pomenovanie žiadaného činiteľa prísudkového deja, ak sa vyjadruje vokatívom. Hoci tu ide vždy o prijímateľa výpovede, ktorý súčasne má byť vykonávateľom žiadanej činnosti (teda ide o logický subjekt prísudkového deja), vokatív slúži iným cieľom, a preto nemôže byť gramatickým podmetom vety. Ale aj pri použití vokatívu sa vo vete niekedy používa zámenný podmet, pričom vzťah medzi týmito pomenovaniami je zreteľne apozitívny, keď zámeno je na prvom mieste (tesne predchádza pred vokatívom — oslovením).

„Netráp sa ty, naša mati, v dobrom sme my mieste skryté: môžu pre nás hromy prati, môže zúriť vlnobitie." (Botto) — „Ty, Túrnik, choďže ty pozrieť, či je to ozaj Balaša pri tej mohyle, a ty, Tupa, hľaď vyšpehovať tábor. Ja budem odtiaľto pozerať, či vám niekto nejde do cesty." (Jégé) — Iba teraz riekla: „Chlapi, nemiešajte sa vy do ženskej roboty. My to ľahšie vykonáme nežli vy; dajte si s tým pokoj!" (Kukučín)

Isté uvádzacie vety

Za osobitný prípad slovesnej dvojčlennej vety treba pokladať istý typ uvádzacej vety pri priamej reči. V takejto uvádzacej vete niet gramatického podmetu a slovesný prísudok má tvar 3. os. jedn. čísla stredného rodu. Podľa zmyslu celého kontextu ako aj na základe intencie prísudkového slovesa pokladáme za ekvivalent gramatického podmetu priamu reč (alebo jej časť).[17]

„Drak si doviezol plné štyri vrecia pšenice," rozletelo sa razom po dedine. (Chrobák) — „Nie, ta nepôjdem," vykĺzlo sa mu hlasno z úst. (Figuli) — „A tých iných naučíme!" vyhŕklo z Roba Liščiaka tak prudko, že to aj Bezákom trhlo. (Jilemnický) — „Nech žije kráľ!" zadunelo priestorom. (Figuli) — „Blíži sa storočie pokroku," ozývalo sa na záhumní a svrčky na medziach začali umĺkať. (Alexy) — „Zostaňte!" prišlo z postele a Johanka zostala na mieste. (Zelinová) — „Či som vám nepovedal?" bolo prvé, čo počul od gazdu Juráňa, keď mu všetko vyrozprával. (Kukučín) — „Aká je pekná — ani čo by ju vymaľoval," hučalo mu v hlave, keď utekal ako blázon zo sklepu. (Kukučín)

Aj z uvedených príkladov vidieť, že v prísudku uvádzacej vety najčastejšie sú slovesá, ktorými sa označuje jednak myslenie, jednak hovorenie. V prvom prípade ide obyčajne o tzv. vnútornú reč, nevyslovenú a neadresovanú nikomu. Vyjadruje sa to výrazmi: *šiblo mu umom, motalo sa mu po mysli, vhuplo mu do hlavy, duňalo mu hlavou, prebleskło mu hlavou, svitlo mu v hlave ...*

[17] Tu možno poukázať na to, že priama reč sa niekedy pokladá za ekvivalent predmetu prísudkového slovesa uvádzacej vety. Napr.: *Chlapec kričal: „Nechcem nič! Dajte mi pokoj!"* Porov. Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 248: „Přímé řeči pokládáme za předměty t. zv. vět uvozovacích, udávajících mluvčího a vnější okolnosti projevu." Treba však poznamenať, že ani Šmilauer ani iní jazykovedci nezaznačujú typ uvádzacej vety, o ktorý ide v našom prípade.

„Zanesiem ho späť," s v i t n e mu napokon v hlave. (Rázus) — „Azda len nie lietadlá?" š i b l o mu umom. (Urban) — „Zabijú ma!" p r e b l e s k l o chlapcovi hlavou. (Martáková)

Hovorenie sa často vyjadruje aj výrazmi: *vyšmyklo sa mu z úst, vybúšilo z neho, vybuchlo z neho, vyskočilo z neho* a pod.

Uvedené slovesá používame celkom bežne aj v dvojčlenných vetách, ktorých podmet sa vyslovuje podstatným menom, spodstatneným slovom, neurčitkom, vedľajšou vetou alebo aj hlavnou vetou, ak vzťah medzi vetami nie je vyznačený spojkou.

Zalomila sa na stoličku a dobrú chvíľu v y h r k o v a l o z n e j a c h, a c h, a c h, akoby ju drhol suchý kašeľ. (Tatarka) — Pohladil sa po vlasoch. M o t a l o s a m u p o j a z y k u d o d a ť, že otruby sú nielen v korcoch, ale niekedy i v hlavách. (Kukučín) — P r i c h o d í m u n a u m, a k o s a D u š a n z a h r á ž a l, keď odchodil. (Tatarka) — P r i š l o m i n a r o z u m, ťažko si, O n d r o, r o b i l, m o r d o v a l s a, kým si k dačomu prišiel. (Mináč)

Vyjadrenie gramatického vzťahu medzi ekvivalentom podmetu a prísudku je v tomto type viet také iste ako vo vetách, v ktorých úlohu podmetu má frazeologické spojenie alebo veta majúca pomenovaciu funkciu. Napr.: *A spokojné, veselé Pán Boh usluš! mu je odvetou.* (Čajak)

V e t y s p o d m e t o m v g e n i t í v e

Celkove spornou v odbornej literatúre je otázka členitosti viet, ktoré budeme volať v e t a m i s p o d m e t o m v g e n i t í v e. Pri riešení tejto otázky podal sa aj v najnovšej literatúre celý rad teórií. Ide v nich o rozličné chápania genitívu substantív alebo zámen vo vetách typov *ubúda vody, zbehlo sa ľudí, ovocia je málo, niet pokoja.* Podstatné meno v 2. páde sa tu pokladalo za podmet, predmet, prísudok, časť prísudku.[18]

Za predmet sa pokladá genitív v daných spojeniach najmä v ruskej syntaxi. Najmä vety typu *niet peňazí* sa pokladajú za jednočlenné a genitív *peňazí* sa hodnotí ako predmet (dopolnenije).[19] Takisto o jednočlenných vetách, ale bez výslovného určenia vetnočlenskej platnosti genitívu hovorí aj E. M. G a l k i n o v á - F e d o r u k o v á.[20] Takýto výklad vychádza z predpokladu, že gramatický podmet sa môže vyjadriť iba nominatívom a že gramatický prísudok sa musí zhodovať s podmetom. Pretože však genitív je závislý pád, nemôže byť podmetom, ale musí závisieť od slova, s ktorým sa podľa významu spája, teda od slovesa. A keďže táto

[18] Stručný prehľad najbežnejších výkladov uvádza napr. aj Karel H a u s e n b l a s, *Vývoj předmětového genitivu v češtině,* Praha 1958, 113—115.

[19] Porov. napr. *Grammatika russkogo jazyka II, 2,* Moskva 1954, 40—42.

[20] Pozri str. 183—199 v jej knihe *Bezličnyje predloženija v sovremennom russkom jazyke,* Moskva 1958.

závislosť je záväzná, substantívum alebo pronomen v genitíve vraj musí byť predmetom.

To sa však prieči významu slovesa. Nemožno predsa napr. slovesá *byť, zísť sa, nebyť* ... hodnotiť ako predmetové (s genitívnou rekciou), ako činnostné slovesá s vonkajším zásahom.

Za prísudok pokladal genitív v uvedených vetách napr. A. Meillet.[21] Tento náhľad sa však neopiera o nijaké dôkazy.

Za bližšie neurčenú časť prísudku vyhlasuje spomínané genitívy K. Hausenblas a hovorí o neosobných konštrukciách genitívnych jednak so záporovým genitívom, jednak s partitívnym genitívom.

Hausenblas preberá podrobnejšie len prípady záporového genitívu, teda prípady typu *niet ovocia*. Tu výslovne hovorí, že v neosobných (čiže jednočlenných) konštrukciách ako *nebolo ovocia* (a tiež *ubúda vody*) je zrušený protiklad medzi podmetom a predmetom a že genitív je iba rozvíjajúcim členom vetného základu, menným členom „prísudkovej časti".

O zrušení protikladu hovorí aj Ivan Poldauf. Jemu však nejde o zrušenie protikladu medzi podmetom a predmetom, ale o zrušenie protikladu medzi podmetom a slovesom. Poldauf totiž pokladá vety typu *ubúda vody* za podmetové (dvojčlenné?), podobne ako vety typu *nás bolo sedem*.[22]

Vety uvedených typov pokladajú za dvojčlenné (s genitívnym podmetom) títo známi syntaktici: Zenon Klemensiewicz, Vladimír Šmilauer a František Kopečný.[23]

V slovenskej gramatickej literatúre niet jednoty v chápaní viet typu *niet ovocia* a typu *ubúda vody*.[24] Ten stav je odrazom nedoriešenosti otázky v teoretickej syntaxi.

---

[21] Citujeme podľa K. Hausenblasa: A. Meillet – H. de Willman – Grabowska, *Grammaire de la langue polonaise*, Paríž 1921, 77.

[22] Ide o článok *Vyjadřování kvantity v češtině*, Slovo a slovesnost XVIII, 1957, 71–85. – V Poldaufovom článku sa pojem neutralizácie syntaktického protikladu bližšie neosvetľuje. Z jednej poznámky na str. 84 možno však usudzovať, že neutralizovaný protiklad nie je syntakticky ďalej analyzovateľný. Slová zúčastnené na takom protiklade netreba hodnotiť osve, lebo celé spojenie je nerozložiteľné („při neutralisaci vztahu nelze jeden člen vyloučit").

[23] Pozri: Zenon Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej, 2. vyd.*, Varšava 1957, 32; Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 116–117; František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 158–159.

Tu poznamenávame, že K. Hausenblas neprávom zaraďuje sem aj poľského gramatikára Stanislava Szobera. Szober hovorí v našich typoch viet iba o logickom podmete, ale dané vety hodnotí ako gramaticky bezpodmetové. Pozri jeho *Gramatyku języka polskiego, 4. vyd.*, Varšava 1947, 303 n.

Zo starších jazykovedcov možno uviesť ešte K. Brugmanna, ktorý výslovne píše, že úlohu podmetu má genitív s významovým odtienkom partitívnosti (*Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen*, Berlín 1925, 45).

[24] K tomu pozri moju štúdiu *Podmet v genitíve*, Slovenská reč XXII, 1957, 5–19. Tu kriticky rozoberám náhľady Eugena Paulinyho (*Štruktúra slovenského slovesa*,

Pripomíname, že aj genitív v istých prípadoch môže byť nezávislým, samostatným pádom. Ide tu predovšetkým o partitívny genitív, ktorým sa pomenúva vec bez vzťahu k ostatným veciam, ale s kvantitatívnym aspektom. Pri partitívnom genitíve ide o neurčité kvantitatívne vyjadrenie v protiklade k vyjadreniu bez kvantitatívneho zreteľa (nominatív), alebo o citové, emfatické vyjadrenie veľkého, ale bližšie neurčeného množstva. Vynikne to porovnaním viet: *vody pribudlo* a *voda pribudla.* Vo vete s genitívom *vody* konštatuje sa vzrast kvanta vody (bolo isté kvantum a toto kvantum sa zväčšilo). Vo vete s nominatívom *voda* sa konštatuje, že k iným už existujúcim veciam pridružila sa nová vec — voda.

Vzťah medzi substantívom a verbom je v obidvoch prípadoch ten istý, i keď sa z gramatickej formy v prípade *pribudlo vody* zdá, že je celkom uvoľnený alebo zakrytý, neutralizovaný. Rozhodne genitív nezávisí od slovesa, lebo ako základná podmienka musí pri týchto vetách platiť, že sa môžu konštruovať iba s takým slovesom, ktoré nemá externý zásah alebo ktorého externý zásah je konštrukčne odstránený (zvratnou formou).

Nedostatok zhody prísudku s podmetom v kategóriách menného podmetu (osoba, číslo, rod) sa dá iba konštatovať ako základná črta viet nášho typu, ale nedá sa vysvetliť. Iba na to možno poukázať, že v istých prípadoch sa zhodou prenáša z genitívneho podmetu na mennú časť prísudku kategória pádu: *Na svahu násypu i v priekope pod ním bolo narozhadzovaného všakového haraburdia; hrdzavé plechovice od konzerv, staré hrnce, umývadlá, obruče i celé hrče drôtu.* (Moric)[25]

Inou dôležitou črtou týchto viet s genitívnym podmetom je to, že prísudkový výraz (sloveso alebo iný slovný druh) obyčajne obsahuje v svojom význame kvantitatívnu zložku *(ubúdať, byť plno . . .).* Toto sa zásadne nežiada pri emfáze, lebo tu sa význam kvantity zdôrazňuje intonačne. Ale keď prísudkové sloveso neobsahuje význam kvantity, význam vety je málo jasný a nejednoznačný.

Podľa uvedených pozitívnych prvkov možno rozlíšiť niekoľko skupín viet s partitívnym genitívom v podmete.

Najmenej zreteľné, a preto aj veľmi málo časté sú vety, ktoré majú v prísudku sloveso bez kvantitatívneho významu a bez kvantitatívneho určenia, ale bez externého zásahu.

Najmä pred večerom sa tu rojí vždy sveta, ale ešte viacej v noci, keď sa vyprázdni Opera . . . (Kukučín) — Milosrdenstva sa ešte nájde u oby-

Bratislava 1943, 42—43), Jána Oravca *(Podstata záporového genitívu v súčasnej slovenčine,* Slovenská reč XXI, 1956, 81—91) a Alexandra V. Isačenka *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim,* Bratislava 1954, 378—380).

[25] Oveľa častejšie je zhoda v páde, keď ide o genitívny podmet s kvantitatívnym prívlastkom. Napr.: *Niekoľko ľudí bolo zatknutých.* (tlač) — *Koľko zákerníkov môže byť utajených pod ich hrdými oblekmi a pokornými výrazmi.* (Figuli)

čajných ľudí. (Jesenský) — Namáčala si v ňom plátno pod hladidlo, až sa vody vyčľaplo... (Gabaj)

Kvantitatívny prvok dostávajú slovesá prostredníctvom predpôn *na-, z-, od-, pri-*. Ináč podľa intencie sú to slovesá ako v predchádzajúcej skupine. Odstránenie vonkajšieho zásahu sa realizuje zvratnou formou *(sa)*.

Potisla hrniec, že voda z neho vyčľapla na platňu, zovrela a narobilo sa pary a smradu. (Tajovský) — Vari pred dvoma týždňami boli posledný raz, ale ako sa snehu naváľalo a mrazy pritiahli, neprišli viac. (Moric) — A ešte k tomu sa do prednej izby natisne ľudí. (Hečko) — Triaslo sa to ako hlas píšťaly, keď sa v nej nazbiera slín. (Švantner) — Iba keď v krčme sveta zredlo, zbadal sa a musel bežať ulicou... (Tajovský) — Iba bĺch — vedel som — sa do nej nanosilo od jari. (Chrobák) — Marčukovi sa z papierika odsypalo drobného tabaku. (Bednár) — Z klobúka mu spŕchlo vody. (Bednár)

Významový prvok kvantity môže sa v prísudkovej časti vety vysloviť explicitne priamo (číslovkou...) alebo nepriamo (porovnaním alebo účinkom). Pritom ide o tie isté slovesá ako v predchádzajúcich skupinách.

Hlavovej a srdcovej roboty rozložilo sa pred ním toľko, že si rozdelil čas na dve polovice. (Hečko) — Umelci, ktorých sa našlo asi päť, fotografovali, a všetci majitelia päťkonárikových koruniek písali po úradoch. (Jesenský) — Obilia sa do niektorých domov zosypalo až 40 centov. (Hečko) — Ale ťa, synku, narástlo kus! (Kukučín) — Kozákov sa tam tislo z machu pod smrečkami na zázrak, ale čo z nich? (Hečko)

Kvantitatívna významová zložka v prísudku môže sa jednoznačne vyjadriť aj v rámci tzv. zloženého prísudku, v ktorom je kvantitatívna časť menná a sponové sloveso *byť*. Tento typ viet je takisto veľmi častý, lebo kvantita veci je explicitne vyslovená. Tu ide o vety s kvantitatívnym prísudkom.

Chlapcov bolo v kuchyni šesť. (Kukučín) — Bolo ich do desať, poväčšine starcov. (Žáry) — Ja len to povedám, že tej mládze nebolo dva centy a že i kraviar by mal niečo trpieť. (Kukučín) — Soľ doniesli dnes, to vieš, bude jej na štrnásť dní. (Stodola) — Mušiek je málo, len kde-tu jedna zabzučí. (Ondrejov) — Čo na tom, že chlapov bolo, ako keby nimi iba posolil. (Jilemnický) — A Turkov — tých vám je ako dreva v lese... (S. Chalupka) — Nevľúdne bolo za riekou a blata, že sa čižmy po členky doň borili. (Zguriška)

Zreteľná významová zložka kvantity je v obsahu slovies, ktorými sa vyjadruje zmena kvantity v existencii alebo prezencii veci. Sú to plnovýznamové slovesá na tej istej úrovni ako plnovýznamové *byť*, ale odlišujú sa od neho práve prvkom kvantity. Zmenšovanie kvantity sa vyslovuje slovesami *ubúdať, ubudnúť, odbúdať, odbudnúť* (archaické *ubývať, odbývať*). Zväčšovanie kvantity zasa slovesami *pribúdať, pribudnúť* (archaické *pribývať*). Presná miera zmeny sa pritom niekedy vyslovuje aj osobitne ako kvantitatívne určenie slovesa.

Sneh zmizol, ľadu očividne ubúdalo. (Vansová) — O koľko ho ubudne nad lavicou, o toľko ho pribudne pod ňou na zemi v podobe roztiahnutých nôh. (Hečko) — Kameňov odbúda, odkrýva sa zem, hladká a suchá, s myšími cestičkami. (Ondrejov) — Dvom lepšie cesty ubýva. (prísl.) — Zo dňa na deň očividne pribúdalo tepla. (Figuli) — Veku pribýva, života ubýva. (prísl.)

Osobitnú skupinu tvoria zriedkavé vety so slovesami, ktorými sa vyslovuje dostatok alebo nedostatok niečoho. Aj tu ide o existenciu alebo prezenciu veci v dostačujúcej alebo nedostačujúcej miere. Sú to slovesá *stačiť, málić sa, dostať sa, zostať.*

Ešte vám tých stačí na rok. (Tajovský) — Len by mi bolo stačilo dychu na krok, nieto na reči. (Tajovský) — Či sa im málilo čísel? (Kukučín) — „Čože? Stravy sa vám máli?" spozornel Hlavaj. (Urban)

Pravda, v týchto prípadoch ide o konštatovanie dostačujúcej alebo nedostačujúcej kvantity najčastejšie z hľadiska istej osoby. Tá sa pomenúva datívom.

Samotné sloveso *byť* len výnimočne má význam istej miery existencie. Potom je pri ňom genitívny podmet. Význam dostatočného množstva je vyjadrený iba genitívom substantíva.

Prečo by sme mali sa brodiť kalom hlbočín, keď je na hladine miesta a vieme ešte plávať. (Švantner)

Takisto sú výnimočné prípady, že zmysel výpovede je záporný, hoci formálne ide o kladnú vetu. Tu potom nejde o existenciu, ale o neexistenciu.

Keby ženy bolo, nemusel by teraz mútiť mlieko, ale spal by ešte, ako iste spia jeho dvaja spolumajstri. (Timrava) — Neviem, či by bolo bývalo aj v celej krajine poriadnejšieho a krajšieho chlapčeka. (Dobšinský) — Niet hýbadla, to je to. Byť hýbadla, pohýbali by sme sa všetci. (Jesenský)

Kladné plnovýznamové sloveso *byť* vo všetkých významoch si žiada podmet v nominatíve.[26] Príklady:

To, že by strigy boli, neverím. (Jégé) — Cestou domov bol na pošte. (Urban) — Kniha je na stole. (úz.) — Višne sú i v našom kraji. (Vajanský)

Tak je to pravidelne aj pri tvaroch *jest, jesto, jesú.*

Jest strašnejšia pomsta, ako je táto? (Jégé) — Veď tak áno, pán

---

[26] O významoch a používaní slovesa *byť* pozri tieto štúdie: Jozef Ružička, *Príspevok ku skladbe slovesa byť — som,* Slovenská reč XVIII, 1952—53, 398—405; Štefan Peciar, *Funkcie slovesa byť v spisovnej slovenčine,* Slovenská reč XXIII, 1958, 20—34. — Peciar rozlišuje štyri významy plnovýznamového slovesa *byť:* 1. jestvovať, 2. konať sa, 3. zdržiavať sa, 4. stáť, byť umiestnený. Je však možné stiahnuť Peciarov prvý a druhý význam do významu jestvovať (existencia), ako aj tretí a štvrtý význam do významu byť prítomný (prezencia). — Treba ešte pripomenúť, že Peciar pokladá tvary *jest, jesto, niet, nieto* za neosobné výrazy a že hovorí o neosobných väzbách v prípadoch ako *Keď mu nebude, rád by si ku mne prišiel.* (Gráf)

majster, ale neráčte zabúdať, j e s t o a j v y š š i e h o d n o t y, ako je majetok. (Stodola) — Najlacnejšie je vtedy, keď j e s ú p e n i a z e. (prísl.)

Zatiaľ čo v predchádzajúcich príkladoch išlo o pomenovanie veci bez zreteľa ku kvantite, a preto sa použil nominatív, genitívom sa pomenúva vec v istej kvantite: *C h l e b a j e s t o, m ä s a j e s t o.* (Tatarka) Tak potom padá tvrdenie, že tvary *jest, jesto* sú neosobné a že ako také nemôžu mať pri sebe podmet v nominatíve.

Kvantita veci môže sa vyjadriť explicitne aj prívlastkom. V tomto prípade hovoríme o kvantitatívnom prívlastku. Vyjadruje sa rozličným spôsobom.[27]

Ak sa počet vyjadruje zhodným prívlastkom, niet nijakej zmeny v gramatickej stavbe vety: *D v a j a c h l a p c i prišli neskoro.*

Dôležitejšie sú prípady, v ktorých sa počet alebo kvantum vyjadruje slovom, ktoré sa nezhoduje so substantívom. Toto substantívum je vždy v genitíve (sg. alebo pl.): *veľa vody — veľa skúšok, liter mlieka — kilo jabĺk, sedem domov, troje šiat ...* Takéto spojenie môže byť okrem iných funkcií aj podmetovou časťou vety: *V skrini viselo pätoro šiat. — V Bratislave študuje veľa cudzincov.*

Za substantívny kvantitatívny atribút pokladáme len také pomenovanie kvantity, ktoré si nevyžaduje zhodu prísudkového slovesa. Napr.: *Dolu s a s t r ú s i l o h r s ť maziva.* (Horák) Ak však je zhoda prísudkového slovesa s pomenovaním kvantity, nemožno hovoriť o kvantitatívnom atribúte, lebo toto substantívum je určeným členom determinatívnej syntagmy. Napr.: *T i s í c k y chaldejských vojakov u m i e r a l i na pláňach pod prievlakmi.* (Figuli)[28]

V determinatívnej syntagme voľným členom býva určený člen, t. j. člen, ktorého obsah sa modifikuje obsahom druhého, určujúceho člena syntagmy. Spolupatričnosť členov sa vyjadruje na tvare určujúceho člena. Preto o ňom hovoríme, že je závislý. Pri nezhodnom kvantitatívnom prívlastku je to ináč. Spolupatričnosť členov sa vyjadruje dvojako. Jednak antepozíciou nezhodného atribútu, jednak partitívnym genitívom základného slova. Z toho vychodí, že kvantitatívny prívlastok vyjadrený slovom adverbiálneho charakteru sám osebe sa neodlišuje od kvantitatívneho prívlastku toho istého charakteru. Rozdiel je iba v tvare určeného substantívneho pomenovania: pri spojení s kvantitatívnym atribútom sa uplatňuje aj pri substantíve zreteľ na kvantitu. To znamená, že tento tvar — oby-

[27] O kvantitatívnom prívlastku sa rozvinula zásadná diskusia na stránkach časopisu Slovo a slovesnosť. Výsledky tejto diskusie možno aplikovať aj na slovenčinu.

[28] Tu možno poukázať aj na vety *Chlapcov bola plná chyža,* v ktorých prísudkové sloveso — spona — sa zhoduje s mennou časťou prísudku (... *bola chyža*). Samozrejme, substantívum *chyža* tu nepokladáme za podmet, i keď je v nominatíve a vyvoláva zhodu na tvare spony.

čajne mu hovoríme genitív — nie je vyjadrením vzťahu podradenosti (ako je to v každom prípade adverbálneho aj adnominálneho genitívu, napr. *báť sa ohňa, zástup vojakov, vôňa fialiek).* Bolo by možné hovoriť tu o partitíve alebo numeratíve, teda o tvare, ktorým sa vyjadruje zreteľ na kvantum alebo počet pomenovanej veci.[29]

V spojení adverbiálneho atribútu s partitívnym genitívom substantíva netreba hovoriť o neutralizácii vzťahu, pretože významovým aj formálnym základom spojenia zostáva substantívny člen syntagmy. O tom, že významovým základom spojenia je substantívum, nepochybujú ani tí, ktorí hovoria o neutralizácii vzťahu.[30] Základný zástoj substantíva v spojení typu *desať prstov* sa ukazuje aj zhodou, pravda, ak v zloženom prísudku menná časť zhodu v páde pripúšťa.

Dvadsať dobrovoľných sestier a záchrancov bolo pripravených poskytnúť prvú pomoc na bratislavskom štadióne v zápase ČSR—Juhoslávia. (tlač) — Koľko tovární je zavretých, ktoré nemajú čo robiť, a kvôli nám ju iste na Kysuciach nepostavia. (Tomaščík)

Napokon nemožno súhlasiť ani s náhľadom, že by podmetom vo vetách typu *Veľa vojakov padlo* bolo adverbium *veľa,* alebo vo vetách typu *Nieto zemiakov* akési vypustené „substantívum záporovosti" *nič.*[31] Adverbium totiž vôbec nemôže byť agensom ani patiensom činnostných slovies. A takých viet s podmetom v genitíve je veľa.

Doviedli ma do závodnej jedálne, kde sa už tiesnilo do štyristo ľudí. (Hečko) — V kruhovitých novinových stánkoch strakatilo sa na tisíce časopisov vo všelijakých jazykoch. (Žáry) — Judka sa striasla, jej sa, verabože, nesnívalo, ale dvoje očú blyslo sa cez obločné tably. (Vajanský) — Nedobre je tiež, keď v jednom dome býva dvoje i troje rodín. (Hečko)

Doteraz sme prebrali prípady genitívneho podmetu, keď tvar podmetového substantíva bol daný sémantickou črtou kvantity. Preto možno všetky prípady jednoducho volať vetami s partitívnym podmetom. V súčasnej teórii sa uplatňuje názor, že istou podobou partitívneho genitívu je aj záporový genitív.[32]

---

[29] Tieto termíny uvádza Fr. Kopečný v článku SaS XVII, 108—110. O partitív ide v spojení *trochu soli* (pri tzv. množstvinách), o numeratív v spojení *desať prstov* (pri tzv. jednotlivinách). — Okrem toho Kopečný navrhuje aj termín negatív v spojeniach typu *niet vody, nemám peňazí.*

V duchu domácej tradície budeme používať iba termíny partitívny (čiastkový) genitív a záporový genitív.

[30] Napr. Ivan Poldauf hovorí, že „ve výrazu *pět slov* necítíme *pět* jako tvar, na němž by něco záviselo, ale cítíme *slov* za významové jádro spojení" (SaS XVIII, 1957, 84).

[31] Taký náhľad vyslovil Eugen Pauliny v knihe *Štruktúra slovenského slovesa,* Bratislava 1943, 43.

[32] Za staršiu formu sa pokladá partitív (partitívny genitív), ktorý je aj mimo baltoslovanského územia (napr. v germánskych jazykoch, vo fínčine). K. Hausenblas,

Záporový genitív má funkciu podmetu dvojčlenných viet istého typu. Ide v nich o vetný zápor vyjadrený záporným tvarom slovesa v prísudku. Genitívom sa tento zápor celej predikácie zosilňuje práve tak ako použitím rozličných záporových častíc pri prísudku.

Genitívny podmet je pravidlom pri popieraní existencie niekoho alebo niečoho. Obyčajne ide o existenciu veci majúcej hodnotu 3. os. gramatickej, ale toto pravidlo neplatí vo všeobecnosti. Výnimky však treba osobitne vysvetliť.

V prísudku viet je sloveso *byť* vo význame existovať. Niekedy sa pomenúva aj priestor, v ktorom daná vec neexistuje.

A nebolo ani peňazí, za ktoré by si ju boli zaopatrili. (Moric) — „Bez reči vedy niet," odvetil Žarnovič. (Záborský) — Keby nebolo oráča, nebolo by boháča. (prísl.) — „Stríg na svete niet: iba poverčiví ľudia veria na strigy," hovorí Mišo, ktorý bol najstarší a najlepší zo žiakov. (Kukučín)

Sem patria aj eliptické vety, v ktorých sa neexistencia vyjadruje iba genitívom podmetového substantíva a záporovou časticou pri ňom *(ani)*.

Večer bol tmavší, o mesiaci ani slychu. (Ondrejov) — Chodili sme po hore a hľadali miesto, kde sme nechali Belka pri batôžku. Ale ani Belka, ani batôžka nikde. (Jančová)

O popretie existencie ide aj v osobitnom type podmienkových viet, ktoré majú v prísudku sloveso *nebyť* v neurčitku. Niektorí autori pokladajú takéto spojenia za infinitívne polovetné väzby (teda nie za vety).

Nebyť bielej ozdoby na nich, vyzerajú obidvaja skôr na pohrebe, a nie na sobáši. (Lazarová) — Dávno by sme ho boli vyprášili, nebyť jeho piesní. (Chrobák)

Osobitne treba spomenúť, že genitívny podmet je aj vtedy, keď sloveso *byť* v prísudku má význam prezencie (= nachádzať sa, zdržiavať sa, pobývať, byť prítomný). Tu sa potom vždy pomenúva miesto, priestor, kde sa vec pomenovaná genitívom nenachádza. O existencii danej veci sa nič nehovorí, ale sa predpokladá. Ináč by celá výpoveď nemala zmysel.

Keď som sa prebudil, otca a Žofy doma nebolo. (Kukučín) — Štefan pozrel do kolísky, a vskutku, dieťaťa tu viac nebolo. (Kalinčiak)

Treba poznamenať, že v prézente sa tu nepoužíva tvar *niet, nieto* tak často ako tvar *nie je, nie sú*. Príklady sú vzácne.

Keď som sa už ako-tak usalašil v úkryte a všetko bolo pripravené, horár Jakubec hlučne odišiel, aby sa jastraby nazdali, že v blízkosti nieto živej duše. (Moric)

Strata existencie, nedostatok existencie niečoho v dostačujúcej miere sa veľmi často vyjadruje slovesami *neostávať, neostať, nezostávať,*

---

c. d. 117, konštatuje, že „genitiv záporový vyšel i ve slovanštině z partitivního významu (sama partitivnost je ovšem v genetické souvislosti s ablativností)."

nezostať. Ide tu o vyjadrenie zmeny v kvantite v tom zmysle, že z istej kvantity — dostačujúcej — vznikla nulová kvantita — nedostačujúca.

Naozaj nám n e o s t á v a č a s u. (Krno) — Ach, na to mu už n e z o s t á v a s í l. (Švantner)

Podobný význam ako predchádzajúca skupina slovies majú aj slovesá *nedostávať sa, nedostať sa, nedochodiť, nezvyšovať, nezvýšiť, neujsť sa* (niečoho niekomu, pre niekoho, na niečo).

Trfotka očervenel od jedu. Ešte nikdy n e d o s t a l o s a mu takejto p o k u t y. (Kukučín) — N e d o s t á v a l o s a mu a r g u m e n t o v, ktorými by priviedol Semeráka na iné myšlienky. (Horák) — Tým prichodí vonkajšie obloky zabiť doskami — lebo s k l a už na ne n e z v ý š i l o — a aspoň na noc ich zachlopiť. (Hečko) — A ako b y mu už v e k u n e d o c h o d i l o, probuje nejako chytro zmúdrieť i zbohatnúť. (Tajovský) — Tiež im treba čo-to poopravovať po dome a inokedy s a im č a s u n e u j d e. (Martáková)

Antonymami sú slovesá *nezbývať* (= nie je dosť, nazvyš) a *nechýbať* (= je dosť). *Opatrnosti nikdy nezbýva* znamená toľko, že opatrnosti nikdy niet v dostačujúcej miere. *Sekier nechýba* znamená zasa toľko, že sekier je toľko, koľko treba.

Osobitný prípad záporu a jeho rušenia máme v záporných tvaroch slovies znamenajúcich zmenu v kvantite stavu (existencie, prezencie). Sú to slovesá *neubúdať, neubudnúť, neodbúdať, neodbudnúť, nepribúdať, nepribudnúť, nepribývať, neubývať*. Pretože sa premenlivosť kvantity popiera záporom, ide tu vždy o zdôraznenie trvania stavu v nezmenenej miere.

Nech si len poslúžia, keď im to dobre padne. Ona sa pritom nestratí, ani j e j n e u b u d n e. (Švantner) — N á p o j a vo fľaši nijako n e o d b ú d a l o. (Chrobák) — Všetko drahšie, a p l á c e n e p r i b ú d a... (Tajovský) — Krájali si všetci a c h l e b a n e u b ý v a l o. (Dobšinský, Povesti)

V uvedenej skupine genitívny podmet naznačuje, že ide o kvantum tej istej veci. Ak by sa genitív nahradil nominatívom, vety by skôr vyjadrovali neprerušené trvanie istej veci popri iných.

Záporovým genitívom sa vyjadruje podmet aj v spojení s prísudkovým slovesom *neminúť*. V podmete však môže stáť iba substantívum označujúce časový úsek (napr. *deň, noc, týždeň, mesiac, rok, hodina, minúta, chvíľa...*).

Čo jej syna odobrali, n e m i n i e m i n ú t y, aby zabudla na svoj bôľ. (Kukučín) — Chcem, aby n e m i n u l o d ň a a n e m i n u l o n o c i bez toho, aby sme sa nepriblížili o krok k Tvojej dokonalosti. (Chrobák)

Vo všetkých prípadoch, ktoré sme doteraz uviedli pri výklade záporového genitívneho podmetu, v prísudku boli slovesá vyjadrujúce nedostatok existencie alebo prezencie, posudzovanej z rozličných hľadísk. Ak preniká veľmi silne nedostatok, popretie existencie, genitívny podmet je jediným

tvarom. Ináč má pri sebe aj variant: nominatívny podmet s normálnou zhodou prísudku s podmetom.

Uvedené slovesá majú takú intenciu, že gramatický podmet je nositeľom slovesného stavu. To znamená, že záporový genitív podmetový je pri týchto slovesách na tej istej úrovni ako záporový genitív predmetový pri činnostných slovesách s externým zásahom (prechodné slovesá). Táto skutočnosť je podkladom pre konštrukciu so záporovým genitívnym podmetom pri záporných slovesách pohybových. Podmetom pri týchto slovesách sa totiž vyjadruje v jednej osobe (veci) agens aj patiens slovesného deja.

Na zvonici je chladno a šero. A veľmi ticho. N e d ô j d e sem a n i h l á s k a. (Martáková) — Vystreté nohy sa ešte pohybovali, ale z meravého krku už h l a s u n e v y š l o. (Ondrejov) — Šiel som chodníkmi a hôrnymi cestami, po ktorých n e š l o tej jari v o z a. (Tajovský)

Oveľa zriedkavejšie sa v spisovnej slovenčine používa uvedená konštrukcia s podmetovým genitívom pri záporných slovesách iných. Musia však to byť slovesá s takou istou intenciou ako pohybové slovesá.[33]

Zavše brechávali psi od večera do rána, teraz s a h l á s k a n e o z v a l o, akoby noc sama chcela byť na pomoci utrápenej žene. (Figuli) — A kto ste hospodárom, viete, ako je to: d a ž ď a n e s p ŕ c h n e, r o s y n e p a d n e, tráva uschne... (Tajovský) — Zem je dobrá, a n i k ú s k a n e l e ž í prielohom. (Kukučín)

Všetky prípady genitívneho podmetu po uvedených záporných slovesách sú spisovné, štýlovo neutrálne, i keď nerovnako používané. Niektoré pripúšťajú aj konštrukciu s nominatívnym podmetom (napr.: *nikto nie je doma* popri *nikoho niet doma; ani hlások nevyšiel* popri *ani hláska nevyšlo...*), iné túto alternatívu nepoznajú (napr.: *niet síl, nezvýšilo síl...*).

Celkom osobitnú (a do istej miery spornú) skupinu viet s genitívnym podmetom tvoria vety, ktoré majú v prísudku slová *treba, škoda.* Prísudok je tu zložený, obsahuje sponu: *b o l o treba, b u d e treba, musí b y ť škoda, n e b o l o škoda, b o l o b y b ý v a l o škoda...*

Vety so slovom *treba* pokladáme za dvojčlenné, lebo podmet v nich môže byť tak v nominatíve, ako aj v genitíve. Medzi vetami obidvoch typov niet ani významového, ani štylistického rozdielu.[34] Vo vetách s nominatívnym

[33] Tu môžeme poznamenať, že v slovenčine sa genitívny podmet používa pri záporných slovesách oveľa častejšie než v češtine. Vyplýva to z porovnania nášho materiálu s konštatovaniami českých jazykovedcov. Tak napr. František T r á v n í č e k v štúdii *Záporový genitiv v češtině* (Slovo a slovesnost IV, 1938, 129—138) konštatuje, že „bez násilí na jazyce nemůžeme položiti genitiv místo nominativu u záporných sloves jiných než *býti*" (str. 133).

[34] Na to poukázal aj Štefan P e c i a r v článku *Treba,* Slovenská reč XVI, 1950—51, 55—56.

podmetom je normálna zhoda. Vety s genitívnym podmetom sú však častejšie. Nerozhoduje, či prísudok je kladný a či záporný. Pri zápornom prísudku však genitívny podmet je vo veľkej prevahe.

a) Na to treba istej ruky. (Tajovský) — Keď slnce svieti, netreba sviečky. (prísl.)
b) Treba na to zručnosť i sila, a Ive nechýbalo ani jedno. (Podjavorinská) — Veď čože — láska mladým treba. (Mináč)

Slovo *treba* v týchto vetách musíme pokladať za príslovku a odlišovať ju od modálneho pomocného slova *treba,* ktoré sa spája s infinitívom *(treba povedať).*

Slovo *škoda* je vo vetách s genitívnym podmetom na hraniciach medzi podstatným menom a príslovkou. Sponové sloveso niekedy nevykazuje zhodu (je v tvare stredného rodu: *bolo*) a slovo *škoda* sa rozvíja ako príslovka *(veľmi škoda);* inokedy spona vykazuje zhodu (je v tvare ženského rodu: *bola*) a potom sa slovo *škoda* rozvíja ako podstatné meno *(veľká škoda).*

Škoda by bolovína. (Jesenský) — Vidíš, nebolo škoda pobočných stavísk? Ani neboli poistené. (Vajanský)
Škoda, večná škoda tých slovenských detí! (Chalupka) — „Koní škoda," zdôraznil otec, „menšia škoda by bola človeka — oplana." (Figuli)

Ak by sa nominatív a genitív pri slovách *treba* a *škoda* nepokladali za podmetové pády, museli by sa hodnotiť ako závislé, predmetové pády. Pre takéto chápanie však niet nijakého vážnejšieho dôvodu. Podmetové chápanie uvedených pádov dá sa podoprieť hodnotiacim charakterom predikácie, pričom sa pre slová *treba* a *škoda* nepredpokladá nič osobitného ani z významovej, ani zo syntaktickej stránky.

Vety s formálnym podmetom *to*

Zámeno *to* je pri neosobných slovesách formálnym podmetom, ak sa ním ukazuje na niečo neurčitého a neznámeho v realite alebo v situácii, z ktorej daná výpoveď vyrastá.

Pravda, takéto dvojčlenné vety s formálnym podmetom *to* nemôžu obsahovať hocaké neosobné sloveso. Ako nám ukazuje dokladový materiál, v takých vetách sa používajú slovesá vyjadrujúce dojmy z vonkajších dejov.

„Vpred!" v lese to šuchotalo. Nebolo počuť ani slova. (Hečko) — Rozpojil prsty, zakliesnuté do seba, až to v tichu prasklo, a znovu ich spojil. (Mináč)

Ale oveľa častejšie sú vety so slovesami, ktorými sa vyslovujú telesné a duševné stavy a pod.

Poriadne to vo mne heglo, ale bolesť som necítil. (Moric) — V ušiach mu to začalo hučať, akoby sa ho chytal závrat. (Kukučín) — Kým som bol ešte v Bosne, mocne ma to sem tiahlo... (Kukučín) — Zvrelo to v ňom, že rubárske dieťa nezhynulo. (Dobšinský, Povesti) — Žerie ho to strašne a jednako ho niečo priam nutká, aby si s niekým o tej veci pohovoril. (Horák)

V týchto prípadoch treba vetnú konštrukciu pokladať za dvojčlennú *(S—P)* a zámeno *to* za podmet vety. Ale intenčná platnosť použitého slovesa ostáva nezmenená: neosobné sloveso sa nezmenilo na osobné. To potom znamená, že nastáva rozpor medzi dvojčlennou vetnou schémou a neosobným slovesom, ktoré sa v tejto schéme použilo. Tento rozpor medzi vetnou schémou a intenciou slovesa rieši sa použitím osobitného typu podmetu — formálneho podmetu *to*. Tak potom máme popri sebe dva vetné varianty s tými istými slovesami: *hučalo / to hučalo, heglo / to heglo, šuchoce / to šuchoce...*

Uvedený druh formálneho podmetu neukazuje a ani neodkazuje na nič v kontexte, ale — ako sme uviedli — ukazuje mimo kontextu do reality, a to na niečo neurčitého a často aj neurčiteľného v realite.

Na používanie neosobných slovies s formálnym podmetom *to* poukázal už Josef Zubatý. Tvrdil, že takých viet v stredočeských nárečiach je veľmi veľa, ba že sú bežné aj v spisovnej češtine.[35] Smerom na východ však týchto viet ubúda aj v českých nárečiach. V porovnaní s češtinou sa táto vetná konštrukcia s formálnym podmetom *to* používa v spisovnej aj ľudovej reči slovenskej oveľa zriedkavejšie, i keď sa zdá, že v slovenčine nie je viazaná na taký úzky počet slovies, ako je to v češtine.[36] Podľa výkladu J. Zubatého možno konštatovať, že v slovenčine máme zachovaný starší stav s vetami, v ktorých sa formálnym podmetom rieši rozpor medzi vetnou schémou a intenčnou hodnotou použitého slovesa.

V slovenčine sa vety typu *to hučí* používajú zväčša iba s takými neosobnými slovesami, ktoré majú popri sebe aj osobné slovesá toho istého významu. Z toho potom ľahko pochopiť, že existuje rad o troch typoch viet: jednočlenná veta s neosobným slovesom — *hučí (tu hučí)*, dvojčlenná veta s neosobným slovesom a s formálnym podmetom *to* — *tu to hučí*, dvojčlenná veta s osobným slovesom a s plnohodnotným podmetom — *lietadlo hučí*.

Vetný typ *tu to hučí* je teda prechodným typom medzi normálnou jednočlennou slovesnou vetou a normálnou dvojčlennou slovesnou vetou, ale syntakticky sa hodnotí tento typ ako dvojčlenná veta.

---

[35] Josef Zubatý, *Die „man"-sätze*, Studie a články II, Praha 1954, 437—476. — Pôvodne uverejnené v roku 1907.

[36] Josef Zubatý uvádza, že sa uvedená vetná konštrukcia s formálnym podmetom *to* používa iba so slovesami, ktorými sa vyjadrujú tzv. osudové deje, t. j. deje, ktoré majú pre postihnutého zlý, tragický následok.

Z nášho výkladu vychodí, že každý sporný typ dvojčlennej vety má nejakú osobitnú črtu, ktorou sa do istej miery odchyľuje od základného a najbežnejšieho typu slovesnej dvojčlennej vety. Tieto odchýlky však nie sú takého rázu, že by sa nimi rušila gramatická schéma vety, zodpovedajúca dvojčlennej forme logického súdu *S — P*. Ukázalo sa, že uvedené odchýlky možno vyložiť na základe gramatických a sémantických vlastností daných viet, a to ako charakteristické črty osobitných typov gramaticky dvojčlennej vety. Pre úplné a plastické vykreslenie hraníc medzi dvojčlennou a jednočlennou vetou bolo by treba detailne prebrať aj typy slovesnej jednočlennej vety; to však musí byť predmetom osobitnej úvahy.

Z KUKUČÍNOVHO SLOVNÍKA

Ján Mihál

Čo koľko ráz čítame daktoré z Kukučínových diel, zakaždým upúta našu pozornosť nejaké slovo, nejaká skupina slov alebo dajaká frazeologická jednotka, čo prv ušli našej pozornosti. Tento fakt dokazuje len to, že Kukučín je naozaj veľký majster slova. Nebol iba znamenitým eidetickým typom, akým spisovateľ musí byť, teda vedel nielen pozorovať, ale to, čo videl, vedel i slovom vyjadriť. Mal veľmi bohatý slovník. Sám poznal a vedel majstrovsky používať také množstvo slov a slovných spojení, koľko vie len niekoľko ľudí dovedna. Slová, slovné spojenia, frazeologické jednotky používal jednak podľa situácie, jednak podľa duševnej úrovne svojich epických postáv. Slovom, svoje postavy charakterizoval i jazykom. Keď napríklad namiesto domácich slov *chodba,* prípadne *pitvor* volil slovo *ambit,* teda slovo cudzie, latinského pôvodu, bolo to situačne odôvodnené.

V jeho diele je veľa slov, skupín slov a frazeologických jednotiek z ľudového jazyka, ktoré jeho zásluhou prešli do spisovného jazyka a obohatili jeho slovnú zásobu.

V tomto príspevku chceme objasniť nielen zmysel, ale i pôvod niekoľkých slov, prirovnaní a frazeologických jednotiek, ktoré sa nájdu síce aj u iných spisovateľov, ale mnohé z nich Kukučín uviedol do spisovného jazyka. Slová budeme vysvetľovať v abecednom poriadku, a to tak, aby sme prispeli týmto činom i do budúceho etymologického slovníka jazyka slovenského. Volili sme si tento postup: najprv uvedieme vetu, prípadne vety, kde Kukučín patričnú jazykovú jednotku použil, za vetou v zátvorke číslo zväzku, stranu a rok vydania patričného zväzku; potom sémantizáciu patričného slova podľa Kálalovho *Slovenského slovníka,* Tvrdého *Slovenského frazeologického slovníka,* prípadne matičného *Slovníka spisovného*

jazyka slovenského, zostaveného J á n o š í k o m a J ó n o m; potom podáme svoj výklad, keby sme nesúhlasili so sémantizáciou spomenutých slovníkov. Napokon podáme etymológiu patričného slova.

ambit

Tak dvor i a m b i t je už hermeticky zavretý. (I, 218, 1957)

Kálal (v ďalšom len K.) ho neuvádza, Tvrdý (v ďalšom T.) ho sémantizuje slovami chodba, pitvor, tak isto i Jánošík—Jóna (v ďalšom J.—J.). Okrem Kuk. nájdeme slovo aj u J. M. Hurbana, Vajanského, Timravy, Gráfa, prípadne iných.

Slovo *ambit* používal náš ľud na pomenovanie pitvora tzv. panských domov v meste. Doma na dedine boli len pitvory (z *pri+tvor,* postverbále z *pritvoriť*), chodby boli vlastne dlhé pitvory.

Slovo *ambit* pochádza z latinského (v ďalšom lat.) slova *ambitus,* z *ambi* (= okolo) + *eo* (= idem), čo značí vlastne priechod, miestnosť, ktorou sa prechádza do iných miestností, teda to, čo pomenúvame domácimi slovami chodba, pitvor. Slovo sa prevzalo vtedy, keď sa na Slovensku hodne latinčilo najmä v zemianskych rodinách a medzi mešťanmi remeselníkmi.

bajzom

Nemajú mu prečo: zjednaný je b a j z o m a nie na dni. Najlepšie je b a j z o m: nemusíš včas chodiť a pracovať si môžeš povoľnejšie a nik nad tebou nestojí. Si naozaj slobodný ako ten vták a sám sebe pánom. (IV, 158, 1958)

Majú ho i K. i T. i J.—J. vo význame dovedna, spolu, dokopy jedno s druhým, veľké s malým.

Ale v citovanej vete značí slovo *bajzom* toľko ako na úkol, vcelku. Namiesto „zjednaný je bajzom" by sme mohli povedať i zjednaný je na úkol (vcelku), neplatí sa mu na hodinu alebo na deň, ale vcelku za zjednanú robotu, teda na úkol. Aj ovocie sa kupuje bajzom, t. j. spolu malé s veľkým, jedno s druhým.

Slovo pochádza z nemeckého slova *beisammen* — spolu, dovedna.

belasník

„Čušíš, ty b e l a s n í k!" kričali i ostatní.
„Hej, b e l a s n í k; čo tu chce b e l a s n í k?"
„Nech si kravu doma chová, má vo dvore dosť trávy!" (II, 72, 195)

K. uvádza toto: „belaskár b, belasník, kto nosí belasé (bílé ?) (měšťanské, b) šaty (na př. mlynař, řezník, Phľd.)"; T. má len *belaskár,* kto nosí belasé šaty, a majú ho i J.—J., ale nesprávne ho sémantizujú.

Slovami *belasník* alebo *belaskár* pomenúvali ľudí hlavne remeselníkov a fabrických robotníkov, čo nosili najmä v lete šaty z belasého plátna, čiže z tzv. *belasiny*, či už doma tkanej a či továrenskej, na rozdiel od roľníkov, ktorí nosili biele plátenné šaty. Našu sémantizáciu potvrdzuje i tento citát zo Sloven. pohľadov (III, 3, 252), ktorý uvádza Tvrdý: „Pánmi počína ľud náš titulovať od belaskárov nahor." Spomenuli sme slovo *belasina*. Toto zhrnujúce (hromadné) podstatné meno značí: 1. belasé plátno, či už domáce zafarbené a či továrenské, 2. pomenovanie bielizne i vrchného šatstva z belasého plátna. Naše gazdinky osobitne zavárali bielizeň a osobitne belasinu, aby im bielizeň „nepochytala", t. j. nepofarbila sa od belasiny.

Slová *belasník, belaskár, belasina* sú odvodené od prídavného mena *belasý*. Slovom *belasý* mohli pomenúvať pôvodne belasý odtienok bielej farby, akú má napr. hrubší ľad, sneh. Slová *biely* a *belasý* mohli byť pôvodne veľmi blízke významové paralely, ale časom, keďže už boli tvarom diferencované, diferencovali sa i významom. Pozri heslo *belasý* v Machkovom slovníku.[1] I v poľ. bol kedysi v pospolitom jazyku tvar *bialasy* vo význame biely, (Pozri u Brücknera[2] heslo *biały*.).

brániť

Všade oheň, plno ľudí, čo bránia. Iba on stojí ako ten kolík v plote. (II, 260, 1957)

Sloveso *brániť* sa používa v rozličných významoch. Tak K. uvádza tieto jeho české ekvivalenty: zakazovati, nedovolovati, brániti; T. udáva tieto významy: chrániť, zakazovať, nedovoľovať; J.—J. majú: 1. hájiť, chrániť; 2. zakazovať, nedovoľovať, prekážať, odporovať; 3. brániť sa = chrániť sa, vzpierať sa.

V uvedenej Kukučínovej vete značí sloveso *brániť* toľko ako hasiť, teda sloveso *brániť* rovná sa významom i slovesu hasiť, pravda, podľa kontextu alebo situácie. Už napríklad v tejto Tajovského vete (I, 54) — *Čo by mu ju kto na tom svete bránil, nezlomí jeho pevnej vôle* — sloveso *brániť* má význam zakazovať, nedovoľovať.

Sloveso *brániť* má základ v praslovanskom (v ďalšom psl.) **bornъ*, z čoho sa odvodilo sloveso **borniti*, z neho potom naše *brániť;* postverbále k **borniti* je **borna*, naše *brána, bránička, obrana*. Do tohto etymonu patrí aj sloveso *boriť sa* z *borjǫ, brati* bojovať, zápasiť; je v rodine s lat. *ferio* biť, tĺcť, starohornonemeckým (v ďalšom sthn.) *berian* z ide. koreňa *bher-* „bijem". Slovesá *brániť, boriť sa* sú všeslovanské s patričnými tvarovými a významovými odchýlkami v jednotlivých slovanských jazykoch. Nepatrí do tohto etymonu sloveso *brániť roľu* a substantívum *brána;* tieto sú v ro-

[1] *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.
[2] *Słownik etymologiczny, języka polskiego*, Varšava 1957.

dine s lat. *foro*, nem. *bohren* vŕtať, s gr. *φαρω* orať. Pozri obšírnejšie u Machka, Brücknera, M. Vasmera.[3]

cepy

Tu neuvádzame doklad od Kukučína, lebo slovo je všeobecne známe a všeslovanské; všetky etymologické slovníky slovanské (Berneker, Machek, Brückner, Vasmer, nevynímajúc ani Miklosicha) kladú slovo *cep, cepy* do súvislosti s ide. koreňom *skoip- (skeip-* i *skep-)*, z ktorého sa vyvinul jednak základ *cep-* a jednak *štiep-*. V južnoslovanských jazykoch máme za stsl. *cěpiti* štiepať v bulharčine *cěpia*, sch. *cijepiti, cijepati*, sln. *cepiti, cepati;* v západoslovanských je *štiepať*, vo východných *ščepať*. Ale z koreňa *cep-* i v slovenčine máme okrem slova *cep (cepík)* i slovo *ciepka, ciepky*, t. j. paličky do nití na krosnách. Slovo *ciepky* neuvádza ani T. ani J.—J., ale uvádza ho K. jednak v Dodatku a jednak pri hesle *krosná*. Substantívum *ciepka* značí v sch. poleno, kým u nás slovo *ciepka (ciepky)* je len tľapkavá palička, vystrúhaná z mäkkého dreva, teda je to vlastne tkáčsky termín, lebo inde a inakšie sa slovo *ciepka* nepoužíva.

čidali

„Ono, ak bude sa usilovať, bude mať vždy svoj istý kus chleba. To i náš pán povedajú — a tí veru vedia."
„Čidali vedia", prisviedčal gazda. (II, 178, 1957)

Slovo *čidali* uvádzajú K., T., J.—J. v tom istom význame. Uvádza ho i Machek (cit.), ale jeho pôvod mu je nejasný.

Namiesto *čidali* často sa povie len jednoducho *čida* v tom istom význame: pravdaže, veru, veruže, istotne. Význam častice *čidali* sa nemení, či determinuje sloveso kladné a či záporné. Spojenie *čidali vedia* značí to isté ako spojenie *čidali nevedia:* pravdaže vedia, veruže vedia, veru vedia, istotne vedia, čo by nevedeli. Ale poznamenávame, že význam častice *čidali* závisí aj od intonácie, ktorá sa podľa kontextu môže meniť, ale najmä to platí o častici *čida*. Lenže táto vec si pýta osobitnú štúdiu.

Ak chceme rozlúštiť pôvod častice *čidali*, musíme ju rozložiť najprv na dve častice: *či + dali*. Časticu *či* poznáme jednak ako rozlučovaciu a jednak ako opytovaciu; časticu *dali* poznáme z bulharčiny a srbochorvátčiny, kde funguje ako opytovacia častica tak v otázke priamej, ako i v nepriamej, napr. bulh. *toj me popita, dali sŭm zdrav;* sch. *dali ti nijesam rekao?* (Citované podľa Vondráka, *Vgl. sl. Gr.* II, 530.) Teda druhá časť častice *čidali*, t. j. *dali* je v slovenčine juhoslavizmus. Pravda, i častica *dali* sa skladá z dvoch častí: *da + li*. Časticu *či* vykladá Machek ako inštr. sg.

[3] *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953—1957.

zámena *čo, da* vykladá Vondrák (c. d. II, 515 n.) zo zámena *do-*, z čoho i lat. *donec, quando.* O pôvode tretej časti *li* už Berneker (SEW 716) poznamenal, že „seine Etymologie ist ganz unsicher". Takisto sa vyslovil i Machek. Brückner ho dáva do rodiny s *le* (ale, lecz) i *le* (ledva) s lot. *lai,* lit. *nu-li* (teraz), ale bezpečne to netvrdí ani on.

Slovenské *čidali* by bolo podľa toho, čo sme povedali, reduplikáciou významom rovnakých častíc *či* + *dali,* teda vlastne *či* + *či* > *čiči,* v ktorom sa druhé *či* nahradilo z eufonických príčin inou časticou toho istého významu.

cíperie

„Moja mládza je preč — a bola ako c í p e r i e! Radosť bola pozrieť na ňu." (II, 302) — Mäsiari, lotri, dávajú mäso na posmech. A v oberačku malo by byť ako c í p e r i e. (V, 43) — C í p e r i e šíri milú vôňu na holých skalách. (XXVII, 286) — Ľudka Pančíkovie, vyobliekaná ako c í p e r k a, prichádza k nám po smotánku. (Alexy, Už je chlap na nohách, 117)

K. uvádza tieto tvary: *cípera, cíperie, cíperka, cipierka,* T. len *cíperie,* J.—J. *cípera* so sémantizáciou „drobný klinček s páperovitými kvietkami", *cíperka* ako demin. k *cípera.* Hviezdoslav má i *cíperiatko.* V archíve ÚSJ SAV sa uvádza *cípernik* ako Sarothamus scoparius vel Spartium scoparium, čo *Slovenská botanická nomenklatúra* (Bratislava 1954) menuje slovenským termínom *prútnatec.* Toto bude asi omyl, lebo *cípera, cíperie* bude skôr Dianthus, čiže nejaký druh klinčeka, slovom nežný kvietok, rastie divo, i v záhradách ho pestujú. Slovenská botanická nomenklatúra neuvádza termín *cíperie.*

Slovo *cíperie* sa používa najčastejšie v prenesenom zmysle a pomenúva sa ním nežná, krehká vec, čo je taká ako páperie, ba zavše sa páperie zamieňa *cíperím. Cíperka* je nežná, krehká, vyobliekaná, „vycipkaná" žena alebo deva.

Prvá časť slova *cíperie,* t. j. *cíp* je onomatopoického pôvodu: citoslovcom *cip* sa volalo na sliepky a najmä na kurence, z neho sa vyvinulo ďalej hypokoristické pomenovanie sliepky *cipa,* zdrobnenina *cipka,* čiže sliepočka, kuriatko. Slovo *cíperie* mohlo vzniknúť haplológiou z *cipaperie* > *cíperie,* z čoho potom ďalšie odvodeniny: *cípera, cíperka, cipernik, cipierko, ciperiatko.* Všetky tieto slová sú hypokoristické. Alebo dávať slovo *cíperie* do súvislosti s nem. *zimperlich?*

degviť

„Už je po nás, vážená vlastenka!" začal horekovať. „Prišiel pán Šiška, bude nás tu d e g v i ť. Pochytil sa tam so Slovákmi: ešte sa pobijú." (XXII, 109, 1929)

K. má slovo *degviť, ale* nesémantizuje ho správne. T. ho nemá. J.—J. ho

majú s indexmi maď. a dial., sémantizujú ho ako gniaviť, biť, utláčať. Správne ho zachytil Rysuľa: *Bolo koho d e g v i ť, miesiť, s kým sa zožierať* (Boží obľúbenci, 89).

Sloveso *degviť* je expresívnym synonymom k „miesiť, tlačiť", prípadne „utláčať". Napríklad: tráva do kapsy *sa degví*, ľudia sa môžu navzájom *degviť*, deti *sa degvia* na pažiti. Jeho synonymom je i sloveso *tentušiť* alebo *ťantušiť*. A tak *degviť* neznačí ani „nemotorně dělati" ani „packati" ani „bíti, tlouci". Ale nie je synonymom ani slovesa *gniaviť*.

Machek tvrdí, že vzniklo z maď. *gyögönözni*, ale mohlo vzniknúť priamo z ide. koreňa *dheigh-* (pozri Walde—Pokorny[4] I, 833). Porovnaj i s gót. *daigs* cesto.

noša do noše, diera do diery

Adam. Hej, príde do cesty. A lepšie voziť po troche vo dne, ako ísť večer toľko ráz, keď je statok ustatý. Bude čo voziť, bude: je n o š a d o n o š e.
Čo naplátaš, keď je d i e r a d o d i e r y? (XXIV, 110, 113, 1930)

Frazeologické jednotky — *noša do noše, diera do diery* — v uvedenom kontexte značia: noša na noši, samá noša, diera na diere, samá diera. V kraji, kde používajú prirovnania typu *chlap do chlapa*, nepoznajú intenzitnú frazeologickú jednotku typu *noša do noše*, lebo by kolidovala uvedenému prirovnaniu, preto ju nahradili frazeologickou jednotkou typu *noša na noši*, t. j. samá noša. Frazeologickú jednotku typu *chlap do chlapa* navrhujeme menovať prirovnávacou a frazeologickú jednotku typu *noša na noši* kvantitatívnou alebo intenzitnou frazeologickou jednotkou a odporúčame ich nezamieňať, aby sa vyhlo nedorozumeniu.

dobýlička

Dnes je jej tvár d o b ý l i č k a veselšia, niekedy sa aj usmeje, zvlášte, keď pozrie na toho, čo tam za stolom sedí. (II, 143, 1957)

Príslovka *dobýlička* je zvláštna, nezachytil ju ani K. ani T. ani J.—J. Jej adekvátnym ekvivalentom je príslovka *trošíčku*, prípadne *byľku, byľôčku, štipku, štipôčku.*

Príslovka *dobýlička* vznikla z *do+býličko* > *dobýlička.*

dúha

... a občerstvenie pre smädný výbor a rozsušeného notáriuša, aby mu d ú h y nevypadali, pípeť na jazyk nesadol a ruky sa toľko netriasli. (I, 312, 1957)

Slovo *dúha* značilo pôvodne doštený oblúk na sude a len neskoršie sa metaforicky prenieslo na prírodný úkaz na nebi. V uvedenej vete použil

[4] *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlín 1928.

Kukučín slovo *dúhy* obrazne, chcel ním povedať, že notárius je ako sud, a to rozsušený sud, ktorý si musí vypiť, aby mu dúhy nevypadali, aby sa nerozsypal. Zdrobnenina k *dúha* je *dúžka.*

Psl. tvar slova *dúha* je *dǫga.* Slovo je všeslovanské. Súvisí so starým koreňom *tęg-*, ktorý máme v slove *ťahať, napínať,* teda *dúha* značilo pôvodne to, čo napínalo, naťahovalo.

dúži

Veď var to ešte tak hneď nebude. Pán majster je ešte d ú ž i, ako býval. (II, 189, 1957)

Slovo má i K. i T. i J.—J., ktorí udávajú tieto jeho významy: 1. mocný, silný, pevný, zdravý, 2. bujný, rozkonárený, 3. veľký, mäsitý. Sem patria slová: *dužo, dužnieť, dužný, neduh, nedužný, neduživý.*

Walde (cit.) odvodzuje slovo z koreňa *deuĝh-* a dáva ho do súvislosti so sthn. *zahi,* nhn. *zäh* húževnatý. Vasmer ho dáva do rodiny s lit. *duag* veľa, s lot. *daudz, daudzi* veľa, s gót. *daug* a nhn. *taugen, tauglich* byť schopný.

foršpont

Ja ešte, ako človek, vysadil som ho do voza na ľadník, bál som sa, že je — reku — chorý, i doviezol som ho domov. Nuž a f o r š p o n t mi takto zaplatil! (I, 310, 1957)

Ani K. ani T. toto slovo neuvádzajú, kým J.—J. áno. Jeho ekvivalentmi sú *povoz, príležitosť.*

Slovo *foršpont* sme prevzali z nemčiny, kde slovo *Vorspann* značí záprah (od slovesa *vorspannen* „pripriahať, pripriahnuť").

frumbije

A tak sádzal dlhé kroky, tu i tu pohodiac na chrbát tanistru, priviazanú na prsiach f r u m b i j a m i v jeden uzol zaviazanými. (II, 12, 1957).

K. sémantizuje takto: „frumbija (frumbiery) popruh (šňúry z černé a bílé vlny) (K. VI)". T. zasa takto: „frumbia, -e, šnúra z čiernej a bielej vlny". Podobne sémantizujú i J.—J., ale píšu *frumbija. Pravidlá* toto slovo neuvádzajú. K jeho sémantizácii nemáme čo dodať.

Slovo sa k nám dostalo prostredníctvom rumunčiny, kde zasa z lat. *fimbria* vzniklo *fimbrie* a potom *frimbria.* Poľ. je podľa Brücknera *frędza* > *frandza* > *franza* z nem. *Franze* a to z tal., resp. franc. *frangis, frange* a všetko z lat. *fimbria* toho istého významu. Machek spomína poľ. tvar *frombija, frąbie,* ale Brückner nič podobné neuvádza.

fulajtár

Áno, tak si myslí o vás: Čo, môžem ta poslať svojho f u l a j t á r a, a oni si budú myslieť, že som to ja ... (III, 281, 1958)

K. píše: „fulajtár (nem.) b předák (na koni) (Kol.) (sr. maď.)". T. ho neuvádza. J.—J. ho uvádzajú. Slovo *fulajtár* značí vlastne to, čo posol na koni, jazdec-posol.

I Machek i Brückner súhlasne tvrdia, že slovo *fulajtár* sa dostalo do slovenčiny prostredníctvom maďarčiny, kde znie ako *fullajtár*. Poľ. nárečové je *folajter*, české zastarané je *forajtr* alebo *forejtr*. Prameňom všetkých variantov je nem. *Vorreiter*.

galún

Vytiahol z kabáta nožík, čo mal na g a l ú n e o gombičkovú dierku uviazaný, a pretiahol niekoľko ráz palcom po jeho ostrí. (II, 223, 1957)

K. uvádza tvary *galôn, galún, galoník, galônik, galunek* a sémantizuje ich ako „stužka, obojok na kroji, ozdoba kroja, stužka obyčajne zamatová na čele a na klobúku". T. má *galón, -a*, s ekvivalentom stužka. J.—J. majú *galún* s poznámkou „zriedka *galón*".

Vasmer odvodzuje poľ. *galon* z fr. *galon* a to z tal. *gallone*. Brückner slovo *galon* neuvádza. Machek má pri č. hesle *kaloun* sloven. tvary *galón, galún, galônik* s indexom európske z fr. *galon*, nem. *Galon*, poľ. *galon*, ukr. *galon*, r. *galun*. Odvodzuje ich od slova *gala* (sloven. *gála*) „slávnostný odev".

hálka

Bez neho človek je ako zástavka na h á l k e: obracia sa, kde vietor nesie. (XVII, 111, 1929)

K. sémantizuje slovo *hálka* takto: 1. okrúhla strieška pri vrchole štítu, 2. veterník na dome, 3. ríge ľ (závora) na dverách, 4. haluz, 5. guľka, loptička. T. má tieto ekvivalenty: 1. guľka na hranie, 2. okrúhly klobúčik na štíte, 3. veterník. Podáva tieto exemplifikácie: *Premena od základu po samú h á l k u. H á l k a na kostolnej veži (makovica) al. na dome.* J.—J. udávajú tieto ekvivalenty: 1. guľka na hranie, 2. poveterník, 3. časť kužeľa, 4. hrča na rastline.

V uvedenom Kukučínovom doklade značí *hálka* poveterník.

Machek hovorí, že slovo *hálka* značí guľku na hranie a potom i dubovú hálku, čiže dubienku, čo prešlo do češtiny ako botanický termín pre isté výrastky na rastlinách, zavinené hmyzom. Odvodzuje ho od psl. *gala* ako postverbále od *galiti* hádzať loptou. Je vraj v rodine s gr. $\beta\alpha\lambda\lambda\omega$. Brückner odvodzuje poľ. *gała, gałka* z nem. *Galle*, sthn. *galla*, ktoré je zasa z lat. *galla*, gr. $\chi o\lambda\acute{\eta}$.

prísť pod hejnom

Muž večer prišiel pod h e j n o m, nevedel o svete ničoho-nič, až teraz ráno keď mi začne čítať tridsať zlatých, čo bol včera za jalovicu dostal. (II, 49, 1957)

Synonymami tejto idiomatickej frazeologickej jednotky sú tieto frazeologické jednotky: prísť podgurážený, prísť podnapitý, prísť potrundžený, prísť pod forgom, mať pod forgom, mať pod čapicou a pod., t. j. prísť vo veselej nálade.

K. dáva slová *hejnam, hejno* do súvislosti s maď. *hajnal.* T., J.—J., Machek neuvádzajú slovo *hejno.*

Slovo *hejno* nemôžeme dávať do súvislosti s maď. *hajnal,* čo značí svitanie, brieždenie. V citovanej Kukučínovej vete už príslovka večer protirečí takému predpokladu. Slovo *hejno* pokladáme za lexikalizované interjekčné zvolacie *hej, no!* Pri veselej samopašnej zábave alebo cestou zo zábavy domov bujarí mládenci často vykrikujú *hej, no! hore hu!* Frazeologickou jednotkou *prísť pod hejnom* treba teda rozumieť veselú náladu, pri ktorej sa často vykríkne *hej, no!*

huncútky

A žiaden div, že všetko múkou zapadne, keď pán majster Trfotka ju do vreca nešetrne hádže, až okolo hlavy múka kundolí sa v podobe veľkého oblaku a sadá na sošku i na mlynára, zvlášte na jeho klobúk a kučeravé h u n c ú t k y, ktoré od nej vyzerajú ako šedivé. (I, 228, 1957)

K. sémantizuje slovo *huncútky* slovami vrkoče, brčky pri uchu. V citovanej Kukučínovej vete ide práve o tie brčky, kučerky pri uchu, ktoré potmehúdsky nazízali spod klobúka.

Slovo *huncútky* je odvodené od slova *huncút* (= lapaj, figliar, furták) a pochádza z nem. *Hundsfott* (hundsgemeiner Mensch = psí podliak). Druhá časť slova *fott* súvisí so slovom *cunnus* (pozri: F. T e t z n e r, *Deutsches Wörterbuch,* Leipzig). Ďalšie odvodeniny od slova *huncút* sú: *huncútstvo, huncútsky, huncutéria.*

hvizdák

„Tu má h v i z d á k," riekol ku predavačovi. (II, 16, 1957)

K. udáva pri hesle *hvizdák* tieto české ekvivalenty: hvižď, červivý lískový ořech, svišť. T. má toto: „hvizdák, -a, zviera (hlodavec Arctomys marmotta), červivý orech". J.—J. uvádzajú tieto významy: 1. kto hvízda, 2. svišť, 3. predný zub, rezák, 4. červivý deravý lieskovec.

V Kukučínovej vete značí *hvizdák* nie zub, ale štrbinu v predných zuboch, teda chýbajúci zub.

Podľa Brücknera je *hvízdať* dubletou k *svišťať.* Hláskoslovne hej, ale sémanticky nie, lebo medzi *hvízdať* a *svišťať* je aspoň v slovenčine významový rozdiel. Nemôžeme povedať, že bič „hvízda", lebo bič len *svišťí,* tak ako nemôžeme povedať, že valach „svišťí" na prstoch, lebo valach *hvízda* na prstoch.

Sloveso *hvízdať* je vo všetkých slovanských jazykoch, v ktorých je *hviezda (gviazda), kvet;* v jazykoch, kde je *zvezda, cvet* (r., sch., sln.,), v tých je *zvistať, svistať, svisteti.*

Slovo *hvízdať* je onomatopoického pôvodu.

Poznámka: zviera Arctomys marmotta menujú naši spisovatelia — Jesenský, Jesenská, Švantner, Rázus a i. — *hvizdákom.*

Hvizdák je i široký deravý alebo už chýbajúci predný zub, rezák. A *hvizdák* je miestami i vták hýľ obyčajný (pozri O. Feriánc, *Slovenské názvoslovie vtákov,* Bratislava 1958).

kešeňa

Jano pochytí syna a pohodí ho až pod povalu. Potom prehŕňa v kešeni a vyloví stadiaľ groš. (I, 196, 1957) — Za popretú slamu vstrčil do kešene vyše pol druha sta korún. (XXIV, 198, 1930)

K. sémantizuje slovo *kešeňa* č. kapsa, kapsička s indexom maď., T. udáva jeho synonymum *vačok.*

Slovo *kešeňa* je nárečové s tým istým významom ako spisovné vrecko na kabáte alebo na nohaviciach, prípadne na veste.

Machek ho stotožňuje s poľ. *kiesa,* ktoré spolu s r. *kisa (kiset)* je z osm. *käsä (kese).* Brückner tvrdí, že *kieszeń* je z *kieszenia* a je vraj nepomerne staršie ako *kiesa* a „z nią nie stoi we związku". Slovo *kiesa* je vraj z tur. *kese.* K nám došlo slovo *kešeň(a)* z poľštiny.

klada

A mal by veru ísť, Zuzke povedať, že súkno už tohto týždňa vyjde z klady a pôjde ku krajčírovi; aby sa i ona mala k dačomu. (II, 232, 1957)

K. uvádza tieto významy: 1. v lese spadnuté drevo, 2. druh mučidla, 3. stojak pre deti, v ktorom sa učia stáť. T. tieto: vyvalený kmeň stromu; brvno; veľké netesané drevo; mučidlo.

Slovo *klada* má podľa toho tieto významy: 1. klát dreva v lese (v tomto zmysle ho používajú títo naši spisovatelia: J. Horák, Martáková, Hečko, Jégé, Timrava, M. Urban, Vajanský, Švantner, Tatarka), 2. sprava na trestanie, akú vídame po našich múzeách (takto ho používajú títo spisovatelia: Jesenský, Zúbek, Martáková, Jégé, Kukučín, Hviezdoslav, Záborský, Žáry), 3. sprava na váľanie súkna (takto ho použil v cit. vete Kukučín), 4. klada (balík) karát, čo je rusizmus *(kolóda).* V tomto význame ho použil Vajanský.

Psl. *kólda* so starým akútom je z ide. koreňa *skel-/skol-.* Vasmer ho odvodzuje od *kolоť* a dáva ho do rodiny s nem. *Holz,* gr. *κλαδος* (konár). Podľa Brücknera pôvodne bol to okliesnený drevený klát, rozštiepený na dvoje, do ktorého dávali údy trestancov. Aj on je tej mienky, že slovo

klada vzniklo z koreňa *skel-/skol-*. I Machek vykladá pôvod slova *klada* tak ako Vasmer a so slovom *klada* dáva do rodiny i slovenské slovo *kladka* visiaca zámka.

Reflexom psl. slabiky so stúpavým (ostrým) akútovým prízvukom je v slovenčine krátka slabika bez ohľadu na to, či v nej slabika vznikla metatézou likvíd a či nie, tak ako je to i v sch., a preto je v slovenčine *klada* (v sch. *klȁda*), kým v č. je *kláda*, lebo tam sa starý akút dĺžil; v r. je prízvuk na druhej slabike *kolóda*.

klonka

Bartáka vraj nemôže držať dlho pod k l o n k o u. (XVII, 127, 929)

K. má toto: „kloňa klonka kukaň (M. K. VIII.), syn. bržok". T. uvádza toto: „klonka, -y, košík, klietka na hydinu".

Klonka je väčšia alebo menšia prútená kupola s primeraným otvorom i navrchu, kadiaľ dávajú kvočke a kurencom žrať. Pod *klonku* dávajú kvočku s kurencami, kým sú malé, aby ich jastrab nepochytal.

Kukučín použil slovo *klonka* obrazne. Namiesto „pod klonkou" mohol povedať aj oddeleného, izolovaného, pod zátvorom a pod.

Brückner odvodzuje slová *kłomia, kłomla* i *kłonia* „rybárska sieť" z koreňa *klem-/klam-*. Machek tvrdí, že sloven. slovo *kloňa* je prevzaté z poľ. *kłonia*. Lenže tak sme ho mohli prevziať i zo sch. *klonja* pasca na vtáky. No bežnejšie je slovo *klonka* než *kloňa*, nuž a to vzniklo v slovenčine samostatne z toho istého koreňa, z ktorého si poľština utvorila svoje *kłomia*, pravda, nie z koreňa *klem-*, ale potom už *klen-/klan-*. Machek pripomína i to, že sloven. *kloňa* je v rodine s gót. *hlamma* pasca.

kľag

Gagačka sa dosť naprobúval, i viac k ľ a g u do mlieka nalial než obyčajne, a mlieko predsa len nekľagalo sa. (I, 283, 1957)

I K. i T. majú slovo *kľag* a rovnako ho sémantizujú, len K. povrchne „žaludek z mladého telete, dává se do ovčího mléka, aby zesýřilo". T. ho vymedzil presne podľa Gavloviča. Slovo sa k nám dostalo z rumunského *chiag, clag*, a to je zasa z lat. *coagulum*, odvodeniny od slovesa *coagere*.

Od substantíva *kľag* sa utvorilo sloveso *kľagať*.

kľúč

Prišli k domu, kde bol nado dvermi veľký pozlátený k ľ ú č. Na pere má zubiská napredku i na boku, oko má prútky pozhýnané sem a ta. (XVII, 131, 1929)

Kľúč je takto vcelku všeobecne známa vec, ale Kukučín ho v citovanej vete rozložil na časti: na *peru* a na *oko*. *Perou* kľúča je tá časť, ktorá vojde

do zámky a otvára (odomyká) zamknutú zámku; *oko* kľúča je tá časť, ktorú držíme v ruke, keď otvárame.

Slovo *kľúč* je všeslovanské a psl. *kľučъ* je z koreňa *kleu-* zatvárať, utvorené príponou *-čъ* ako v slove *bič* od *biť*. Súvisí s lat. *clavus — clavis* a so slovesom *claudo*. Pozri u Machka a Brücknera.

Slovom *kľúč* pomenúvajú miestami (napr. v Krupine) dlhý ostrv (ostrb), žrď s rovnobežne vsadenými stupkami, čo používajú pri oberaní ovocia, najmä čerešieň, namiesto rebríkov, lebo taký „kľúč" je o jednu žrď ľahší ako obyčajný reber.

kokoška

Skutočne vychradnutá k o k o š k a: duša chodí do nej spávať. (XVII, 86, 1929)

K. nemá slovo *kokoška*. T. má toto: „kokoška, -y, rastlina Bursa pastoris".

Každá kvočka za tri týždne, čo sedí na vajciach, schudne tak, že je len kosť a koža. V poľštine je slovo *kokoszka*, ktoré sme prevzali aj my, ale v prenesenom zmysle, lebo nepomenúvame ním kvočku, ale vychudnutú, vysušenú osobu najmä ženského pohlavia. Máme v slovenčine i slovo *kokoš*, hypokoristické pomenovanie namiesto *kohút*, a má ho i poľština *kokosz*. Metaforické prenesenie zmyslu slova *kokoška* podporovala i zvuková podobnosť, ktorá je medzi výrazom *kosť a koža* a substantívom *kokoška*.

Od slova *kokoš* máme sloveso *kokošiť sa* vystatovať sa, tiež asi z poľ. *kokoszyć się*. Slovo *kokoš* sa používa i v prenesenom zmysle ako bitkár a sukničkár, tak ako i *kohút*. Ako v srbochorvátčine je slovo *kokot* „kohút", tak je i v slovenčine, ale v slovenčine má toto slovo vulgárny význam.

Slová *kokoš, kokoška, kohút* sú v rodine s fr. *coquet, coq*.

košútka

Jurko rozostrel nájdené na dlani i zajagala sa mu do očú nová-novučičká stovka, ani čo by len teraz bola spod lisu vyšla.

„A je dobrá, nie k o š ú t k a?" stará ich mala celú galériu v truhlici. (I, 239, 1957)

K. udáva význam slova *košútka* správne „košútky papírové asignace vydané Košutem (1848—49) (sr. K. VI.)". T. slovo *košútka* neuvádza.

kotloš

Ak nebudeš sa odhadzovať, títo k o t l o š i i o gazdovstvo ťa pripravia. (II, 307, 1957)

K. uvádza slovo *kotloš* s č. ekvivalentom nenasyta. T. ho nemá. Ani Machek ho neuvádza.

V stredoslovenskom nárečí v okolí B. Bystrice máme sloveso *kotiť* ako expresívne, ba vulgárne synonymum slovesa *jesť*. Sloveso *kotiť* je takto v každom prípade štylisticky obmedzené na rozdiel od slovesa *žrať*, ktoré je len relatívne štylisticky obmedzené, čiže nie je neutrálne. Vo vete *kone kotia* je sloveso *kotia* také vulgárne ako vo vete *ľudia kotia*, kým sloveso *žerú* vo vete *kone žerú* je neutrálne, vo vete *deti žerú* — vulgárne. Popri *kotiť* máme i slovesá *kotlošiť* a *kotmeliť* a z nich postverbálne *kotloš* a *kotmeľ*, ktoré sú synonymá, substantíva veľmi expresívne, až vulgárne.

Základ slovies *kotiť*, *kotlošiť*, *kotmeliť* a substantív *kotloš*, *kotmeľ* je ten istý ako v adjektíve *kotný*, v slovese *kotiť sa*, teda *kot-* a ten istý ako v lat. *catulus*, *cattus*, nem. *Kater*, angl. *cat*, fr. *chat*.

Zo slovesa *kotiť* utvorili sa prefigované slovesá veľmi rozmanitých významov, používané v niektorých slovenských nárečiach: *skotiť* zožrať, *vykotiť* vyžrať, prevrhnúť, *prekotiť* prevrhnúť, *nakotiť sa* nažrať sa, *dokotiť sa* dožrať sa, *rozkotiť sa* rozjesť sa, rozžrať sa, *prekotiť sa* prevrhnúť sa, *vykotiť sa* cacare, *pokotiť* požrať (sa) a pod.

kšu

Eva od jedu osinela ako šata. Skočí k mužovi, zodeje mu halenu a pozerá do jeho tváre.

„No, ale si hodný ako k š u. Veď ty, človeče, petrolejom smrdíš!" (II, 40, 1957)

Slovko *kšu* nezachytil ani K. ani T. V našom citáte ho použila Kukučínova epická osoba eufemisticky namiesto substantíva prasa. Pôvodne je to vlastne výzvové (apelové) citoslovce onomatopoického pôvodu *kšo*, ktorým sa volá na prasce. V uvedenom citáte sa citoslovce *kšu* namiesto *kšo* substantivizovalo.

kurtavý

Veru tebe by sa mohol vsadiť, aby si takto tým jazykom nemlela. Tu sa pozri, akého máš k u r t a v é h o kohúta. Všetci ľudia nás vysmejú preň. Nech som Kubo, všetci! (II, 24, 1957)

K. má prídavné meno *kurtavý* v zmysle kusý a priliehavý. T. ho neuvádza.

Prídavné meno *kurtavý* je utvorené buď z maď. adjektíva *kurta* krátky, uťatý, okyptený, buď z lat. adjektíva *curtus* krátky, okyptený. I Machek predpokladá túto našu alternatívu. Brückner odvodzuje poľ. *kurta*, *kurtka* „obtiahnutá krátka sukňa" z lat. *curtus*. Ale Machek už neodvodzuje našu *kurtku*, *gurtku*, *kurtečku* „druh krátkeho kabátika" od slova *curtus*, ale z tureckého slova *kurtek* toho istého významu. Podľa toho slovo *kurtavý* je z lat. *curtus* a slovo *kurtka* z tureckého *kurtek*.

Maď. *kurta kutya* neznačí krátky pes, ale pes s uťatým, okypteným

chvostom a takisto v našom citáte *kurtavý kohút* značí kohút s vypŕchnutým chvostom.

libačka

Keď niekomu svoje meno poviem, zamdlieva od strachu ako i tento krajčírik, ktorému nohy triasli sa od ľaku ako l i b a č k a. (I, 218, 1957)

K. vysvetľuje slovo *libačka* takto: „v. limbačka penízek, maličký plíšek s dírkou k ozdobě čepců i staromódních šátků, cetka (M., D., Kuk.); syn. kotúľka". Celkom správne, *libačky* sú drobné sľudové „peniažky" s dierkou na ozdobu krojov, hlavne čepcov a prusliačikov. T. neuvádza slovo *libačka.*

Čo sa týka pôvodu slova, myslíme, že slovo *libačka,* v slovenčine nijako nemotivované, je také pomenovanie ako veľa iných, ktoré sa k nám dostali s vecou, ktorú pomenúvali. Slovo *libotać* je doložené v hornej lužičtine a slovo *libotaš* v dolnej lužičtine (pozri u Machka); *libačky* mohli vyrábať niekde v Nemecku na území Lužíc a tam ich mohli aj pomenovať. Na Slovensku libačky nevyrábali. V slovenčine nemáme sloveso *libotať sa,* máme len *ligotať sa,* čo súvisí s lit. *linguoti* chvieť sa, hýbať sa. Pozri u Brücknera heslo *ligawica.* Pôvod slova *libačka* bude treba ešte dôkladnejšie skúmať.

maša

Pred dozorcom defiloval rad a kráčal pri hudbe mestom, popri m a š i, ku kúpeľu. (XIII, 158, 1946)

K. sémantizuje slovo *maša:* vysoká pec, železná huta. Podobne i T.

Slovo *maša* je dobre známe zo Zechenterovej Lipovianskej maše. Železiarske huty menovali na Slovensku i mašami. Slovo *maša* doniesli k nám nemeckí osadníci, ale u nás už dostalo užší význam, lebo v nemčine *die Masche* značí rudný oddiel.

mladý zať

Ako závidel predtým každému m l a d é m u z a ť o v i a mladuche, keď šli na sobáš, že ich obdivujú. (II, 94, 1957)

K. pod heslom *mlaď* má i toto: „mladý (zať) bt (vsl.) mladý muž, ženich". T. neuvádza združené pomenovanie *mladý zať.*

Slovo *zať,* dcérin muž v pomere k jej rodičom, je všeslovanské tak ako slovo *nevesta,* synova žena v pomere k jeho rodičom. Ale združené pomenovanie *mladý zať* je synonymom slova *ženích* tak ako združené pomenovanie *mladá nevesta* je v daktorom kraji na Slovensku synonymom slova *mladucha.* Pomenovania *mladý zať, mladá nevesta* tak ako i *ženích* a *mladucha* označujú ľudí, čo vstupujú do manželstva v období od prvej civilnej alebo cirkevnej ohlášky do konca svadby, čiže do konca hostiny

po sobáši. Keď mladuchu, mladú nevestu „začepčili", prestala byť mladuchou, mladou nevestou a stala sa mladou ženou a nevestou. Ženícha síce nečepčili, ale aj on sa stal po svadbe jednoducho mužom a zaťom.

Slovo *zať*, ako sme už spomenuli, je všeslovanské a znie v r. *zjať*, v poľ. *zięć*, č. *zeť*, sch., b., sln. *zet* a stsl. *zętъ* a súvisí s lit. *žéntas*, lot. *znuots* pokrvný, s gr. γνώτος pokrvný, ind. *džanati* rodí, *džanitar* rodič, lat. *gens*, *genitor* rodič. Podrobné etymológie pozri u Brücknera a u Machka, kde je aj ostatná literatúra.

mlezivo

Ujček by mu mohol ešte poradiť, aby si utrel gamby z m l e z i v a, nie to pchať nos do veci, ktorá nevieš čo je, aká je. (XVII, 69, 1929)

K. má *mľadzivo* i *mledzivo*, ale nedostatočne ho sémantizuje. T. má *mledzivo* a vysvetľuje ho správnejšie „mlieko pred otelením a prvé mlieko po otelení vydojené". I Pravidlá majú tvar *mledzivo*.

Slovo je všeslovanské, stsl. *mlьzǫ*, *mlěsti* dojím, dojiť, lit. *melžu*, *milzti*, *malzyti* dojiť, gr. αμελγώ lat. *mulgeo*, nem. *melken*. Psl. tvar **melzivo* je podľa Machka od slovesa *mlzati*. Lenže v slovenčine sa *mlzať* nevyskytuje, len *mlgať*, teda *g* je buď sekundárne analogické, buď zostalo priamo z nejakého koreňa *melgh-/mulgh-*. Sloveso *mlgať* je synonymom slovesa *cicať*.

Machek tvrdí, že *dz* v slove *mledzivo* je podľa poľštiny. Lenže v ľudovej slovenčine je *dz* i v slove *modzog*, *modzgy* a v poľ. je *mozg* zo stsl. *mozgъ*. Tak ako je v slovenčine *dz* v slove *modzgy*, tak je i v slove *mledzivo*, teda bez poľského vplyvu.

Lipt. slovo *odmlad* droždie nepatrí sem, ale k *mladý*.

natrahovať

Niektoré kravy mali veru po bokoch hodné čiary, čo im tatarcom n a t r a h o v a l. (II, 275, 1957)

Sloveso *trahovať* má i K. i T. a obaja ho rovnako sémantizujú linajkovať, linovať; K. má i tvar *natrahovať (tatarcom)* z Kukučína.

Asi pred šesťdesiatimi rokmi slovo *trahovať* a jeho prefigované tvary boli bežnejšie ako sloveso *linajkovať*, hoci sa poznalo i *linaj*, *línia*, *linonár*.

Kukučín použil sloveso *natrahovať* v prenesenom zmysle, obrazne, namiesto *načiarať*, *našibať bičom (tatarcom)*. Od biča zostanú na tele čiary.

Slovo *tatarec* vzniklo podľa jeho pôvodných používateľov Tatárov, teda *tatarec* bol pôvodne bič, aký nosili Tatári. Slovo *tatarec* prešlo i na Moravu.

navidomoči

Gazdovstvo mu šlo ako dolu vodou a všetko mu mizlo spod rúk n a v i d o m o č i. (II, 138, 1957)

K. uvádza správne č. ekvivalenty, T. ho správne sémantizuje a exemplifikuje.

V adverbiu *navidomoči* sa nám zachovalo príčastie prítomné trpné od *vidieť*, ako je *lakomý* k *lákať*. Adverbium *navidomoči* vzniklo podľa nás lexikalizáciou frazeologickej jednotky *na vidomé oči*, a nie ako tvrdí Machek z jednotky *na vidomo očú*, lebo ťažko predpokladať, že by sa tvar gen. *očú* zmenil na nom. *oči*.

obida

Z čistého srdca vám povedám, že nechcela som vám o b i d u robiť. (II, 240, 1957)

Slovo *obida* má i K. s č. ekvivalentmi 1. obtíž, trápení, 2. mrzutost, urážka. Už lepšie ho sémantizuje T.: krivda, ublíženie.

Stsl. *obida* bezprávie, krivda, ublíženie, potupa, urážka je i v r. i v b., pravda, v inom význame. Machek súhlasne s Vasmerom tvrdí, že slovo *obida* je postverbálnym substantívom k slovesu *obvidieť*, čo značilo pôvodne úmyselne prehliadnuť, nevidieť, obísť. Ale môže byť i starým transgresívom *obida* z *obísť*, lebo starý transgresív *ida* z *ísť* sa v ľudovom jazyku dosiaľ používa v niektorých krajoch namiesto *idúc*.

oblotrovať

Ovocinu ti o b l o t r u j ú a trávu ti pred vlastnými očima zožnú. (II, 272, 1957)

Ani K. ani T. sloveso *oblotrovať* neuvádzajú, lež uvádzajú len substantívum *lotor* a príd. meno *lotrovský*.

Slová *lotor*, *lotrovský* a iné odvodeniny sú známe u západných a južných Slovanov, k východným Slovanom sa nedostali. Machek ich odvodzuje priamo z lat. *latro* a nie prostredníctvom nem. *Lotter*. Sloven. *lotor*, č. *lotr*, poľ. *lotr*, sch. *lotar*, sln. *loter*. Sloveso *oblotrovať* si utvoril Kukučín podľa poľ. *lotrować* kradnúť, kmíniť, alebo ho prevzal zo svojho rodného nárečia.*

* Dokončenie článku vyjde v 3. čísle Slovenskej reči. (Pozn. red.)

K JEDNÉMU DRUHU VEDĽAJŠÍCH VIET SO SPOJKOU *KEĎ*

Gejza Horák

Zo štylistickej stránky si pri posudzovaní niektorých vedľajších viet zaslúži pozornosť nesúlad medzi ich vonkajšou podobou a obsahom. V poslednom čase si tento rozdiel pri účelových vetách povšimol Jozef Ružička.[1] Autor o nepravých účelových vetách hovorí: „Spojkou *aby* sa pomerne zriedkavo v spisovnom jazyku uvádzajú aj tzv. nepravé cieľové (účelové) vety, ktoré iba formou sú podradené, ale významom sú hlavné. Takýmito vetami sa vyslovuje dej, ktorý nastal po skončení deja vysloveného v predchádzajúcej vete. Vzťah medzi vetami je zväčša zlučovací, niekedy však doň preniká odporovací význam. Preto možno takéto vety spojiť do priraďovacieho súvetia spojkami: *a, a potom, ale, ale potom* a pod." K tomu Ružička pod čiarou (na str. 292) pripája normatívnu poznámku: „Podraďovacia spojka *aby* sa nemá používať v takýchto súvetiach, pretože sa ňou dodáva súvetiu zmysel, ktorý súvetie v skutočnosti nemá. Treba aj v tomto prípade dbať o to, aby sa vzťah medzi vetami v súvetí vystihol vždy správne spojkou, aby význam spojky bol v súlade so vzťahom medzi vetami. Súvetie *Zuzka odišla a nikdy viac sa nevrátila* je oveľa zreteľnejšie ako súvetie *Zuzka odišla, aby sa nikdy viac nevrátila.* Podobne jasnejšie je súvetie *Dieťa sa utíšilo, ale o chvíľu sa zas rozplakalo* ako súvetie *Dieťa sa utíšilo, aby sa o chvíľu zas rozplakalo.*"

Domnievam sa, že takzvanú nepravú účelovú vetu v zriedkavých prípadoch možno pripustiť, i keď jej štylistická devalvácia sa pre pomernú častosť použitia hlási veľmi nástojčivo. — V tomto diskusnom príspevku si nekladiem za úlohu preskúmať štylistické možnosti použitia nepravej účelovej vety a súhlasím s tým konštatovaním, ktoré o jej použití v češtine vyslovili autori knižky *Kapitoly z praktické stylistiky:* „Souvětí *Odešel, aby se už nevrátil* (= zemřel) je formálně také účelové, ale ve skutečnosti tu o účelové pojetí nejde. A právě tento rozpor medzi formou a významem dodává tomuto vyjádření zvláštního stylistického zabarvení. Je to však způsob velmi omezeně úkonný a není příliš vhodné užívat ho např. v prosté sportovní reportáži: *Bojovali statečně až do konce zápasu, aby nakonec prohráli* (lépe:... *ale nakonec přece jen*

[1] Jozef Ružička, *Používanie spojky* aby *v spisovnej slovenčine,* SR XX, 1955, 290—301.

prohráli)."[2] Možno povedať, že nepravá veta účelová stratila na svojej štylistickej nosnosti práve preto, že sa stala priam sklíčkom, ktorým si prizdobujú svoje rozprávanie slabší štylisti. Pretože jej banalita bije priam do očú, dobrý štylista sa nepravej účelovej vety radšej vzdá aj tam, kde by jej použitie bolo odôvodnené. Za celkom oprávnenú pokladám takzvanú nepravú účelovú vetu napríklad v tomto prípade: *V boji svetla a temnoty zvíťazilo svetlo, aby nikdy viacej neustúpilo hrozbám.* (Pravda, 10. VIII. 1959, str. 3). Lenže aj tu nás už mýli ošúchanosť tohto štylistického prostriedku. Možno takmer povedať, že tento prostriedok už doslúžil.

Uvedené poznámky o používaní nepravých účelových viet bolo treba uviesť preto, lebo vidíme istú príbuznosť medzi nimi a tými vetami so spojkou *keď*, ktoré si tu chceme povšimnúť. Aj ony sa totiž nadmerne rozšírili v našom zpravodajstve, a to najmä športovom, a kde-tu možno medzi nimi a nepravými vetami účelovými zistiť aj príbuznosť obsahovú.

Rozoberieme niekoľko príkladov. Najprv si dôkladnejšie všimneme taký prípad, v ktorom vedľajšiu vetu so spojkou *keď* možno — i keď s obmedzením — chápať ako príslovkovú vetu časovú.

V súvetí *V nedeľu 23. augusta v neskorých popoludňajších hodinách pristálo v Bombaji československé lietadlo TU 104, keď úspešne absolvovalo prvý let na linke Praha — Káhira — Bombaj* dodatková vedľajšia veta, pripojená k hlavnej vete časovou spojkou *keď*, vyjadruje dej, ktorý sa stal pred dejom hlavnej vety. To hlavné, čo sa má oznámiť a čo sa aj oznamuje, stojí v prvej — hlavnej vete. Vo vedľajšej vete sa akoby na vysvetlenie oznamuje okolnosť, v akej súvislosti sa odohral dej vety hlavnej, pričom časový sled dejov nie je pre zprávu taký závažný, ako na to upozorňuje spôsob vyjadrenia. Ukážu nám to rozličné obmeny tohto oznámenia (zprávy) a ďalšie príklady.

Za najpriliehavejšiu obmenu súvetia pokladám túto: *V nedeľu 23. augusta v neskorých popoludňajších hodinách pristálo v Bombaji československé lietadlo TU 104, ktoré úspešne absolvovalo prvý let na linke Praha—Káhira—Bombaj.* V tejto úprave okolnosť hlavného deja vyjadruje vedľajšia veta prívlastková, užšie zviazaná s hlavnou vetou a stojaca po bližšie určovanom výraze, čiže nepríznakovo, na rozdiel od príznakového postavenia vedľajšej vety príslovkovej časovej. Časový sled deja vety vedľajšej je daný implicitne (bez vyjadrenia), čo zodpovedá zacieleniu zprávy a polohe jej ťažiska (jadra). Takáto podoba súvetia najpriliehavejšie podáva príslušný obsah.

Spomenuli sme, že časová vedľajšia veta so spojkou *keď* má vo východiskovom súvetí postavenie príznakové. Ak ju prenesieme pred vetu, teda

[2] Fr. Daneš — L. Doležel — K. Hausenblas — Fr. Váhala, *Kapitoly z praktické stylistiky*, Praha 1955, 81.

do postavenia nepríznakového, zreteľne sa potlačí samotný oznamovaný fakt a zdôrazní sa jeho časové zaradenie. Súvetie bude mať takúto podobu: *Keď československé lietadlo TU 104 úspešne absolvovalo prvý let na linke Praha—Káhira—Bombaj, v nedeľu 23. augusta v neskorých popoludňajších hodinách pristálo v Bombaji.* Táto podoba súvetia nie je adekvátna odstupňovaniu vyjadrovaných myšlienok podľa dôležitosti ich korelátov v realite ani poslaniu celej zprávy.

Časové zaradenie hlavného deja vystúpi tlmenejšie, keď sa obsah vedľajšej príslovkovej vety časovej vyjadrí v podobe príslovkového určenia (teda, keď sa transponuje do nevetnej podoby). To by bol ďalší variant nášho súvetia, a to v podobe jednej vety: *V nedeľu 23. augusta v neskorých popoludňajších hodinách po úspešnom absolvovaní prvého letu na linke Praha—Káhira—Bombaj pristálo v Bombaji československé lietadlo TU 104.* Výraz, ktorý obsahovo zodpovedá vedľajšej príslovkovej vete časovej, možno ešte postaviť na čelo celej vety takto: *Po úspešnom absolvovaní prvého letu na linke Praha—Káhira—Bombaj 23. augusta v neskorých popoludňajších hodinách pristálo v Bombaji československé lietadlo TU 104.* V takejto obmene by sa do pozadia odsúval čas oznamovanej udalosti, a to nezodpovedá radeniu udalostí v zpravodajských reláciách.

V posledných variantoch postup dejov, ako ich vyjadruje jedna veta (vedľajší dej sa vyjadruje nevetne), zodpovedá ich postupu v realite. Rozdiel je v tom, že hlavný dej stratil na závažnosti v takej miere, v akej získal nevetne vyjadrený dej vedľajší. Postup dejov v realite rešpektuje aj variant, ktorý uvedieme ako posledný: *V nedeľu 23. augusta československé lietadlo TU 104 úspešne absolvovalo prvý let na linke Praha—Káhira—Bombaj a v neskorých popoludňajších hodinách pristálo v Bombaji.* V tomto prípade sa oba deje podávajú ako rovnocenné v rámci rovnocenných viet spojených zlučovacou spojkou. Tento variant porušuje hierarchiu oboch dejov, akú im dával, a to celkom adekvátne, zostavovateľ zprávy. Je celkom prirodzené, že pozornosť čitateľa (poslucháča), ktorému sa zpráva adresuje, sa má obrátiť predovšetkým na dej vety hlavnej (pristátie lietadla); druhý dej — to čo hlavnému deju predchádzalo — má byť len v dodatkovej poznámke. Naproti tomu v tejto obmene sa bývalý hlavný dej dostáva podľa dôležitosti na druhé miesto.

Znova podotýkame, že za najadekvátnejší pokladáme ten variant súvetia, v ktorom obsah pôvodnej vedľajšej vety príslovkovej časovej sa vyjadruje vedľajšou vetou prívlastkovou; pritom časový sled oboch dejov je prijímateľovi zprávy hneď naporúdzi (implicitne daný).

V skutočnosti v rozoberanom súvetí ide ešte naozaj o vedľajšiu vetu príslovkovú časovú formou i významom, i keď v nej badať isté náznaky vzťahovej nejednoznačnosti. Práve preto sme si súvetie s ňou vybrali

ako prechod k tým prípadom, ktoré majú byť ťažiskom diskusného príspevku. Už vo vyššie rozobranom súvetí sme mali možnosť pozorovať, že v zpravodajstve pri oznamovaní zpráv ide o výrazne uplatňovaný zreteľ na významovú závažnosť. Ťažisko zprávy sa vysúva dôrazne do popredia a ostatné časti sú akoby v pozadí. Takýto postup pri koncipovaní zpráv sa uplatňuje najmä v športovom zpravodajstve. A nie čudo. Športové publikum chce čo najskôr počuť výsledok, vedieť, kto vyhral a s akým výsledkom. Zaujíma ho výsledok istých pretekov, menej ich priebeh. Rešpektujúc toto zacielenie pozornosti čitateľov (poslucháčov), alebo s prihliadaním naň, zpravodajca koncipuje svoje zprávy. Hlavné údaje zdôrazní, vedľajšie často len „prilepí" akoby v zátvorke. Tento spôsob koncipovania zpráv dal vzniknúť typu dodatočne pripojených vedľajších viet príslovkových uvedených spojkou *keď*, ktoré sú len formou časové. Ukážu to príklady a ich rozbor. Používam ukážky z novinových a rozhlasových zpráv.

I. 1. Futbalisti Baníka Ostrava hrali včera proti tohtoročnému finalistovi Anglického pohára — proti teamu Luton Town. Baník Ostrava prehral s Luton Town 2:1, keď v prvom polčase viedol 1:0. (Zprávy Čs. rozhlasu z 1. X. 1959) — 2. Po dobrom výkone získali československí reprezentanti tesné víťazstvo 3:2, keď do polčasu viedli 1:0. (Zprávy Čs. rozhlasu z 5. IX. 1959) — 3. Tak sa stalo, že výkon baníka na muža a smenu stúpol v júli t. r. na 1937 kg, keď vlani bol 1675 kg. (Noviny)

V týchto prípadoch v dodatočne pripojenej vedľajšej vete — ktorá má podobu príslovkovej vety časovej a pripája sa k hlavnej vete spojkou *keď* — vyslovuje sa čiastkový výsledok zápasu alebo aj súťaženia iného druhu. Čiastkový alebo predchádzajúci výsledok sa stavia do protikladu s výsledkom konečným, a preto ho čitateľ nevdojak chápe vždy ako taký, čo konečnému výsledku v istom ohľade odporuje, a to i vtedy, keby bol s ním v súlade. V prvom príklade čiastkový výsledok zápasu (v prvom polčase) odporuje výsledku celkovému. V druhom príklade čiastkový výsledok zápasu (v prvom polčase) vykazuje rozdiel jedného gólu (1 : 0). Zdalo by sa, že tento rozdiel je v súlade s konečným výsledkom (3 : 2). No keď posúdime konečný výsledok na vážkach športovcov, ktoré výsledok 1 : 0 hodnotia vyššie ako 3 : 2, to aj tu vlastne máme do činenia s odporovacím vzťahom. (Výsledok v prvom polčase bol „krajší" ako výsledok konečný.) Napokon aj v treťom príklade možno hovoriť o vzťahu odporovacom medzi významom vety vedľajšej a hlavnej. Koniec koncov odpor (aspoň čiastočný) je v každom prirovnaní. Ukazuje sa nám, že dodatočne pripojená vedľajšia veta nemá nijaké iné poslanie len oznámiť čiastkový výsledok čiže istú okolnosť, ktorú treba uvážiť ako čiastkového ukazovateľa výsledku konečného. Konštatovaná okolnosť je pritom síce zaujímavá,

ale pre postavenie súťažiaceho v rebríčku je irelevantná. Práve preto, ak sa v zpráve vyžaduje ešte väčšia stručnosť, čiastkový výsledok (napr. do polčasu) sa uvádza v zátvorke. A treba povedať, že tento spôsob nie je zlý; ba pokladáme ho za lepší ako oznámenie pomocou nepravej vety časovej. Spojka *keď* zväzuje obsah oboch viet viac, ako na to ukazuje rozbor ich významu, čiže ten reálny vzťah, ktorý jazykovo podávajú. V uvedených prípadoch možno uvažovať o takýchto obmenách: a) osamostatnenie myšlienky vyjadrenej pripojenou vedľajšou vetou; b) pripojenie vedľajšej vety pomocou prípustkovej spojky *hoci* alebo *i keď;* c) pripojenie vety pomocou odporovacej spojky *kým* alebo výrazu *naproti tomu.* Príbuzné varianty b), c) možno uplatniť len vtedy, keď význam vedľajšej vety stojí k hlavnej vete vo vzťahu odporovacom. Ako vidieť, podoba vedľajšej vety nezodpovedá jej obsahu, jej obsahový vzťah k hlavnej vete je iný, ako naznačuje spojka *keď.*

V druhej skupine príkladov uvedieme také súvetia, v ktorých vedľajšia veta nasledujúca po vete hlavnej a pripojená k nej spojkou *keď* tlmočí tesnejší vzťah, ako na to poukazuje jej vonkajšia podoba. Vyjadruje sa ňou hlbší vzťah ako časová okolnosť. Ukážu to príklady a interpretácia ich významu.

II. Preteky vyhral s prevahou Schur, keď do cieľa prišiel sám takmer s trojminútovým náskokom. (Pravda, 24. IV. 1959, str. 6) — Druhý titul získal Meruňka spolu s inž. Dolským vo štvorhre, keď porazili dr. Klimu s Jakubíkom 7:5, 6:4, 9:7 ... (Pravda, 3. VIII. 1959, str. 4) — Majstrom Sovietskeho zväzu v basketbale žien sa stalo Dynamo Moskva, keď v poslednom stretnutí vyhralo nad družstvom Leningradu 60:52. (Zprávy Čs. rozhlasu z 12. IX. 1958) — V pondelok sa skončilo v Dome umelcov v Prahe druhé vylučovacie kolo XII. medzinárodnej hudobnej súťaže „Pražská jar" 1959. Potvrdilo vynikajúcu úroveň súťaže, keď prinieslo niekoľko vynikajúcich výkonov umelcov z SSSR, ČSR, NDR a NSR. (Noviny)

Vo všetkých uvedených prípadoch, ako sme vyššie naznačili, vedľajšia veta nevyjadruje vlastne časovú okolnosť výhry (súťaže) vyslovenej vo vete hlavnej, lež jej podstatu: čím príslušný subjekt (často kolektívny) výhru získal, v čom sa prejavila úroveň súťaže. Vedľajšia veta teda v skutočnosti odpovedá na otázku *Prečo? Čím? Ako?* Všetky tieto otázky dokazujú, že obsahová funkcia a závažnosť vedľajšej vety vo vzťahu k hlavnej vete je vyššia, ako by vychodilo z jej podoby. Uvedené otázky naznačujú, ako by vyzerali varianty súvetí. Rozpor medzi formou a obsahom vedľajšej vety v prípadoch II je v tom, že forma naznačuje len sprievodný vonkajší vzťah (čas), kým vlastný vzťah, ktorý zisťujeme za touto formou je vnútorný: týka sa priamo podstaty a kvalít toho, čo vyjadruje hlavná veta — výhry, súťaže. Pravdaže, zaradenosť príslušného faktu do času tu bola — a to práve umožnilo použiť spojku (= časovú príslovku)

keď — lenže tá nie je závažná; o ňu nejde. Ide o to, že príslušný kolektív porazil iný v istej športovej disciplíne, že vyhral (dokázal úroveň súťaže), a nie o to, že vtedy keď príslušný celok porazil, stal sa víťazom (že vtedy dokázal úroveň súťaže). Podstatné je, že porazil (úspešne vystúpil) a ako, a nie to, kedy (relatívne udanie času). V týchto prípadoch v jazykovom vyjadrení nastáva, aby sme tak povedali, zámena (podstata výhry → čas ako reálna forma, v ktorej sa výhra uskutočnila).

Príklad, ktorý tu uvedieme, ako zástupcu tretieho typu, je príbuzný s príkladmi I a súčasne aj s príkladmi II.

Vedúce družstvo tabuľky Dukla Praha bezpečne zvíťazilo na Strahove nad Spartakom Stalingrad 120:79 b., keď pre prietrž mračien nedokončili súťaž v trojskoku a vskoku ožrdi. (Pravda, 3. VIII. 1954, str. 4)

Vedľajšia veta s formou príslovkovej vety časovej vyslovuje okolnosť (poveternostnú), ktorá spôsobila, že výsledok zápasu treba hodnotiť ako neúplný. Jeho konečný stav mohol byť azda iný, keby sa príslušné celky boli pretekali vo všetkých disciplínach. Okolnosť sa netýkala priamo zápasu (rozdiel proti I), lež jeho vonkajších podmienok. Chápeme ju ako takú, čo v istej miere odporuje výsledku (spoločné s I) a príčinne zasiahla do jeho podstaty (spoločné s II). Lenže vedľajšia veta nevyjadruje fakt, ktorým by sa výsledok spôsoboval bez zvyšku (rozdiel proti II). Možnosť vysloviť vonkajšiu okolnosť pretekov v podobe vedľajšej vety príslovkovej časovej uvedenej spojkou *keď* je v tom, že ďalší priebeh pretekania bol znemožnený v t e d y, k e ď jeho výsledok bol taký, aký sa uvádza v hlavnej vete. Výsledok zápasu je konečný (spoločné s II), ale si pri ňom uvedomujeme, že by bol mohol byť iný, keby jeho ďalší priebeh nebolo znemožnilo zlé počasie (spoločné s I). Zreteľne vidieť, že vzťah pripojenej vedľajšej vety so spojkou *keď* k vete hlavnej je kompromisom medzi jej vzťahom v skupine I a vzťahom v skupine II. Mechanický ráz pripojenia vety a klišé, do ktorého sa vložil jej obsah, pôsobí dojmom štylistickej nevypracovanosti. Veľmi dôrazne sa tu hlási potreba rozvedenia myšlienky. No tejto požiadavke bráni protichodná požiadavka vysloviť sa čo najstručnejšie. Práve preto má čitateľ (poslucháč) dojem, že veta je len prilepená, a nie organicky spojená s celým súvetím. Jej obsah je totiž takého rázu, že si žiada väčšiu samostatnosť. Na rozdiel od niektorých prípadov skupiny I (tých, v ktorých čiastkový výsledok je v súlade s výsledkom konečným) nemožno okolnosť dodatočne pripojiť za hlavnú vetu v zátvorke. Ostáva len také preštylizovanie súvetia, pri ktorom by sa myšlienka vedľajšej vety dostala ako samostatný celok pred jadro zprávy. V podobných prípadoch, aké zastupuje posledné súvetie, radíme upustiť od stručnosti a vonkajšiu okolnosť zápasu troška rozviesť.

Zhrnieme v niekoľkých záverečných myšlienkach.

Nepravá — alebo azda lepšie — vzťahovo mnohoznačná vedľajšia veta príslovková časová má z významovej stránky niekoľko typov (nateraz sme rozobrali tri). Stojí vždy za vetou hlavnou a uvádza sa spojkou *keď*. Konštatuje sa v nej istá skutočnosť, ktorú treba uvážiť v súvislosti s obsahom vety hlavnej a ktorá ovplyvňuje jeho hodnotenie.

Vedľajšia veta uvedená spojkou *keď* sa neobyčajne rozšírila v športovom zpravodajstve. Možno povedať, že ho zo stránky štýlu do istej miery, a to aj negatívne, charakterizuje. Veľmi často sa totiž pri súvetiach s takouto pripojenou vetou hlási mechanicky a často bezmyšlienkovite, pohodlnícky uplatňovaná požiadavka stručnosti, ktorá len zdanlivo rešpektuje potreby čitateľa (poslucháča).

Vedľajšia veta so spojkou *keď* je v súvetiach, ktoré sme tu diskusne rozobrali, mechanicky primontovaným „panelom", na ktorom sa síce pracovalo, ale ktorý sa už teraz len priliepa, a to bez ohľadu na to, či celok, ktorý sa ním zvŕši, bude súci na čítanie alebo počúvanie. Proti tomuto štylistickému „panelu" máme výhrady najmä preto, že ním sa vyjadruje celý rad rozličných vzťahov, ktoré sú síce v dotyku so vzťahom časovým (spojka *keď*), ale často len veľmi približne. A čitateľovi (poslucháčovi) sa dáva potom „na domácu úlohu", aby si vzťahy v súvetí spresnil (interpretoval) sám. Akoby autor takto koncipovaných zpráv čitateľovi (poslucháčovi) hovoril: „Strieľam síce kúsok popri, ale veď vieš, o čo ide, si športovec a — rozumieme sa . . ."

Neúnosná rozšírenosť dodatkovo pripojených viet so spojkou *keď* na čele veľmi pekne ukazuje, ako aj v okruhu štýlu dôrazne platí, že dobrého (pekného?) veľa škodí. Pravdaže to dobré je tu nadmieru problematické a mnohí si ho privlastňujú bez zásluhy dôkladnejšieho premýšľania. Na tom má, pravdaže, veľký podiel aj rýchlosť, s akou sa športové zprávy koncipujú. Boli by sme radi, keby v okruhu nadhodenej témy prehovorili aj športovci a najmä športoví redaktori — z rozhlasu i novín. Športové zprávy totiž číta a počúva veľmi veľa ľudí. Ony môžu jazykovej kultúre pomáhať, lež priam tak môžu šíriť vo vyjadrovaní povrchnosť a bezmyšlienkovitosť.*

---

* Tento diskusný príspevok vznikol v spolupráci s hlásateľmi Čs. rozhlasu v Bratislave. Za doklady z rozhlasových zpráv ďakujem vedúcemu hlásateľovi s. D. Hirkovi.

JOZEF ORLOVSKÝ, SLOVENSKÁ SYNTAX. Vydavateľstvo Osveta, Martin 1959. Strán 305. Cena brož. Kčs 15,60, viaz. Kčs 19,—.

Otázky skladby sa v posledných rokoch dostali do popredia jazykovedného výskumu. Aktuálnosť syntaktických problémov vyvolala sústredený záujem našich jazykovedcov, čo sa odrazilo i v tom, že Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislave usporiadal v dňoch 9.—11. júna 1958 konferenciu o otázkach slovenskej skladby. Na tejto konferencii sa pozornosť jazykovedcov sústreďovala najviac na základné sporné otázky. K otázkam skladby sa vracajú naši i českí vedci na stránkach odborných časopisov a zborníkov. Potreba spracovania slovenskej skladby je ďalej podmienená tým, že Ústav slovenského jazyka chystá kolektívnu gramatiku slovenského jazyka. Má sa docieliť to, aby sa zovšeobecnili doterajšie poznatky o slovenskej skladbe, zhrnuli v normatívnej príručke a tak aby sa odstránila rozkolísanosť a neistota o otázkach skladby i v praxi. Dosiaľ sme sa nestretli s osobitne spracovanou skladbou slovenského jazyka. Iba v niekoľkých gramatikách slovenského jazyka, ktoré sa používali a používajú vo vyučovacej praxi, mala svoje primerané zastúpenie i skladba. Zhrňovali sa v nej iba tie najzákladnejšie poznatky o vete, o súvetí a o vetnom člene. Slovenská skladba bola dosiaľ najsystematickejšie vyložená v *Slovenskej gramatike*, ktorej syntaktickú časť spracoval J. Ružička. Ucelené spracovanie slovenskej skladby je aj v Letzovej *Gramatike slovenského jazyka*.

V minulom roku vyšlo nové dielo o slovenskej skladbe. Jediné a prvé svojho druhu v dejinách výskumu slovenského jazyka. Objavilo sa možno povedať uprostred spomínaných snažení o spracovanie otázok skladby. Zaplnilo tak veľkú medzeru v rade syntaktických a vôbec gramatických publikácií. Česká skladba má už niekoľko samostatných diel, ako napr. Šmilauerova *Novočeská skladba*, Kopečného *Základy české skladby* a i. Tým viac sa i u nás pociťovala potreba podobnej publikácie. Ostáva preto veľkou zásluhou J. Orlovského, že sa o takú vec pokúsil a vydal súborné spracovanie slovenskej skladby. Treba nám osobitne privítať toto dielo a podrobne sa ním zaoberať, podrobne si ho všimnúť, či je zodpovedajúcim príspevkom o slovenskej skladbe a či sa aspoň sčasti môže vyrovnať podobným dielam o českej skladbe.

Autor v predslove konštatuje, že slovenská skladba bola najzanedbávanejším úsekom slovenskej jazykovedy, že práce o skladbe boli pochybené, pretože sa neopierali o priamy výskum materiálu z diel slovenských spisovateľov. Dnešný stav v slovenskej jazykovede je podľa autora priaznivejší, lebo sa už revidovali staré a staršie náhľady na slovenskú skladbu a vytvorili sa dobré podmienky na jej systematické spracovanie. Autor pripomína, že vo svojej práci snažil sa zachytiť všetky doterajšie výsledky výskumu slovenskej skladby. Najväčší dôraz kladie na to, že prácou chce pomôcť predovšetkým učiteľom na školách a potom všetkým tým, ktorí akýmkoľvek spôsobom narábajú so spisovným jazykom.

Hneď na začiatku a na osobitnom mieste uvádza autor definíciu skladby ako svoju pracovnú definíciu. Pokladá skladbu za náuku o jazykových prejavoch, a to

z trojakého hľadiska: z hľadiska spájania slov do viet, z hľadiska stavby súvetí a z hľadiska úlohy jednotlivých druhov slov a ich tvarov vo vete. Podľa toho sa mu celá syntax rozčleňuje na dve časti: 1. vetoslovie, 2. náuka o význame druhov slov a ich tvarov vo vete. — Tu treba pripomenúť, že termín „jazykový prejav" nebol použitý veľmi vhodne. Štylizácia definície vyvoláva dojem, akoby autor stotožňoval jazykový prejav so spájaním slov do viet, so stavbou súvetí a náuku o jednotlivých druhoch slov. Jazykový prejav je kategória veľmi široká. Syntax si všíma jazykový prejav iba z formálnych hľadísk (ktoré koniec koncov autor stotožňoval jazykový prejav so spájaní mslov do viet, so stavbou súvetí časť gramatiky si nevšíma (aspoň nie primárne) obsah jazykového prejavu a jeho štylistické hodnoty. Keď autor tento termín použil, mal ho náležite vysvetliť v nasledujúcich statiach. Je tu nebezpečenstvo, že termín bude mýliť.

Ako sme už uviedli, autor skladbu rozdelil na dve časti. V prvej časti zmieňuje sa v krátkosti o všeobecných poznatkoch o vete, o súvetí a pristupuje k rozčleneniu viet podľa obsahu. Zachováva tu ten istý postup, aký má Šmilauer v Novočeskej skladbe. Vydeľuje tieto vety: oznamovacie, podmieňovacie, žiadacie (rozkazovacie a želacie), zvolacie, opytovacie a vety podľa členitosti. — Podľa nášho názoru podmieňovacie vety netvoria osobitnú skupinu viet delených podľa obsahu. Časť z nich patrí medzi vety oznamovacie, časť medzi vety želacie. Ináč však podmieňovacie vety ako osobitná skupina vydeľovali by sa nie podľa obsahu, ale podľa určitých formálnych kritérií.

Rozkazovacie vety delí ďalej na jednočlenné, dvojčlenné a súvetia. Medzi súvetia zaraďuje aj také vety: *Čuš, trepajisko!, Eva, netáraj!, Čušte, kuvici!, Nevypínaj sa, dievča!* — Podľa nášho úsudku tieto vety nie sú súvetiami: *trepajisko, Eva, kuvici, dievča* sú iba osloveniami, ktoré nemajú charakter vokatívnych viet. Na str. 18 hovorí, že rozkaz sa zmierňuje ... c) opakovaním toho istého slovesa: *Vitajte u nás, vitajte! — Kdeže ste sa, kde tu vzali?* — V týchto vetách ťažko hľadať rozkaz a jeho zmiernenie. Bezpochyby tu ide o zdvorilostné prejavy, v ktorých sa vyjadruje zvolanie, údiv alebo želanie.

Nie je bez zaujímavosti, že rečnícku otázku kladie Orlovský medzi vety opytovacie, hoci výslovne uvádza, že významom je v podstate dôrazná veta oznamovacia. Autor tu nerešpektuje vlastné kritériá. Aby mohol nechať rečnícku otázku medzi opytovacími vetami, charakterizoval ju ako nevlastnú opytovaciu vetu. Nakoľko ide o členenie obsahové a nie formálne, rečnícku otázku treba zaradiť medzi vety oznamovacie.

Podľa členitosti rozdeľuje autor vety na jednočlenné a dvojčlenné. Jednočlennú vetu chápe ako vetu, ktorá sa z obsahovej stránky nemôže deliť na podmetovú a prísudkovú časť. O dvojčlennej vete hovorí, že to je taká veta, ktorá sa dá z obsahovej stránky rozčleniť na podmetovú a prísudkovú časť. — Pri tomto delení bolo by treba ujasniť jednu vec. Podmet a prísudok sú kategórie gramatické, preto ich nemožno vo vete vydeľovať na základe obsahu. Tu by bolo treba ešte skúmať, aby sa odstránil tento zdanlivý rozpor dvoch rozličných rovín alebo aby sa ujasnila vec zo stránky terminologickej.

Jednočlenné vety spracúva autor podrobne a výklad dokladá hojným materiálom. Táto kapitola je tým cennejšia, že o jednočlenných vetách nebolo dosiaľ ucelenej a vyčerpávajúcej štúdie. Rozčlenenie jednočlenných viet robí autor podľa schémy v Šmilauerovej Novočeskej skladbe, ibaže v Slovenskej syntaxi na prvom mieste figurujú jednočlenné slovesné vety. — Dotkneme sa niektorých autorových výkladov: na str. 27 píše, že niekedy sa nahrádza vo *vlastných* jednočlenných ve-

tách určité neosobné sloveso sponou *byť* v 3. os. sing ... atď. — Hovorí o vlastných jednočlenných vetách bez toho, aby vysvetlil, o aký druh jednočlenných viet ide.

Ako jeden druh jednočlenných viet uvádzajú sa aj vety, ktoré vyjadrujú skutočnosť (str. 29). — Táto charakteristika je príliš široká a nič nehovorí, pretože skutočnosť vyjadrujú všetky vety. Dalo by sa azda povedať a charakterizovať tieto vety tak, že vyjadrujú určité konštatovanie, že veci sa majú tak a tak a nie inak. — (Porov. Šmilauerov výklad v Novočeskej skladbe, str. 108: Ve způsobových těchto větách se určuje modalita — Ve vazbě e) „je tomu tak" jde o skutečnost.) — Také prípady však v príkladoch, ktoré uvádza Orlovský, nenachádzame. — Na str. 30, pod záhlavím *Iné prípady* sa píše: Niekedy sa neurčitý podmet vyjadruje priamo podstatným menom človek, svet: *Človek privykne i na šibenicu, Človek ustane na tomto slnku, Človek má plnú hlavu starostí.* — Oponujeme autorovi, že by tu šlo o zámenu neurčitého podmetu. Práve naopak. Podmet *človek* zastupuje v týchto prípadoch osobné zámeno *ja,* teda podmet určitý. Hovoriaci nechce sa vyjadrovať o sebe v prvej osobe, preto použije zmierňujúci neurčitý podmet *človek*. Tieto zámeny sú v nárečiach veľmi časté. — V tej istej kapitolke sa uvádza: V niektorých prípadoch je podmetom vedľajšia veta: *V poslednú hodinu vysvitlo, že prípravy nie sú ani zďaleka skončené.* (Kuk.); atď. Medzi podobnými súvetiami uvádza aj tieto príklady: *Na nič takého nedošlo, Ide o Hviezdoslava a dedinu zvláštnu, Čo vám je do neho? Tu zas kvaplo mi z pera na zošit.* — Je jasné, že tieto vety nie sú súvetiami, a preto sem nepatria.

Jednočlenné vety menné rozširuje Orlovský o tie prípady, v ktorých základom je zámeno, číslovka a častica. Výklad o jednočlenných menných vetách dokladá početným materiálom. Musíme konštatovať, že do dokladového materiálu vkĺzli mu i tu chybné príklady. Napr. na str. 34, v odseku b) Rozkazovacie (imperatívne) vety: *Hijo! by ani za svet neskričal.* (Kuk.) — Citoslovce *„hijo"* nestojí tu vo funkcii jednočlennej vety, ale je v tejto vete predmetom: *Ani za svet by neskričal hijo!;* v odseku c) bolo by treba oddeliť tie vety, v ktorých sa citoslovce používa vo funkcii prísudku alebo podmetu. Takto by sa z príkladov vylúčili napr. vety: *Mlatkom buch, buch na nákovu; Pochytil kyjanicu a puk prasa po čele; Trhol sa, ramenite vstal a zas tlk hlavou o sedisko; Spravil som hrdú poklonu a huš! zo sklepu,* a veta: *Zvučné „kifi-kefi" letelo k lesu.*

Jednočlenné vokatívne vety sa autorovi v niektorých prípadoch kryjú so substantívnymi vetami zvolacími, pretože existuje ozaj málo substantív, ktoré majú osobitnú vokatívnu formu. Vokatívne vety *Falošník falošný, Potvora potvorská* nelíšia sa ničím od zvolacích viet substantívnych ako napr.: *Had! vykríkol naťakaný Paľko; Sláva, sláva, sláva!* — Toto rozdelenie viet bolo treba spresniť.

Na rozdiel od Šmilauera nevydeľuje autor jednočlenné vety akuzatívne ako napr. *Smrť mu!, Pohov!, Rozchod!, Dobrý večer!, Šťastnú cestu!* — Keďže vo všetkých ostatných prípadoch jednočlenných substantívnych viet je meno v nominatíve, bolo treba tieto akuzatívne vety vydeliť osobitne.

Kapitolu o dvojčlenných vetách začína autor dosť nejasne a nelogicky. Pokladá totiž hneď na začiatku za dôležité to, že dvojčlenná veta môže vstupovať do vyšších syntaktických celkov, ale vôbec nehovorí, čo dvojčlenná veta vlastne je. Bolo potrebné poukázať na základný moment v dvojčlennej vete — na predikáciu, čiže na vzťah medzi základnými vetnými členmi — podmetom a prísudkom. V tejto súvislosti treba ešte recenzovanej práci vyčítať jeden zo základných nedostatkov, že sa totiž osobitne nezaoberá základnými syntaktickými postupmi:

prisudzovaním, priraďovaním a determináciou (určovaním), príp. primkýnaním.

V partii o základných vetných členoch rozvádza autor najzákladnejšie poznatky o podmete a prísudku. Podrobne vymenúva, čím všetkým môže byť podmet vo vete vyjadrený. Opäť postupuje nelogicky, keď v úlohe podmetu na prvom mieste uvádza zámeno. Najbežnejšie je podmet vyjadrený podstatným menom. Osobným zámenom je podmet vyjadrený iba v niektorých štylistických polohách, ako to nakoniec aj sám autor pripomína. Ostatné prípady vyjadrenia podmetu vymenúva autor podrobne a až so zbytočne hojnými dokladmi. Vyjadrenie podmetu predložkovým pádom v tom kontexte, ako ho uvádza autor, zdá sa nám sporné: *Dnes u Michálkov neskoro vstali.* Výraz „u Michálkov" pokladáme v uvedenej vete za príslovkové určenie miesta. Vetu *U Pekáčov zapálili svetlo* nemožno vysvetľovať tak, že Pekáčovci zapálili svetlo. Významový akcent je na to, kde sa zapálilo svetlo a nie kto zapálil svetlo. V uvedených vetách je podmet zamlčaný, čo je na druhej strane štylisticky využité. Takisto ťažko pochopiť, o aké vyjadrenie podmetu hlavnou vetou ide v tomto súvetí: *Krotne policajt, keď vidí, ľudia sú na strane študentovej.* Veta „ľudia sú na strane študentovej" je v určovacom vzťahu k riadiacej vete „keď vidí" a je vedľajšou vetou predmetovou.

Nemožno obísť bez povšimnutia ani nejasnú formuláciu o holom podmete (str. 47): Podmet môže byť:... holý, ak nie je od neho závislý nijaký vetný člen. — Bolo treba doplniť „nijaký rozvíjací vetný člen", lebo od holého podmetu predsa závisí základný vetný člen — prísudok.

O druhom základnom vetnom člene — prísudku sa hovorí v dostatočnej miere. Najmä menný prísudok autor podrobne rozviedol. Škoda, že sa pri mennom prísudku utvorenom sponou a trpným príčastím nezmienil o podobných konštrukciách s doplnkom.

Ďalej nasleduje stať o rozvíjacích vetných členoch, ktoré autor rozoberá v tomto poradí: prívlastok, prístavok, predmet, príslovkové určenie a doplnok. Osobitne si všíma prístavok ako jeden druh zhodného prívlastku, ktorý v doterajších gramatikách bol spracovaný iba okrajove. V dokladovom materiáli o prívlastku vyjadrenom príslovkou opäť nachádzame príklady, ktoré veci (najmä pedagógom) neposlúžia: *Nesiem vám tuto noviny, prečítajte ich.* Spojenie „tuto noviny" sotva možno pokladať za rozvitý predmet; a podobne aj v ďalšom príklade: ... *vrátiac sa na svoje miesto naspäť* — nemožno spájať „miesto naspäť" (ako to v skutočnosti autor myslí), ale „vrátiac sa naspäť na svoje miesto". Príslovka „naspäť" bližšie určuje dej vyjadrený v prísudku a nie predmet „miesto"! To isté aj vo vete „... *tým by sa zišla reparácia akurát*" treba spojiť „zišla by sa akurát reparácia" a nie „reparácia akurát".

Na str. 55 sa hovorí, že podstatné meno(!) môže mať vo vete niekoľko rozličných prívlastkov. — Podľa nás môžu to byť iba dva rozličné prívlastky: zhodný a nezhodný. — Bludný kruh je v tejto formulácii (str. 55): Keď prívlastok rozvíja neskloňovateľné meno, ktoré má význam podstatného mena(?), neskloňovateľné meno je stredného rodu a jednotného čísla. To vidieť aj zo zhodného prívlastku, ktorý je tiež v strednom rode a v jednotnom čísle: *Ohromné „vivat" sa ozvalo.*

Definícia predmetu chce povedať veľa, preto je nejasná a zbytočne zaťažená. Je sformulovaná pomocou termínov z rozličných gramatických rovín (predmet je vetný člen, ktorý rozvíja sloveso alebo prídavné meno) a k tomu sa ešte predmetu pridáva akási apelatívna funkcia (pričom označuje osobu, vec konkrétnu aj abstraktnú). — K tejto záležitosti gramatických rovín sa ešte vrátime.

Iná chybná formulácia (str. 58): Predmet môže byť:... holý, ak bližšie ne-

určuje nijaký jemu podradený vetný člen. — Ťažko si z toho niečo vybrať. Alebo je to práve naopak. Predmet je nadradený vetný člen vo vzťahu k tomu vetnému členu, ktorý ho rozvíja, ale je zároveň určovaný svojím rozvíjacím vetným členom. Stačilo by teda povedať, že holý predmet je vtedy, ak nemá pri sebe (ak neviaže na seba) iný rozvíjací vetný člen. Na str. 59 sa hovorí: Dva nerovnocenné predmety nemožno pokladať za viacnásobný predmet; napr.: *Vezmite si (dat.) svoju trúbu (ak.) nazad.* — Datívna forma *si* nie je tu predmetom: je expresívnou časticou. Podobne nemožno pokladať za predmet v datíve tzv. datív dôvery (str. 63): *Ako sa mi máte? — To ti je ženská, ako má byť!* — Sú to opäť expresívne častice, utvorené z osobných zámen, ktoré stratili svoju pôvodnú zámennú funkciu a prešli k časticiam.

Podrobne sú vysvetlené všetky príslovkové určenia. Škoda, že niektoré príslovkové určenia (spôsobu, miery) nie sú definované. Podobne dôkladne sa hovorí o doplnku. Autor vyslovuje správny názor, že pri predmetových slovesách *robiť sa niečím, urobiť niekoho niečím* atď. (str. 85) nemožno pokladať bližšie určenie deja za doplnok, ale za predmet, pretože nevyjadruje vlastnosť, ktorú má meno za deja.

K výkladu o dvojčlennej vete sú pripojené ešte dve kapitoly o osobitných typoch dvojčlenných viet a o vytýčenom vetnom člene.

Súvetie je v Orlovského Slovenskej syntaxi spracované tak, ako sa podáva v súčasných slovenských normatívnych gramatikách s novým pokusom o výklad zloženého súvetia. Všeobecný výklad a klasifikácia súvetí sa v našich gramatikách podáva viac-menej podľa obsahových a významových hľadísk. To je jedna zo záporných metodických stránok syntaxe ako časti gramatiky. Možno povedať, že i autor Slovenskej syntaxe pomerne s malou istotou narábal so spomínanými hľadiskami.

Výklad o jednoduchom súvetí podáva autor možno povedať tradične a vzhľadom na ostatné kapitoly pomerne skúpo a skratkovito.

Nedôslednosť v aplikácii významových a gramatických kritérií odráža sa i v tomto postupe: na str. 92, v odseku e) zaraďuje autor medzi priraďovacie súvetia so zhodou medzi významovým vzťahom viet a ich gramatickým vyjadrením i také súvetia, ktoré iba z formálnej stránky sú priraďovacími súvetiami, lebo významový vzťah medzi jednotlivými vetami je určovací: *Ten povedal, bol si tam vraj aj ty. — Kto by bol povedal, také šťastie sa jej otvorí.* — Je jasné, že tieto i ostatné ním uvedené súvetia nepredstavujú zhodu medzi významovým vzťahom jednotlivých viet a jeho gramatickým vyjadrením. Nakoniec i sám autor priznáva, že gramatickou stavbou sú to súvetia zlučovacie, ale obsahom(?) druhá veta je v skutočnosti vedľajšia veta predmetová. Metodicky by bol výklad o súvetiach vyznel jednoznačnejšie a jednotnejšie, keby si bol autor ujasnil vzťah medzi týmito kategóriami: obsah — význam — forma. V práci hovorí o obsahu i tam, kde zrejme ide o význam. Obidva pojmy stotožňuje. Treba povedať, že obsah, rovina obsahová nepatrí do systému jazyka, ale k mysleniu ako odrazu skutočnosti. Pomer obsahu a formy dostáva v jazyku veľmi zložitý obraz. Nestálosť obsahu a stabilnosť formy spôsobuje, že sa do starých foriem vlievajú nové obsahy, takže niekedy forma prestáva byť výrazom primárneho obsahu (aspoň nie je jednoznačným.) Z toho napätia obsahu a formy vzniká v jazyku ešte tretí komponent — význam, ktorý je takým poukazom formy k rozličným obsahom. Význam je obsah v príslušnej gramatickej forme. S týmito pojmami musíme nevyhnutne v gramatike počítať a náležite nimi operovať.

Medzi stupňovacie súvetia zaraďuje i takéto príklady: *Dosahuje už v úderke osemnásť, ba aj dvadsať kubíkov muriva denne.* — *Vo voze ozval sa spev, ba i hlas huslí.* — V týchto prípadoch nejde o súvetia, ale o jednoduché vety s viacnásobným členom, ktorého jednotlivé členy sú v stupňovacom vzťahu. Takisto nemožno pokladať za súvetie vetu: *Loď odišla o šiestej a či o siedmej.* V súvetí odporovacom (str. 93) uvádza spojky, ktorými sú spájané vety v tomto súvetí, a medzi nimi uvádza aj dvojicu s í c e — a l e: *Jeho hlas počuť síce, ale nik ho neslúchal.* — Podľa nás nejde tu o dvojicu spojok. *S í c e* funguje vo vete ako častica.

Medzi dôsledkové súvetia nepatria tieto súvetia (str. 95): *Priahal sa s koňom, a tak orával na úvratiach.* — *Tak odbavil Matiáš nachytro veriteľa, a tým viacej sa zaradoval nad príchodom známych.* — V uvedených vetách spojenia „a tak", „a tým" nie sú spojkami toho charakteru ako napr. v tomto súvetí: *Vše sa jej to nedalo, a tak prichádzali o ťažko vydobyté meno za chvíľu.* Dôsledkové súvetie je obrátené súvetie príčinné: príčinou orania na úvratiach nie je to, že „priahal sa s koňom" a ani príchod známych nebol príčinou toho, že „Matiáš napochytro odbavil veriteľa". — V obidvoch prípadoch ide o zlučovanie a o priraďovacie súvetie.

Podraďovacie súvetia vyčleňuje autor tradičným spôsobom podľa toho, ktorý vetný člen hlavnej vety vyjadruje alebo bližšie určuje vedľajšia veta. Veľmi kuso a nedostatočne, nevyčerpávajúco sa zmieňuje o vedľajších vetách prísudkových a doplnkových. O príslovkových vetách bolo povedané tiež málo v porovnaní s podrobným spracovaním príslovkového určenia ako vetného člena v dvojčlennej vete.

Medzi vedľajšími dôvodovými vetami nesprávne uvádza i bezspojkové (str. 104, odsek c); sú to priraďovacie súvetia. — Tu i na iných miestach autor nedôsledne i chybne aplikuje významové i formálne kritériá pri triedení súvetí.

Slovenská syntax prináša nové riešenie zloženého súvetia. Nehovorí o zloženom, ale o zložitom súvetí. Za zložité súvetie pokladá také súvetie, ktoré je zložené z viac ako dvoch viet, ktoré sa spájajú priraďovacím alebo podraďovacím vzťahom, alebo kombináciou oboch týchto vzťahov. Vyslovuje takú definíciu zložitého súvetia, s akou sa stretávame i v H a t t a l o v e j *Mluvnici jazyka slovenského.* Takým spôsobom vydeľujú sa dva druhy zložitého súvetia: zložité priraďovacie súvetie s priraďovacím vzťahom medzi vetami a zložité podraďovacie súvetie s podraďovacím i priraďovacím vzťahom medzi jednotlivými vetami. Z toho ďalej plynie, že rozhodujúcim kritériom pri vymedzovaní zložitého súvetia je počet viet.

V zložitom priraďovacom súvetí vstupujú do jedného syntaktického celku tri alebo viac viet, medzi ktorými sa uskutočňujú rozličné druhy koordinácie. Vo všetkých typoch podraďovacieho súvetia zložitého realizuje sa medzi jednotlivými vetami vzťah určovací (podraďovací) i priraďovací s výnimkou druhého typu, v ktorom sa uskutočňuje iba jeden podraďovací vzťah. Tento typ bolo treba uviesť ako prvý v zložitom podraďovacom súvetí. Ináč autor vydeľuje päť typov zložitého podraďovacieho súvetia zhodných s typmi zloženého súvetia v *Slovenskej gramatike,* ktoré spracoval J. R u ž i č k a.

Po zložitom súvetí nasleduje osobitná kapitola o interpunkcii. Táto kapitola je dôležitá najmä zo stránky vyučovacej praxe a je skutočne cenným a vždy potrebným príspevkom i pre prax. Zoširoka sa tu vysvetľuje písanie bodky a najmä čiarky. Trochu neúmerne a uvravene sa zmieňuje o písaní (resp. nepísaní) čiarky v prípade prívlastku typu „teplý júlový večer".

Menšia kapitola zaoberajúca sa opakovaním tých istých slov a výrazov vo vete je záležitosť viac-menej štylistická. V závere o vetosloví umiestňuje autor poznámky o nepravidelnostiach vo vetnej skladbe (atrakcia, kontaminácia, apoziopéza, proziopéza, zamlčanie poslednej slabiky alebo hlásky slova, zeugma a elipsa).

Nie je dosť jasné, prečo do syntaxe zaradil autor kapitolu o spodstatňovaní prídavných mien, zámen a číslovieok. Tak isto aj state o singulári a pluráli, o dvojrodých substantívach, o vospolnosti. Posledná stať o vložkách mala byť tiež zaradená do kapitoly o nepravidelnostiach vo vetnej stavbe.

Druhú časť syntaxe predstavuje náuka o význame druhov slov a ich tvarov vo vete. Rozoberajú sa v nej postupne tieto druhy slov: podstatné meno, prídavné meno, zámeno, číslovka a sloveso. Po slovese nasleduje kapitola o význame pádov a ich väzbe vo vete. Využitie jednotlivých pádov vo vete dokladá autor materiálom, ktorý uvádza v neúmerne veľkom počte. To do určitej miery znižuje hodnotu takého diela, akým chce byť Slovenská syntax.

Podobne i predložky spracúva s takou podrobnosťou a rozsiahlosťou, aká do celkového rámca syntaxe vôbec nepatrí. Menej by bolo viac, nech už autor sledoval akékoľvek ciele. Treba to pripomenúť i preto, lebo do dokladového materiálu dostali sa i také príklady, ktoré s predložkami nemajú nič spoločného. Tak je to pri predložke *d o* (str. 246): *Obloky sú otvorené d o k o r á n.* — Autor síce dokladá, že dnes sa „do korán" (?!) pociťuje už ako adverbium a píše sa spolu. — I príklad i vysvetlenie boli a sú na tomto mieste a v tomto prípade zbytočné. Podobne nemožno hľadať predložku v týchto spojeniach (str. 271): *Kraj sa mení p o d c h v í ľ o u. P o d v e č e r doniesli ženy olovrant otcovi.* — A do tretice všetkého: Orlovský uvádza na predložku *z, zo* i také slová ako: *zoširoka, zdnuky a zvonku, zľava, zvysoka, zväčša, zblízka, zhlboka.* — Komentár k tomu je celkom zbytočný. Čo sa týka „predložky" *z, zo* v spojení s akuzatívom a s nominatívom(?!) vo význame *a s i* podotýkame, že tu vôbec o predložku nejde. Na toto chybné a nesprávne chápanie častice *z, zo* autora už upozornil recenzent Jazykovedných štúdií I Š. O n d r u š v Slovenskej reči XXII, 1957, 133. Autor bol upozornený i na mnohé iné nedostatky vo výklade predložiek. Mal z toho vyvodiť určité dôsledky a pri opätovnom vydaní tejto štúdie mal sa takých chýb vyvarovať. Na str. 283 zreteľne sa uvádza, že predložky sa nespájajú s prvým a piatym pádom. Ako potom mohol autor na to zabudnúť na str. 291, na ktorej uvádza, že *z, zo* s nominatívom má aj význam *asi.*

Kapitolky *Poriadok slov vo vete* a *Zhoda* uzatvárajú druhú časť syntaxe. Kapitolku o zhode bolo treba umiestniť k výkladu o prísudku.

Celkove možno povedať, že *Slovenská syntax* predstavuje prácu, ktorá z väčšej časti stavia na starších, tradičných poznatkoch zo slovenskej i českej skladby. V skromnejšej miere sa už usiluje zhrnúť a umiestniť všetko nové, čo sa dosiaľ v slovenskej skladbe vyskúmalo a overilo. Prináša nakoniec i niektoré vlastné a svojské riešenia autora. Už v pripomienkach k jednotlivých kapitolám sme sa dotýkali neúmernosti, príp. úmernosti jednotlivých kapitol vzhľadom na celkovú koncepciu a stavbu syntaxe. Je pravda, že neúmernosť kapitol nebola spôsobená tak šírkou teoretickej rozpracovanosti syntaktických problémov ako skôr bohatosťou dokladového materiálu. Množstvom príkladov chcel autor azda vyjsť v ústrety našim pedagógom, aby na širšom podklade mohli ilustrovať teoretické uzávery v slovenskej skladbe. Avšak ani tento motív neospravedlní miestami zbytočné (a niekedy i chybné) príklady. Ďalej možno konštatovať, že ani teoretická rozpracovanosť jednotlivých otázok nie je úmerná. Poukazovali sme na to už pri

príslovkovom určení a pri vedľajších vetách príslovkových, pri vedľajšej vete prísudkovej a doplnkovej. Patrí však autorovi uznanie za prehľadný výklad jednočlenných viet, za dôkladné zhrnutie pravidiel o interpunkcii, za nový pokus o výklad zloženého súvetia.

Práci však treba vyčítať terminologickú nejednotnosť, nejasnosť, nepresnosť a tvorenie syntaktických termínov úzkej platnosti, termínov ad hoc (čo je napr. podmieňovací význam, základ podmetu, základ predmetu, vlastná jednočlenná veta, vety vyjadrujúce skutočnosť, zložený trpný stav, prítomník), ťažkopádnu štylizáciu (str. 44 — podmet sa alebo vyjadruje, alebo býva nevyjadrený; niektoré už spomínané definície), nedôslednosť v používaní latinských názvových paralel — raz v presnej podobe latinskej, raz poslovenčené, niekde vôbec vynechané; typický je pre tento prípad nadpis: *Reč priama, nepriama (Oratio directa, indirecta) a polopriama.* Zrejme na výraz „polopriamy" nenašlo sa v latinčine paralely. Ďalej necitovanie autora pri dosť značnom počte dokladového materiálu a nakoniec závažný metodologický nedostatok: používanie termínov z rozličných rovín v tom istom kontexte. Je to chyba logická i chyba štylizácie. Napr. na str. 14 sa hovorí: Myšlienku, v ktorej sú dve alebo viac určitých slovies...; o niečo nižšie: Ak je vo vete niekoľko určitých slovies; a ešte o niečo nižšie: Ak sú v myšlienke synonymické prísudkové slovesá... — Hovorí sa tu termínmi až z troch rozličných rovín: logickej, morfologickej a syntaktickej. — Podobne na str. 50: Prívlastok (rovina syntaktická) rozvíja podstatné meno (rovina morfologická) alebo iné spodstatnené slovo (rovina lexikálna). — Treba preto ešte raz zhrnúť: podľa toho, na akom jazykovom pláne sa pohybujeme, nevyhnutne musíme rešpektovať a používať adekvátne termíny.

I keď sme mali mnohé pripomienky a výhrady k spracovaniu skladby v *Slovenskej syntaxi,* opakujeme to, čo sme povedali už na začiatku: treba nám privítať toto prvé ucelené dielo o slovenskej skladbe so všetkou vážnosťou a poďakovať sa autorovi, že sa podujal na vec ťažkú a zodpovednú. Vcelku podarilo sa mu splniť i druhú z úloh, ktoré si vytýčil na začiatku svojej práce: ucelenou, prístupnou a v každej súvislosti názornou príručkou o slovenskej skladbe pomôcť učiteľom slovenčiny na školách v ich namáhavej práci. V tomto smere je Orlovského *Slovenská syntax* dielom veľmi užitočným a potrebným. Najmä dokladový materiál i napriek spomínaným chybám má veľkú cenu a bude vždy dobrou ilustračnou pomôckou pri výklade slovenskej skladby na našich školách a východiskom pre ďalší výskum.

F. Kočiš

Žúžoľ. — V Slovenskej reči VI, 1937—38, 266 bola uverejnená drobná poznámka, v ktorej sa dokazovalo, že v spisovnej slovenčine je náležitý tvar *žúžoľ* a že netreba pripúšťať nárečový variant *žúžeľ*. Pritom sa spomenulo, že slovo *žúžoľ* sa v ľudovej reči používa iba na severnom strednom Slovensku, najmä na Orave, v Turci a na Pohroní. Toto konštatovanie ako aj požadovanú normu pre spisovný jazyk pokladáme za správne.

V Kálalovom *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí* ako aj v *Slovenskom frazeologickom slovníku* P. Tvrdého sa uvádza, že v slove *žúžoľ* ide o podstatné meno s významom „uhoľ". Ale toto podstatné meno nepomenúva nijakú realitu. Používa sa predovšetkým v spojeniach *čierny ako žúžoľ, vlasy (oči, fúzy) ako žúžoľ*, zriedkavejšie aj v spojeniach *spáliť niečo na žúžoľ, zhorieť na žúžoľ*. Tu všade možno namiesto slova *žúžoľ* použiť podstatné meno *uhoľ: čierny ako uhoľ, vlasy ako uhoľ, zhorieť na uhoľ*. Ukazuje sa teda, že slová *žúžoľ* a *uhoľ* sú synonymá.

Z uvedenej významovej zhody sa usudzovalo, že slovo *žúžoľ* vzniklo vlastne zo slova *uhoľ*, a to pravdepodobne hláskovou zmenou na začiatku slova podľa slova *žižavý* a pod. Takýto výklad uvádza aj V. Machek v svojom *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského*. No s týmto výkladom ťažko súhlasiť práve z tej príčiny, že sa slovo *žúžoľ* okrem uvedených spojení v slovenčine nepoužíva.

Oveľa pravdepodobnejším sa zdá výklad, že sa slovo *žúžoľ* iba v uvedených spojeniach dostalo do severostredoslovenských nárečí z poľštiny. K tomuto predpokladu nás vedie skutočnosť, že v poľštine (a v žiadnom inom slovanskom jazyku) je bežné substantívum *żużel* vo význame „troska", „škvara".

Je možné, že slovo *żużel* v poľštine vzniklo tak, ako to predpokladá prof. Machek pre slovenčinu. Ale zdá sa, že do slovenčiny prešlo už hotové slovo *žúžoľ/žúžeľ*.

J. Ružička

Kvantita slova okruhliak. — Slovo *okruhliak* je utvorené sufixom *-iak* od prídavného mena *okrúhly*. Vzniká otázka, či krátke *-u-* v korennej slabike pred príponou *-iak* je náležité, alebo či sa má zachovať dlhá samohláska v koreni (porušenie rytmického zákona). Najprv si povšimnime, čo hovorí materiál zhromaždený v kartotéke ÚSJ. Na formu *okruhliak* sme našli v materiáli päť dokladov zväčša z odbornej literatúry alebo z učebníc; jeden doklad je na odvodený deminutívny tvar *okruhliačik* (Martinka, *Predkovia*). Na formu *okrúhliak* máme len jediný doklad.

Z dokladov sa ukazuje, že slovo *okruhliak (okrúhliak)* má dva významy: 1. okrúhly, vyhladený kameň, okružliak, a 2. (lesnícky termín) neštiepané poleno o hrúbke 14 cm a vyššie. (Pozri *Lesnícky terminologický slovník*, Bratislava 1953, kde sa uvádza termín *okruhliak* s výkladom.) Ako sme spomenuli, v prevažnej väčšine dokladov sa skracuje korenná morféma v slove *okruhliak*. Materiál svedčí teda v prospech krátkeho *-u-* v korennej slabike. Ďalej za krátkosť hovorí i to, že slovo *okruhliak* ako lesnícky termín je normované v *Lesníckom terminologickom slovníku* s krátkym *-u-*. Aj *Terminológia vodného hospodárstva III* (SAV, Bra-

tislava 1955) uvádza termín *okruhliaky* s krátkym *-u-*. Do istej miery vplýva na krátkosť *u* v koreni i synonymný výraz *okružliak*.

Za dĺžku (okrúhliak) by hovorilo stavové sloveso *okrúhlieť*, na ktoré máme jeden doklad od Jesenského: *Len čo počnú dievčatá okrúhlieť, už sú zvedavé na svojho budúceho.* Za dĺžku by svedčilo ešte konštatovanie L. Dvončа o povahe sufixu *-iak* z hľadiska rytmického zákona. (Pozri *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava, 1955, 42—44.) V c. d. sa uvádza, že sufix *-iak* sa neskracuje po predchádzajúcej dĺžke. Teda v slovách so sufixom *-iak* sa porušuje rytmický zákon. Vieme však, že pri iných odvodzovacích príponách sa často skracuje predchádzajúca slabika v slove (napr. pri príponách *-ár, -iar, -áreň, -iareň, -ák: stôl — stolár, kôň — koniar, umývať — umyváreň, údiť — udiareň, spievať — spevák).* Nazdávame sa, že i pred sufixom *-iak* možno skrátiť korennú slabiku (svedčí o tom materiál slova *okruhliak*), i keď to bude zaiste veľmi zriedkavo.

Ukazuje sa, že dôvody pre krátkosť korennej slabiky v slove *okruhliak* sú závažnejšie. Preto bude potrebné v chystanom 2. diele Slovníka slovenského jazyka zachytiť výraz *okruhliak (okruhliačik)* s krátkym *-u-*.

Š. Vragaš

Siedmak, siedmačka (nie „sedmák, sedmáčka"). — Mená nositeľa vlastnosti sa tvoria od prídavných mien, radových alebo rozčleňovacích čísloviek okrem iných prípon príponou *-ák, -ak* (po predchádzajúcej dlhej slabike), *-iak* (po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske), napr. *dobrý — dobrák, sprostý — sprosták; prvý — prvák, druhý — druhák, štvrtý — štvrták, tretí — tretiak,* ale *piaty — piatak* (iné je hovorové zastarané *päták* „desaťhaliernik"), *šiesty — šiestak* (iné je hovorové zastarané *šesták* „dvadsaťhaliernik"; bližší výklad pre češtinu v *Příručnom slovníku jazyka českého), siedmy — siedmak* (a nie „sedmák"), *ôsmy — ôsmak, deviaty — deviatak, desiaty — desiatak, jedenásty — jedenástak* a práve tak bude aj *dvanásty — dvanástak* „žiak 12. ročníka".

Prechýlenými pomenovaniami sa označujú **žiačky**, napr. *piatačka, šiestačka, siedmačka* atď. Príslušné prídavné mená znejú *prvácky, piatacký, (piatacké výkresy), šiestacký, siedmacký* atď. a príslovky *prvácky (píše prvácky* „ako prvák, ako žiak 1. ročníka"), *druháčky* (iné sú zriedkavé). Zdrobnené podstatné mená budú napr. *prváčik, piatačik* a pod.

Z rozčleňovacích čísloviek sú utvorené napr. poľovnícke termíny *šestorák* „srnec so šiestimi výsadami na parohoch", *dvanástorák* „jeleň s dvanástimi výsadami na parohoch", *dvadsatorák* „jeleň s dvadsiatimi výsadami na parohoch" a i.

Pomenovanie žiaka 7. ročníka *siedmak* má nárečové obmeny: *siedmák, siadmák, siädmák, sedmák, sédmák* a pod. podľa nárečových oblastí.

V školskej praxi sa používajú podoby *siedmak — siedmaci, sedmák — sedmáci,* ba i *siedmák — siedmáci* (podobne *šiesták — šiestáci* s nenáležitým porušením rytmického krátenia slabík; Slovenský jazyk a literatúra v škole 4, 1958, 181).

Ide o to, ktorá podoba je v spisovnej slovenčine správna, a teda i pre učiteľov a žiakov záväzná.

Slová *prvák, druhák, tretiak — tretiačka, sedmák* sú aj v slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu,* zrevid. vyd. z r. 1957. Nie sú zachytené: *štvrták, piatak, šiestak, siedmak, ôsmak* ... a k nim podoby v ženskom rode. Zato však sa uvádzajú v škole doživšie: *primán — primánka, sekundán* — forma ženského rodu neuvedená, *tercián — terciánka, kvartán — kvartánka, kvintán — kvintánka,*

sextán — sextánka, septimán — septimánka, oktaván — oktavánka. Pravda, slovníková časť Pravidiel nemá za cieľ vyčerpať slovnú zásobu spisovnej slovenčiny.

Novšie slová *deviatak — deviatačka, desiatak — desiatačka, jedenástak — jedenástačka* a *dvanástak — dvanástačka* sú správne tvorené a bežne sa používajú. (Pozri aj Ján Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, str. 93—94; V. Uhlár, *Žiaci ôsmeho, deviateho, desiateho, jedenásteho ročníka: ôsmaci, deviataci, desiataci, jedenástaci,* Sloven. reč 20, 1955, str. 53—54.)

Prekvapuje, že nenáležitý tvar „sedmák" figuruje preberaním vo všetkých vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu (okrem prvého vydania z r. 1931, kde sa v slovníkovej časti neuvádza), ba v Pravidlách z r. 1940 i v revidovanom vydaní z r. 1949 je pri ňom aj nepoužívaný a osihotený archaizmus *sedmotriednik,* pripomínajúci slovenčinu obdobia prvého slovenského gymnázia v gemerskej Revúcej v minulom storočí. Porov.: *... a ja som veru nemal ani pochopu, čo má vedieť p r v o t r i e d n i k* (Michal Bodický, Slovenské pohľady 36, 1916, 206, 217). — *Brat, ako revúcky s e d m o t r i e d n i k, šiel bol tiež supplikovať, ale do Pešti* (tamže, roč. 37, 1919, 12). — *... schádzali sa k nám najmä o s m o t r i e d n i c i ...* (tamže, 13). — A ešte pre staršie obdobie porov.: *S e d m o k l a s n í k, a tretí koreň, to je taký rozdiel ako Kamčatka a palma!* (Martin Kukučín, Mladé letá, 2. vyd., Bratislava 1957, 107) — *„Mama moja, mama!" zvolal trasľavým hlasom, nepochopujúc ani, čo mu prišlo na um volať v takomto položení mamu: jemu — s e d m o k l a s n í k o v i !* (tamže, 107) — *A ja viem, kto je ten Jahoda? O s m o k l a s n í k a — vyparádený motýľ!* (tamže, 150)

Hoci tvar „sedmák" sa už r. 1955 na uvedenom mieste v Slovenskej reči nepokladá za spisovný, nachádzame ho opäť v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1957, zrevid. vyd., str. 341.

Tvar „sedmák" v excerpčnom materiáli pre normatívny slovník spisovnej slovenčiny nie je doložený. Pravda, aj tvar *siedmak* je zachytený len raz: *... lebo hoci chodí len do V. triedy, na literárnom súbehu ústavu vyhral v predošlom školskom roku rovno spred nosa s i e d m a k o v a ôsmakov prvú cenu ...* (Štefan Letz, Eminent Duhovič, 1. vyd., Bratislava 1954, 54).

Niet pochybnosti, že v *Slovníku slovenského jazyka* bude zaznamenané slovo *siedmak* „žiak siedmeho ročníka" a od neho odvodené prechýlené podstatné meno *siedmačka,* pravda, so štylistickým označením „hovorové".

Bežné sú dosiaľ pomenovania *prvoročiak, druhoročiak* atď. na vysokých školách.

Napokon možno poznamenať, že jednoslovné pomenovania tohto typu (*prvák* < žiak prvej triedy) vznikajú v jazyku pred našimi očami z viacslovných pomenovaní. Z profesionálneho slangu cez hovorovú reč po istom čase prechádzajú do spisovného jazyka (porov. spisovné *činž-iak* < čes. *činž-ák* < nem. *Zins-haus* „nájomný dom").

Pomenovania *piatak — piatačka, šiestak — šiestačka, siedmak — siedmačka, ôsmak — ôsmačka, deviatak — deviatačka, desiatak — desiatačka, jedenástak — jedenástačka, dvanástak — dvanástačka* sú charakteristické pre hovorovú reč. Sú však utvorené náležite podľa bežných slovotvorných postupov v spisovnej slovenčine. Podoba „sedmák" je nenáležitá, nespisovná.

A. Keder

Knieža, str. i m. — Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953, resp. zrevid. vyd. z r. 1957, uvádzajú slovo *knieža* takto: *knieža, -ať a, mn. č. -atá, -at str. i m.*

Podľa toho slovo *knieža* je rodu mužského alebo stredného. Zmena gramatického rodu pri slove *knieža* sa výrazne prejavuje pri prídavnom mene ako prívlastku (*ruský knieža — ruské knieža, veľkomoravský knieža — veľkomoravské knieža*), prísudku (*knieža je nahnevaný — knieža je nahnevané*) alebo doplnku (*knieža sa vrátil vyliečený — knieža sa vrátilo vyliečené*), ako aj pri slovesnom tvare, ktorý sa s ním zhoduje v rode, čísle a páde (*knieža bol nahnevaný — knieža bolo nahnevané, knieža vydal rozkaz — knieža vydalo rozkaz*).

Mužský rod popri strednom rode je pri tomto slove celkom ľahko vysvetliteľný. Podstatné mená stredného rodu vzoru *dievča,* ku ktorému patrí aj slovo *knieža,* obyčajne označujú mláďatá ľudí a zvierat (*dieťa, dojča, chlapča, teľa, húsa* a pod.) Slovom *knieža* sa však neoznačuje mláďa, ale dospelá osoba mužského rodu. Preto namiesto stredného rodu podst. mena *knieža* ako čisto gramatického rodu sa stále viac uplatňuje mužský rod ako prirodzený rod. Pre budúcnosť možno rátať so vzrastajúcim uplatňovaním sa mužského rodu pri tomto slove.

Podstatné meno *knieža* môžeme podľa platnej normy používať v mužskom alebo strednom rode podľa svojho uváženia. Treba však zdôrazniť, že „ľubovoľné" používanie rodu tohto slova má svoje hranice, takže nejde o absolútnu ľubovoľnosť. Autor, ktorý používa slovo *knieža,* má ho v rámci celého článku alebo celej knižnej práce používať len v jednej rodovej podobe. Vzájomné miešanie oboch rodových podôb v rámci jedného článku alebo diela pôsobí rušivo a je svedectvom menšej autorskej a redakčnej starostlivosti o jazykovú stránku práce.

S takýmto stavom stretli sme sa napríklad v preklade románu japonského pokrokového autora Teru Takakuru *Vody Hakone,* ktorý vyšiel v r. 1959 v Spoločnosti priateľov krásnych kníh (prel. Imrich Zálupský). Niekoľko príkladov na mužský rod slova *knieža: Aj knieža z Dewy sa nedávno pustil do budovania mohutného zavlažovacieho systému...* (71), *Knieža z Uty sa zrazu strhol a obzrel sa* (102), *Práve v tom čase nastúpil do funkcie predsedu Rady starších knieža z Uty* (104), *Knieža z Uty sedí so zatvorenými očami a opiera si zložený vejár o bok. Pri posledných slovách kniežaťa z Dewy otvoril oči* (109), *Knieža z Uty tresol vejárom* (109). Naproti tomu nachádzame tu aj stredný rod tohože slova: *Ricu by sa čudovala, keby vedela, že si ho dnes predvolalo do svojej rezidencie samo knieža z Uty* (68), *Knieža z Uty je prekvapené* (107), *Knieža z Uty spomenulo si na svoju rodinu* (103), *Bola už hlboká noc, keď knieža z Uty vyšlo zo zasadacej siene a sadlo si do nosidiel* (109), *A v tom si knieža z Uty na čosi spomenulo* (109), *Knieža z Uty pozrelo na syna* (110), *Ono stalo sa dačo nepochopiteľného: knieža z Uty zdvihlo obidve ruky, vystrčené ukazováky priložilo si k sluchám a napodobnilo tak rohy* (111), *Knieža z Uty v pomykove spustilo ruky* (111). Ba dokonca v dvoch susediacich vetách nachádzame raz stredný a raz mužský rod: *Knieža z Uty sa teraz presvedčilo, že politika „božského vládcu" Ijejasa, politika „uzavretej skupiny" bola veru správna. Preto sa rozhodol všemožne ju uskutočňovať* (105).

S podobným nedopatrením stretávame sa napr. aj v preklade románu Leva Nikolajeviča Tolstého *Hadži Murat* (prel. H. Jaďuďová, Bratislava 1959): *V piesni sa vravelo o tom, ako džigit Gamzat so svojimi junákmi prihnal z ruskej strany stádo bielych koňov (!), ako ho potom za Terekom dostihol ruský knieža...* (40), *Hral s ním gruzínsky knieža...* (17) atď., ale: *Nepísal som Vám poslednou poštou, milé knieža* (24).

Uveďme si nakoniec ešte doklady z výberu rozprávok z celého sveta, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Mladé letá v r. 1959 pod názvom *Z rozprávky do rozprávky: Žil raz v Kijeve knieža a pri Kijeve drak, ktorému rok čo rok posielali daň* (29), *Knieža sa sprvu zaradoval* (30), *Knieža rozkázal starkého chytiť a potrestať* (145), *Až bude mesiac v splne, musím odniesť saméhо kniežaťa* (318), ale: *A v chvíli stromy zakvitli a rozvoniavali tak utešene, že naradovanému knieža starčeka bohato obdarovalo a pozvalo do zámku, kde si ho veľmi uctili* (145), *Aj on chcel nechať pre kniežа rozkvitnúť stromy, keď to starčekovi prinieslo také šťastie* (145), *Blázon, mne teraz nejde o kniežа!* (319), *Ako to sprvu kniežaťu želali, tak ho teraz ľutovali, lebo odvtedy, ako sa polepšil, nik si nemohol poriadnejšie kniežа ani žiadať* (319).

Znovu opakujeme, že v rámci jedného článku alebo diela je potrebné pridržiavať sa jedného rodu podstatného mena *knieža.*

L. Dvonč

Je slovo Postupim mužského alebo ženského rodu? — Pri skloňovaní slova *Postupim* vznikajú rozpaky nad tým, podľa akého vzoru sa má skloňovať. Ide vlastne o otázku, či slovo *Postupim* je mužského alebo ženského rodu. Pravidlá slovenského pravopisu sa o slove *Postupim* nezmieňujú ani vo všeobecnej časti (v *Pravopisných a gramatických pravidlách),* ani v slovníkovej časti (v *Pravopisnom a gramatickom slovníku).* V slovníkovej časti je len združené pomenovanie *Postupimská dohoda,* ktoré treba písať s veľkým začiatočným písmenom.

Slovo *Postupim* je vlastné meno mesta a končí sa na spoluhlásku. Pri odpovedi na otázku o skloňovaní tohto slova treba nám preskúmať gramatický rod vlastných mien miest zakončených na spoluhlásku. V spisovnej slovenčine sú takéto slová mužského alebo ženského rodu; v strednom rode sa takéto mená nevyskytujú.

Vlastné mená miest zakončené na spoluhlásku, ktoré majú mužský gramatický rod, sú veľmi početné. Patria ku gramatickým vzorom „dub" a „stroj". Podívajme sa na ne stručne podľa ich hláskového zakončenia. Ku vzoru „dub" patria mená na *-d* (najmä mená na *-hrad, -grad, -horod, -gorod*), napr. *Madrid, Belehrad, Stalingrad, Užhorod, Novgorod,* mená na *-b,* napr. *Záhreb,* početné mená na *-g* (najmä na *-burg, -berg, -borg* a pod.), napr. *Hamburg, Salzburg, Oldenburg, Bamberg, Viborg,* zo slov na *-k* domáce mená *Ružomberok, Kežmarok* atď., ruské mená na *-sk,* napr. *Novosibirsk, Sverdlovsk, Minsk, Archangelsk,* ďalej mená na *-l, -m, -n, -s, -t, -v, -z,* napr. *Neapol, Štokholm, Jeruzalem, Rím, Ostrihom, Charbín, Berlín, Kubín, Trenčín, Zvolen, Lyon, Tunis, Čeklís, Tripolis, Trident, Telgárt, Leopoldov, Ľvov, Kišinev, Kijev, Boleráz, Prievoz* atď. Ku gramatickému vzoru „stroj" patria slová na *-ec,* napr. *Tisovec, Plešivec,* juhoslovanské mená na *-ac,* napr. *Karlovac, Oplenac,* mená na *-j,* napr. *Šanghaj,* mená na *-ž,* napr. *Paríž* atď.

Vlastné mená miest zakončené na spoluhlásku sú zriedkavejšie ženského rodu. Patria sem ponajprv početnejšie mená na *-ň,* napr. *Radvaň, Viedeň, Plzeň, Kodaň, Poznaň.* Ďalej sem patria mená na *-šť,* napr. *Lešť, Budapešť, Bukurešť.* Ženského rodu — ako sa o tom môžeme výslovne dočítať v Pravidlách slovenského pravopisu — sú aj české miestne názvy na *-v.* Tieto mená zachovávajú gramatický rod podľa češtiny aj v slovenčine, napr. *(Mladá) Boleslav, Břeclav, Čáslav, Soběslav* a pod.

Dotkli sme sa tu gramatického rodu českých miestnych vlastných mien v spisovnej slovenčine. Pri úvahe o gramatickom rode vlastných mien v spisovnej slovenčine je dôležité všimnúť si, aký majú gramatický rod v spisovnej slovenčine niektoré české vlastné mená miest. V Pravidlách (zrevid. vyd. z r. 1957, str. 86) sa výslovne uvádza, že niektoré české mená, a to české miestne mená zakončené na spoluhlásku, menia v slovenčine gramatický rod. Napríklad názvy *Olomouc, Příbram, Chrudim, Kouřim, Vlašim, Litomyšl* sú na rozdiel od češtiny v slovenčine mužského rodu. Možno ukázať, že aj niektoré ďalšie takéto slová sa v spisovnej slovenčine stávajú podstatnými menami mužského rodu. Napríklad mená *Břeclav, Choceň* sa v hovorovej reči často používajú ako podst. mená muž. rodu. Táto skutočnosť nás ani neprekvapuje. Stačí si uvedomiť, že ide o názvy miest, s ktorými sa Slováci pri svojich cestách v Čechách a na Morave najviac oboznamujú, pretože uvedené mestá ležia na dôležitej železničnej trati Bratislava — Praha.

Z tohto prehľadu sa ukazuje, že v spisovnej slovenčine vlastné mená miest zakončené na spoluhlásku sú predovšetkým mužského rodu. Pri niektorých podstatných menách miest takto zakončených pozorujeme okrem toho snahu o ich prechod zo ženského do mužského rodu. Príslušnosť k mužskému rodu sa markantnejšie prejavuje v porovnaní s češtinou, kde vlastné mená miest zakončené na spoluhlásku majú ženský rod častejšie ako v slovenčine. Pozorovali sme tiež, že mená na *-m* (takto je zakončené slovo *Postupim*, o ktoré nám tu ide) sú mužského rodu, a to aj české vlastné mená miest na *-m*, ktoré sú v češtine ženského rodu (porov. *Kouřim, Vlašim, Chrudim, Příbram*).

Doterajší rozbor ukazuje, že slovo *Postupim* by malo byť mužského rodu. Na mužské skloňovanie však môžeme uviesť aj konkrétne doklady, ktoré sme si vyexcerpovali z Pravdy, a to z ročníka 1945. Pred začatím Postupimskej konferencie sa v čís. 118 používa ešte tvar lok. sg. *v Postupimi*, teda tvar podľa vzoru „kosť". Ale už v nasledujúcich číslach po celý čas trvania tejto konferencie a ešte aj po jej skončení čítame už jedine tvar gen. sg. *(do) Postupima* (čís. 129, str. 3) a tvar lok. sg. *(v) Postupime* (čís. 119, 121, 122, 123, 126, 129, 131, 132, 133, 135, 136; v čís. 119 na 1. str., v ostatných číslach na 3. str.), teda tvary podľa vzoru „dub". Výslovne treba ešte pripomenúť, že v gen. sg. je tu prípona *-a* (tak ako pri slovách *Jeruzalem, Rím* a pod.).

Podľa toho slovo *Postupim* má v spisovnej slovenčine mužský rod a skloňuje sa podľa vzoru „dub" (2. p. jedn. č. *z Postupima*, 3. p. *k Postupimu*, 6. p. *v Postupime*, 7. p. *nad Postupimom*).

L. Dvonč

O väzbe začať s niečím. — J. F. z Banskej Bystrice: „V novinách veľmi často čítam, že tí a tí už s niečím začali, že jeden alebo druhý podnik už s niečím začal, napríklad s výstavbou. Chcel by som vedieť, či sa namiesto začať niečo môže používať aj začať s niečím. Viete, mne sa to, poviem pravdu, nepáči."

Odpoveď: Keď spozorujeme pri čítaní istý jazykový jav (napríklad slovo, slovné spojenie, väzbu), ktorý sme doteraz nepočuli a hádam ani nečítali, nezaškodí, keď si o tom urobíme zápis a poznámku. Takéto poznámky si majú robiť najmä tí, čo vo svojom povolaní musia hovoriť starostlivo. Škoda, že ste nám neposlali hoc len jeden výpisok. Takto sa budeme môcť opierať len o výpisky z nášho archívu. Z celého radu dokladov z dennej tlače vyberáme tieto:

Tohto týždňa budeme s opravami hotoví a začiatkom budúceho začneme so zberom krmovín už naplno. — V auguste minulého roku začali pracujúci Pozemných stavieb v Nitre s výstavbou moderného jedenásťposchodového internátu Vysokej školy poľnohospodárskej. — S generálnou opravou sme začali trochu oneskorene, len v marci.

Keď sme si prezreli doklady na väzbu *začať s niečím* v archíve Ústavu slovenského jazyka, zistili sme, že sú len z novších čias. Väzbu slovesa *začať, začínať* so 7. pádom poznáme ako celkom bežnú napríklad z vyčítavých viet typu *Už zasa s tým začínaš!* alebo zo spojení, ako je ... *začal so synovou svadbou.* V takýchto prípadoch je sloveso *začať s niečím* plnovýznamovým slovesom a má význam „začať niečo robiť" alebo „začať o niečom hovoriť". Z takýchto prípadov sa väzba slovesa *začať s niečím* rozšírila aj do takých súvislostí, kde má funkciu pomocnú a kde by sme radšej videli väzbu priamu (plnšiu), teda s jednoduchým štvrtým pádom alebo s neurčitkom, napr. *začať zber, začať výstavbu, začať stavať* (= *začať* + neurčitok alebo 4. pád dejového podst. mena). Domnievame sa, že väzbu *začať s niečím* možno vyvodzovať aj zo spojení *začať prácu s niečím*, z ktorých sa časom vynechalo slovo *prácu* (= dejový predmet).

Záväznú odpoveď na otázku zatiaľ ešte nedávame. Chceme tento problém podrobnejšie preštudovať a potom ho rozriešiť v súvislosti s inými väzbami v samostatnom článku. Nateraz len toľkoto. — Väzbu *začať* s predložkovým inštrumentálom nepokladáme za chybnú; no máme dojem, že v daktorých prípadoch sa naozaj zabúda na priame väzby slovesa *začať* (+ akuzatív alebo infinitív). Máme teda výhrady len k jej frekvencii; stala sa totiž módnou, ak možno tak povedať, vychytenou. Pravdaže, na škodu štýlu. Keď totiž máme niekoľko rovnocenných jazykových prostriedkov, nepoužívame jednotvárne iba jeden z nich, lež vyvážene všetky, tým viac, keď ide o prostriedok takmer výnimočný.

O skloňovaní miestnych mien typu Dubie. — M. M. z Koprivnice, okres Giraltovce: „V tomto školskom roku bola zriadená jednotriedna národná škola v osade, ktorá sa volá Dubie. Novozriadené riaditeľstvo školy má na úradnej pečiatke text ‚Riaditeľstvo Národnej školy v Dubiom'. Podľa pravidiel o skloňovaní podst. mien stredného rodu by mal text znieť takto: Riaditeľstvo Národnej školy v Dubí. Za

tento tvar sa vyslovili aj iní súdruhovia učitelia v Koprivnici, ale pretože máme v našom okrese aj dedinu Babie a názov ‚Riaditeľstvo Národnej školy v Babiom' sa nám zdá byť správny, prosíme Vás, aby ste nám pomohli."

Odpoveď: Ide o zemepisné (miestne) mená, ktoré sú zakončené príponou *-ie.* Túto príponu majú tie zemepisné mená, ktoré vznikli z tvaru stredného rodu takzvaných zvieracích, alebo vôbec druhových prídavných mien, a potom tie, čo vznikli z predložkových výrazov *(za Váhom — Závažie).*

Do prvej skupiny patria napríklad: *Vranie* (porov. *vraní — vrania — vranie), Jastrabie (jastrabí — jastrabia — jastrabie); Medvedzie (medvedí — medvedia — medvedie).* — Ako vidieť, posledné má nárečovú podobu. — Sem patrí aj miestne meno *Babie,* o ktoré nám práve ide. Podľa pôvodu je ono druhové prídavné meno; takéto príd. mená sa kde-tu odvodzujú aj od osobných podst. mien.

Do druhej skupiny patria napríklad tieto miestne mená: *Zádubnie, Závodie, Závažie, Záturčie (za Dubňom, za vodou, za Váhom, za Turcom).*

Napokon treba uviesť tretiu skupinu, a práve do tej patrí miestne meno *Dubie.* Zahrňujú sa do nej zemepisné mená, ktoré vznikli z hromadných podstatných mien, ako je *Tŕnie* (porov. *tŕnie*).

Mená ako *Dubie* a *Babie* treba teda skloňovať podľa vzoru *vysvedčenie,* i keď niektoré z nich boli pôvodne prídavnými menami a podľa nich sa aj skloňovali. — Tak je to aj v našich nárečiach. Je to sprievodný znak ich spodstatnenia (substantivizácie). Správne teda povieme *Išiel som včera z D u b i a; Jeho syn učí v B a b í.* Podľa toho za správne pokladáme len označenie *Riaditeľstvo* (vnútri vety píšeme *riaditeľstvo*) *Národnej školy v Dubí* a *Riaditeľstvo Národnej školy v Babí.*

Ešte poznámka k tvarom „v Dubiom", „v Babiom". I keby sa tieto miestne mená skloňovali ako prídavné mená mäkkého zakončenia — teda podľa vzoru *cudzí* — nemohli by mať zakončenie „-iom" alebo „-iou". Nehovoríme a nepíšeme „pod Babiou horou", lež *pod Babou horou* (porov. *cudzou*). Tvary „Babiom", „Babiou" by obsahovali dvojhlásku „io", a tej v spisovnej slovenčine niet. (Podľa vzoru *cudzí* by sme mali tvary: „z Babieho", „k Babiemu", „o Babom", „s Babím", ako *babie leto, babieho leta* atď.). Bolo by užitočné, keby nám náš dopisovateľ podrobnejšie rozviedol miestny úzus pri používaní mena *Babie.*

Podrobnejšie o skloňovaní miestnych mien typu *Jastrabie* sa môžete dočítať v článku Marty M a r s i n o v e j *Skloňovanie podstatných mien typu Jastrabie,* SR 15, 1949/1950, 299—308. O názve *Babie* sa tu výslovne píše na str. 305.

Radíme hovoriť a písať *v Dubí, z Dubia, v Babí, z Babia* priam tak ako *vo Vraní, v Medvedzí, v Závaží; z Vrania, z Medvedzia, zo Závažia.*

O vetách s podmetom nikto a každý. — J. V. z Ružomberka: „V spisovnej slovenčine sa často vyskytujú vety a výrazy, ktoré svojím pravým významom nevyjadrujú to, čo vlastne nimi chceme vyjadriť. Máme napríklad vetu: ‚Nikto nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok'. Chceme tým vyjadriť, že každý človek nemyslí na dom, na pohodlie a na spánok. Keď sa však hlbšie zamyslíme nad významom výrazu ‚Nikto nemyslí', prídeme na to, že vlastne znamená, že „Každý myslí". Podľa mňa by veta mala znieť správne takto: ‚Každý nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok'."

Odpoveď: Zaviedlo by nás to priďaleko, keby sme začali porovnávať jazyk (reč) a logiku. Zjednodušene možno povedať, že jazyk má v mnohých prípadoch svoju

logiku, ktorá je dôsledkom ustálenia istého slovného materiálu a vyjadrovacích postupov, dlhý čas používaných v presnom význame. Tak je to aj vo vetách, ktoré Vás z prísneho logického stanoviska trápia a žiadate (ak Vaša mienka obstojí), aby sme sa postarali o nápravu.

Domnievate sa, že vetu *Nikto nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok* treba nahradiť vetou ‚Každý nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok'. Lenže takouto náhradou by sme sa dostali do sporu s ustáleným spôsobom vyjadrovania. V spisovnej slovenčine totiž veta *Nikto nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok* znamená *Ani jeden nemyslí ... = Niet jediného, kto by myslel na dom, na pohodlie, na spánok.* V bežnej reči teda *Nikto nemyslí ...* neznačí „Každý myslí ...", ale že niet jediného, čo by sa príslušnou činnosťou zapodieval. Pozoruhodné je, že vety s podmetom *Nikto* používame len so záporným prísudkom *Nikto nemyslí ...* (Nemožno povedať „Nikto myslí"). Naproti tomu vety s podmetom *Každý* používame s kladným i záporným prísudkom. Napríklad: 1. *Každý sa z teba smeje.* 2. *Každý sa z teba nesmeje.* Prvú vetu vysvetľovať vari netreba. Prísudok *smeje sa z teba* platí všeobecne. Veta vypovedá, že označenú činnosť vykonávajú príslušníci istého kolektívu bez výnimky; vykonáva ju jeden, druhý, ... i posledný. To je takzvaná všeobecná kladná výpoveď. Naproti tomu druhá veta vyslovuje, že sa jeden z kolektívu smeje, iný nie: prísudok sa nevzťahuje na všetkých členov kolektívu. Druhú vetu *Každý sa z teba nesmeje* možno rovnocenne vypovedať aj takto *Nie každý sa smeje.* Obidve vety vyslovujú, že daná činnosť *(smeje sa z teba)* sa pririeka len podaktorým členom kolektívu.

Z toho, čo sme povedali, vychodí, že opak významu vety *Nikto nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok* sa vyjadruje vetou *Každý myslí na dom, na pohodlie, na spánok.*

Ukazuje sa, že vetu *Nikto nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok* nebudeme môcť nahradiť vetou „Každý myslí na dom, na pohodlie, na spánok", lebo tieto dve vety nie sú rovnoznačné; ba naopak, sú podľa zaužívaného spôsobu vyjadrovania práve významovo protikladné.

A teraz ešte o vetách *Všetci myslia ...* a *Všetci nemyslia ...* (= *Nie všetci myslia).* Veta *Všetci myslia ...* je rovnocenná s vetou *Každý myslí ...* Rozdiel je iba v tom, že veta *Všetci myslia ...* tlmočí celkový pohľad, naproti tomu vo vete *Každý myslí ...* akoby sa usudzovalo o každom jednotlivcovi osobitne. Ďalej veta *Všetci nemyslia ... (= Nie všetci myslia)* je rovnocenná s vetou *Každý nemyslí (= Nie každý myslí).*

Ako vidieť, nechceme a nebudeme na doterajšom zaužívanom vyjadrovaní v týchto prípadoch nič meniť, i keď azda na hodinách alebo na kurze logiky by mohla byť reč o „nesúlade" medzi logikou a jazykom.

Ešte raz. Všeobecne kladný výrok vyslovuje veta: *Každý myslí (= Všetci myslia) na dom, na pohodlie, na spánok;* všeobecný záporný výrok vypovedáme vetou *Nikto nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok.* Naproti tomu výrok, ktorý čiastočne platí a čiastočne neplatí, má tieto významovo rovnocenné varianty: 1. *Každý nemyslí na dom, na pohodlie, na spánok.* 2. *Nie každý myslí ...* 3. *Všetci nemyslia ...* 4. *Nie všetci myslia ...*

G. Horák

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Kolektív
TERMINOLÓGIA BOTANICKEJ MORFOLÓGIE
Tem. sk. 12, 240 str., 63 obr., brož. Kčs 10,50

Slovník obsahuje názvy častí semenných rastlín, ako názvy koreňa, osi, listu, kvetu, plodu a semena. Ďalej ustaľuje názvy papraďorastov, machorastov, lišajníkov, húb, siníc, rias a baktérií. Tieto názvy sú zostavené systematicky a preto je slovník na konci doplnený abecedným indexom latinských a slovenských názvov.

V slovníku sú sústavne spracované názvy jednotlivých druhov a súčiastok kvetu, listu, plodu, semien a koreňa. V osobitných kapitolách sú spracované morfologické názvy baktérií, húb, lišajníkov, machorastov a papraďorastov. Pri tvorení nových termínov sa komisia opierala predovšetkým o názvy v slovanských jazykoch, pri názvoch menej známych ústrojov rastlín sa ponechali medzinárodné názvy. Výklady jednotlivých termínov sú bohato ilustrované kresbami.

Po vydaní botanickej nomenklatúry (r. 1954) znamená *Terminológia botanickej morfológie* ďalší krok k ustáleniu terminológie prírodných vied v slovenčine.

J. Horecký
SLOVOTVORNÁ SÚSTAVA SLOVENČINY
Tem. sk. 12, 224 str., brož. Kčs 15,—

Autor pracuje už viac rokov v oblasti odborného názvoslovia. Venuje sa otázkam tvorenia slov v súvislosti s otázkami ustaľovania a tvorenia odbornej terminológie. Hlavným cieľom jeho práce je zvládnuť slovotvornú sústavu celého slovenského jazyka, teda i slovenských nárečí a okrem toho chce vidieť skúmané otázky v historickej perspektíve. Ako však sám uvádza, nemohol tak urobiť v želateľnej miere pre nedostatok príslušných monografií (nárečových a historických). Už aj materiál, ktorý autor využil, ukazuje, že je tu veľa problematiky, ktorú bude treba osobitne monograficky riešiť, i keď možno zhruba súhlasiť s autorovým stanoviskom, že odlišností spisovného jazyka od nárečí je vcelku málo a že slovotvorná sústava slovenčiny je vo vývine ustálená. Z teoretickej časti autorovej práce zaujmú najmä myšlienky o slovotvornej štruktúre, o slovotvornom modeli, o významovom členení substantív, adjektív a slovies, o produktívnosti a neproduktívnosti atď. Práca je spracovaná modernou metódou, hojne využíva výsledky bádania domáceho, českého, poľského a najmä sovietskeho. Je veľmi dôležitá aj ako podklad pre ďalšie práce v oblasti tvorenia odborného názvoslovia.

Kniha dobre poslúži jazykovedcom, učiteľom, profesorom, poslucháčom slovenčiny ako aj iným záujemcom.

I. Hrušovský
TRI INICIATÍVY V DEJINÁCH FILOZOFIE
Tem. sk. 02, 216 str., 5 obr., viaz. Kčs 15,—

Práca akademika Hrušovského čerpá svoju látku a problémy z tých úsekov dejín filozofie, ktoré boli u nás doteraz z marxistického hľadiska pomerne málo objasňované: vznik gréckej filozofie r. 600 pred n. l., vznik renesančnej filozofie a vznik marxistickej filozofie. Autor tu okrem iného poukazuje na zložitosť a rozmanitosť materialistického vysvetľovania filozofických otázok, na spojitosť a podmienenosť tohto vysvetľovania s daným stupňom úrovne vedeckých poznatkov, na významnú úlohu materialistickej filozofie v boji proti idealizmu a náboženstvu. Druhá časť práce je venovaná aktuálnym otázkam súčasnej marxistickej filozofie. Podobne ako v prvej časti i tu sústredil autor pozornosť na hlavné otázky a rieši ich pomocou analýzy základných kategórií dialektického materializmu. Závery tejto časti možno zhrnúť a hodnotiť ako cenný príspevok

k rozvíjaniu súčasnej marxistickej filozofie. Celkove možno povedať, že prácu akademika Hrušovského privíta naša filozofická verejnosť s potešením ako nový príspevok, reprezentujúci našu filozofickú tvorbu.

A. Melicherčík
SLOVENSKÝ FOLKLÓR
Tem. sk. 02, 752 str., viaz. Kčs 72,—

Práca je bohatou antológiou textov a rôznotvárnych ukážok slovenskej ľudovej slovesnosti. Umožňuje načrieť do umenia a zmýšľania pracujúcich ľudových más. Publikácia má úvodnú štúdiu o folklóre a folkloristike. Oboznamuje čitateľa jednak so špecifičnosťou folklóru ako aj s jednotlivými úlohami jeho štúdia. Rozsiahly materiál slovenského folklóru je v publikácii rozdelený podľa jednotlivých žánrov, ktoré autor a jeho spolupracovníci zatriedili podľa doby ich vzniku. Výber materiálu bol robený tak, aby publikácia zachytila celý slovenský folklór v jeho najtypickejších prejavoch od najstarších čias po našu súčasnosť. Publikácia má podrobný index bibliografie materiálu a poznámky, ktoré umožňujú správne sa orientovať v jednotlivých folklórnych textoch, ďalej zoznam najdôležitejších zbierok a prameňov slovenského folklóru pre tých, ktorí sa ním budú chcieť hlbšie a podrobnejšie zaoberať ako aj zoznam základných štúdií. Osobitnú pozornosť — a to je nový moment publikácie — venuje „Slovenský folklór" aj rýdzo robotníckemu folklóru, ktorý buržoázna folkloristika a jej folkloristi zámerne zatláčali do úzadia, ďalej revolučným piesňam nášho robotného ľudu, piesňam, ktoré vznikli za Slovenského národného povstania, pri združstevňovaní pôdy a pod.

Ide preto o priekopnícku štúdiu, ktorá nadväzuje na najlepšie práce zo slovenskej folkloristiky, ku ktorým sa viažu mená P. J. Šafárika, Jána Kollára, S. Reussa, Ľ. Štúra, P. Dobšinského, takmer celého štúrovského pokolenia, A. Halašu, P. Socháňa, J. Ľ. Holubyho, K. Plicku, J. Polívku, J. Horáka a i.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 25, 1960, číslo 2

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Technický redaktor: Vladimír Štefanovič
Vychádza šesťkrát za rok
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — X-15030
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.